

Міністерство освіти і науки України
Державна науково-технічна бібліотека України

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

з питань відкритого доступу,
відкритої науки та
управління дослідницькими даними
для закладів вищої освіти
і наукових установ України

Київ – 2026

Рецензенти:

Ірина Кучма (EIFL, Литва),
Наталя Калюжна (Technische Informationsbibliothek (TIB), Німеччина),
Марина Женченко, доктор наук із соціальних комунікацій,
професор, директор наукової бібліотеки
імені М. Максимовича Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

*Розглянуто на засіданні Вченої ради
Державної науково-технічної бібліотеки України
(протокол № 15 від 22 грудня 2025 р.)*

Методичні матеріали з питань відкритого доступу, відкритої науки та управління дослідницькими даними для закладів вищої освіти і наукових установ України / О. А. Крамаренко, О. І. Рачинська, С. О. Чуканова, Т. О. Ярошенко. Київ : ДНТБ України, 2026. 320 с.

ISBN 978-966-97911-6-0 (електронне видання)

Збірник містить методичні матеріали, підготовлені за результатами виконання першого етапу науково-технічної роботи «Розробка методології та інструментарію моніторингу ефективності впровадження принципів відкритого доступу, належного управління дослідницькими даними та їхньої відповідності принципам FAIR» (державний реєстраційний номер НДДКР: 0125U001079).

Видання охоплює чотири взаємопов'язані напрями: розроблення та імплементація інституційних стратегій відкритого доступу; розміщення монографій дослідників у відкритому доступі; використання ліцензій відкритого доступу під час поширення наукових результатів і науково-технічної інформації в мережі «Інтернет»; моніторинг ефективності впровадження принципів відкритого доступу, відкритої науки та належного управління дослідницькими даними відповідно до принципів FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable).

Матеріали адресовані керівникам і працівникам закладів вищої освіти та наукових установ України, відповідальним за формування та реалізацію політики відкритого доступу, бібліотечним фахівцям, науковцям і всім, хто долучається до розбудови екосистеми відкритої науки в Україні.

© ДНТБ України, 2026

Видання публікується за ліцензією Creative Commons AttributionNon-Commercial CC BY-NC. This information may be freely used and copied for non-commercial purposes, provided that the source is acknowledge

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

**для закладів вищої освіти і наукових установ
щодо розроблення та імплементації стратегії
впровадження відкритого доступу**

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Концептуальні засади, основні поняття і принципи відкритого доступу. Історія руху відкритого доступу	8
РОЗДІЛ 2. Міжнародні й національні ініціативи та політики відкритого доступу. Україна на шляху до відкритого доступу.....	14
РОЗДІЛ 3. Основні моделі відкритого доступу: журнали та репозитарії	37
3.1. Основні моделі відкритого доступу: загальні принципи.....	37
3.2. Журнали відкритого доступу.....	42
3.3. Програмні застосунки, які підтримують модель журналів відкритого доступу	45
3.4. Репозитарії відкритого доступу (Green Open Access).....	49
РОЗДІЛ 4. Аналіз нормативно-правової бази України щодо відкритого доступу до наукових публікацій	63
РОЗДІЛ 5. Інституційні політики відкритого доступу	71
Словник основних термінів і понять.....	83
Рекомендована література	87
ДОДАТОК 1. Контрольний список належних практик використання програмного забезпечення Open Journal Systems (OJS) для редагування та публікації журналів.....	91
ДОДАТОК 2. Як зробити ваш репозитарій відкритого доступу по-справжньому ефективним	111
ДОДАТОК 3. Короткі поради науковцям щодо відкритого доступу (для допомоги університетам та науковим установам у інформуванні дослідників щодо відкритого доступу)	123
ДОДАТОК 4. Типове положення про інституційний репозитарій закладу вищої освіти.....	131
ДОДАТОК 5. Політики інституційного репозитарію еКМАІР Національного університету «Києво-Могилянська академія».....	134
ДОДАТОК 6. Чекліст упровадження стратегії (політики, мандата) відкритого доступу в установі	142

ВСТУП

Останніми роками система наукових публікацій стала набагато складнішою і динамічнішою. Ландшафт відкритого доступу також кардинально змінився. Університети, наукові установи, дослідники, організації, які фінансують дослідження, зробили важливі кроки на шляху до відкритого доступу. Дослідники зараз більше усвідомлюють важливість відкритого доступу і дедалі частіше розміщують свої статті в журналах відкритого доступу або репозитаріях. З'явилося багато видавничих ініціатив щодо відкритого доступу до результатів наукових досліджень, зокрема «діамантового» — безкоштовного і для авторів, і для читачів. Понад 7 тисяч інституційних і тематичних репозитаріїв у світі розміщують мільйони публікацій у відкритому доступі. Багато національних і європейських спонсорів досліджень тепер зобов'язують публікувати результати досліджень у відкритому доступі. Однак повний відкритий доступ до наукових публікацій і даних наразі не є повсюдною реальністю.

Важливо пам'ятати, що відкритий доступ — це засіб досягнення мети. Мета — це система наукової комунікації, яка гарантує, що «знання, створені дослідниками, розглядають як суспільні блага, доступні для добра суспільства в цілому, щоби покращити добробут людей на всій планеті»¹.

Ключовим елементом розвитку сучасної науки та освіти є відкритий доступ (Open Access) до наукової інформації — низка принципів і практик надання користувачам відкритого безплатного онлайнового доступу до наукових публікацій і даних досліджень із можливістю їх використання

¹ Future of scholarly publishing and scholarly communication — Report of the Expert Group to the European Commission, Publications Office, 2019. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/836532>

згідно з умовами відповідних ліцензій¹. Відкритий доступ підвищує видимість наукових досліджень, збільшує довіру суспільства до науковців, сприяє розвитку науки загалом і відповідає сучасним міжнародним стандартам.

Від 2001 р., коли було оголошено Будапештську ініціативу відкритого доступу, світ наукової комунікації змінився кардинально: у відкритому доступі нині вже понад 50 % наукової інформації, а в деяких предметних галузях — переважна частина².

Відкритий доступ став основним складником ширшого руху — відкритої науки, що передбачає відкритий доступ не лише до публікацій, а й до дослідницьких даних, програмного забезпечення, освітніх ресурсів, а також упровадження принципів відкритого рецензування, розвиток громадської науки.

Стратегічні цілі України у побудові національної хмари відкритої науки як складника Європейської хмари відкритої науки (EOSC) вже виконуються відповідно до Національного плану щодо відкритої науки (2022). Створено національну дослідницьку інфраструктуру на засадах відкритого доступу та відкритої науки, зокрема репозитарії публікацій і даних, архіви препринтів і агрегатори (гарвестери); розвиваються наукові журнали відкритого доступу; впроваджено відповідні сервіси та заходи, які мотивують науковців переосмислити ставлення до способів організації досліджень і поширення наукових результатів.

Університети й наукові установи України безумовно підтримують відкритість, однак часто така декларація є досить формальною, а рівень реалізації принципів відкритого доступу та відкритої науки залишається нерівномірним. На практиці установам часто бракує чітких правил щодо відкритого доступу та відповідно чіткої інституційної стратегії (політики) відкритого доступу та відкритої науки, а також є певний опір науковців, які не завжди бачать у відкритих публікаціях і даних користь для себе, оскільки вони,

¹ Open access: European Commission. Research and Innovation. Open Access. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/open-science/open-access_en (дата звернення: 01.10.2025).

² <https://open.coki.ac/open/>

зазвичай, не впливають на результати оцінювання їхньої наукової діяльності. Для впровадження стратегії відкритого доступу на рівні кожного університету й наукової установи потрібен системний підхід, залучення всіх зацікавлених сторін і постійна підтримка на інституційному рівні. Власна політика (мандат) відкритого доступу є важливим інструментом для кожної установи, оскільки її розробляють з урахуванням місії, візії та стратегічних пріоритетів наукового чи навчального закладу. Така політика дає змогу визначити чітку послідовність дій, ранжувати завдання і окреслити реалістичні часові межі для їхньої реалізації.

Ці методичні матеріали допоможуть закладам вищої освіти і науковим установам України створити і впровадити власні стратегії відкритого доступу до наукових здобутків науковців.

РОЗДІЛ 1. Концептуальні засади, основні поняття і принципи відкритого доступу.

Історія руху відкритого доступу

Раніше, щоб отримати доступ до наукової інформації, потрібно було придбати наукову літературу або передплатити наукові журнали. Розвиток інтернет-технологій істотно змінив механізми наукової комунікації: з'явилися прості й порівняно дешеві засоби поширення інформації завдяки комп'ютерним мережевим технологіям, а відтак і нові альтернативні моделі, окрім традиційних журналів, — електронні журнали, репозитарії, електронні бібліотеки, архіви препринтів та ін. Одним із перших проєктів вільного поширення наукової інформації був знаменитий електронний архів arXiv (<https://arxiv.org/>) — сервер електронних публікацій із фізики, який створив Пол Гінспарг у 1991 р. в Національній лабораторії в м. Лос-Аламосі, США. Цю модель пізніше масштабувала низка інших тематичних репозитаріїв.

Тривалі академічні дискусії про недосконалість моделі наукової комунікації передусім через передплатні журнали, прагнення створити глобальні наукові ресурси, вільні для доступу, досягнення бурхливого розвитку ІКТ, особливо Інтернет і Веб, перші експерименти у створенні вільних архівів публікацій на початку 1990-х рр. зрештою привели до народження нової моделі наукової комунікації — відкритого доступу.

Відкритий доступ — безкоштовний онлайн-доступ до наукових публікацій із можливістю їх читати, завантажувати, копіювати, поширювати й використовувати з освітньою і дослідницькою метою, який забезпечується через публікацію результатів досліджень або даних у журналах відкритого доступу (Gold Route, «золотий» шлях) і через самоархівування науковцями препринтів, постпринтів публікацій

або дослідницьких даних у відкритих електронних архівах (репозитаріях) (Green Route, «зелений» шлях).

Філософія руху відкритого доступу базується на ідеях відкритого суспільства, сформульованих К. Поппером (1945), і нормах наукової діяльності, визначених Р. Мертоном (1942): результати наукових досліджень мають бути спільним надбанням людства, а метою науки є розвиток колективного знання, що передбачає відкритість, співпрацю та відмову від надмірного контролю над інтелектуальною власністю. Ці принципи поклав в основу діяльності Інституту відкритого суспільства та інших фондаций відомий меценат Дж. Сорос, який виділив на втілення перших кроків руху відкритого доступу 3 млн доларів США.

Ініціативу відкритого доступу (Budapest Open Access Initiative, BOAI) було проголошено в грудні 2001 р. в Будапешті на конференції в Інституті відкритого суспільства, оприлюднено — 14 лютого 2002 р. На конференції розглядали різні шляхи наукової комунікації в епоху Інтернету, зокрема пошуки моделей оперативного та безплатного для користувачів поширення наукових знань.

«Стара традиція і нова технологія перетнулися, щоб зробити можливим безпрецедентне суспільне благо.

Стара традиція — це готовність учених і науковців публікувати плоди своїх досліджень у наукових журналах без оплати, заради допитливості і знань як таких.

Нова технологія — це Інтернет.

Суспільне благо, яке вони роблять можливим, — це всесвітнє електронне поширення рецензованих журналів та повністю безплатний і необмежений доступ до них усіх учених, науковців, викладачів, студентів та інших зацікавлених осіб.

Усунення бар'єрів, які заважають доступу до цієї літератури, прискорить дослідження, збагатить освіту, дасть змогу навчатися багатим разом із бідними, а бідним разом із багатими, зробить цю літературу настільки корисною, наскільки це можливо, і закладе основу для об'єднання людства у спільному інтелектуальному діалозі та пошуках знань...»

BOAI. <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/ukrainian-translation/> (дата звернення: 01.11.2025)

У Будапештській ініціативі відкритого доступу окреслено **основні принципи** використання нових можливостей електронних видань та інформаційно-комунікаційних тех-

нологій для забезпечення широкого доступу та обміну думками науковців:

- важливість збереження експертної оцінки досліджень через рецензування (peer review);
- дотримання авторського права;
- подальше архівування наукових публікацій із відкритим та безплатним доступом до наукових публікацій;
- забезпечення максимальної користі для суспільства від відкритого обміну знаннями.

«Під “відкритим доступом” до ... літератури ми розуміємо її доступність через публічний Інтернет, що дає можливість будь-якому користувачеві читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, шукати чи через посилання зв’язуватися з повними текстами статей, використовувати їх для індексування, при створенні програмного забезпечення чи з будь-якою іншою законною метою без фінансових, юридичних чи технічних бар’єрів, крім тих, що пов’язані з доступом до Інтернету. Єдине обмеження на відтворення і поширення та єдиний аспект, що стосується копірайту, — надання авторам права контролювати цілісність своєї роботи та права на посилання та цитування».

BOAI. <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/ukrainian-translation/> (дата звернення: 01.11.2025)

Для досягнення відкритого доступу до наукової літератури ініціатива рекомендувала дві взаємодоповнені стратегії:

1. Депонування рецензованих журнальних статей у відкритих електронних архівах (репозитаріях), що зазвичай відбувається через самоархівування. Такі репозитарії мають відповідати стандартам Ініціативи відкритих архівів (Open Archives Initiative, <https://www.openarchives.org/>), зокрема підтримувати стандартизований формат метаданих Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH, протокол збирання метаданих ініціативи відкритих архівів, уперше випущений у 2001 р.), щоби забезпечити інтероперабельність пошукових систем та інших платформ.
2. Запуск нової бізнес-моделі наукових журналів, із відкритим доступом до їхнього вмісту та без періоду ембарго, та підтримку наявних журналів, які вирішили перейти до відкритого доступу.

«Метою є відкритий доступ до рецензованої журнальної літератури. Само-архівування і нове покоління журналів відкритого доступу — це шляхи досягнення цієї мети...

Також заохочуємо експериментувати з подальшими способами переходу від наявних методів поширення до відкритого доступу. Гнучкість, експерименти і адаптація до місцевих особливостей — це найкращі способи гарантувати, що прогрес у різних умовах буде швидким, безпечним та довговічним».

BOAI. <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/ukrainian-translation/> (дата звернення 01.11.2025)

Відкритий доступ працює за принципом покриття витрат на організацію журналу відкритого доступу та/або створення й підтримку інституційного репозитарію коштом інституції, або покриття коштів на публікацію в журналі відкритого доступу коштом автора чи установи, що фінансує дослідження, інституції, і потім безплатного доступу до наукових публікацій усіх охочих. Відкритий доступ не лише усуває прогалини в доступі до знань, а й дає можливість запобігти дублюванню дослідницьких зусиль і, як наслідок, фінансовим і часовим втратам; збільшує прозорість фінансування наукових досліджень і сприяє ширшому розумінню невирішених наукових питань; підвищує підзвітність державних установ; сприяє пошуку інформації за допомогою метаданих; допомагає краще оцінити вчених і сприяє зміцненню довіри суспільства до науки в цілому.

Відкритий доступ до результатів наукових досліджень, отже, створює взаємовигідні **переваги** для всіх учасників наукової комунікації:

- *Для організацій, які фінансують дослідження*, відкритий доступ є формою суспільної послуги, оскільки забезпечує максимальну видимість результатів і підвищує соціальну віддачу від інвестицій у науку. Більшість досліджень фінансується державним коштом, як і більша частина передплати на періодичні видання або доступ до електронних баз даних для установ (через бібліотеки). Відповідно урядові органи, заклади вищої освіти і наукові установи кожної держави не лише мають право, а й зобов'язані вимагати від авторів розмістити у відкритому доступі їхні статті, якщо вони виконані на ґрунті дослідження, яке фінансує держава.

- *Автори* завдяки відкритому доступу мають значно більше поширення, зростання цитованості та наукового впливу їхніх робіт, що сприяє визнанню у науковій спільноті.
- *Читачі* дістають гарантований вільний і безперешкодний доступ до першоджерел, що сприяє об'єктивному аналізу, верифікації та розвитку знань.
- Підвищується престиж діяльності *видавців і рецензентів* завдяки більшій прозорості, доступності та зростанню значущості опублікованих матеріалів.
- Для бібліотек відкритий доступ розширює можливості інформаційного обслуговування, даючи змогу ефективно задовольняти потреби користувачів незалежно від фінансових обмежень.
- *Заклади вищої освіти і наукові установи* підвищують міжнародну присутність, репутацію і академічний авторитет, сприяючи інтеграції у глобальний науковий простір.

Отже, відкритий доступ є не лише технічною моделлю поширення знань, а й стратегічним інструментом підвищення ефективності, прозорості та суспільної користі науки задля швидшого поширення наукових знань, покращення відтворюваності досліджень, демократизації доступу до науки та посилення міждисциплінарної співпраці.

Будапештська ініціатива відкритого доступу стала відправною точкою для подальших декларацій, зокрема Берлінської, Бетесдської, Барселонської, які в цілому сформулювали філософію сучасної відкритої науки як спільного надбання людства й засвідчили еволюцію від відкритих текстів до відкритих даних і відкритих систем знання.

Бетесдська декларація (Bethesda Statement on Open Access Publishing, 2003) визначила технічні та юридичні умови для поширення знань, Берлінська декларація (Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, 2003) поширила принципи відкритого доступу не лише на природничі науки, а й на гуманітарні та соціальні дисципліни. Барселонська декларація (Barcelona Declaration on Open Research Information, 2024) закликала перенести принципи відкритості також на інформацію про дослідження — метадані, фінансування, індикатори, інфраструктури тощо. Барселонську декларацію вже підтримала

низка провідних наукових установ та ініціатив у галузі відкритої науки у світі: cOAlition S, OpenAIRE, CERN, UZH, CSIC, університети тощо, зокрема дві установи в Україні.

Будапештська і Бетесдська декларації (2003): «Відкрити тексти» — перехід до публікацій із відкритим доступом.

Берлінська декларація (2003): «Відкрити знання» — поширення ідеї відкритої науки як суспільного блага.

Барселонська декларація (2024): «Відкрити інформацію» — відкрити дані про дослідження, вдосконалити систему наукової оцінки.

РОЗДІЛ 2. Міжнародні й національні ініціативи та політики відкритого доступу.

Україна на шляху до відкритого доступу

Ініціативу відкритого доступу до наукової літератури фактично від початку її проголошення підтримали відповідними рішеннями наукові спільноти в усьому світі.

У **США** у 2006 р. Національна наукова фундація США виділила 12 мільйонів доларів на гранти для досліджень, пов'язаних із загальнонаціональним і вільним доступом до інформації, зокрема електронних бібліотек. У 2008 р. було започатковано обов'язковий відкритий доступ до статей, опублікованих у межах грантів Національного інституту здоров'я США (National Institutes of Health, NIH): статті, написані за результатами досліджень, підтриманих грантами NIH, мали бути обов'язково депоновані в PubMed Central (PMC) відразу після того, як їх прийняли до публікації. Двадцять п'ять нобелівських лауреатів із США написали відкритий лист до Конгресу США на підтримку цього плану NIH.

У серпні 2022 р. було ухвалено так званий Меморандум Нельсона (Memorandum on Ensuring Free, Immediate, and Equitable Access to Federally Funded Research) — директиву Управління з питань науково-технічної політики Білого дому (OSTP, Елік Нельсон був директором цього департаменту за часів президента Дж. Байдена). Основні вимоги Меморандуму: негайний безкоштовний доступ до публікацій, які фінансує федеральний уряд США, без ембарго; вимога відкритого доступу до дослідницьких даних. Меморандум, який було впроваджено у 2025 р., стосується всіх федеральних агенцій США, які фінансують наукові дослідження на суму понад 100 млн доларів на рік (NIH, NSF, DOE, NASA та інші). Цей документ є переломним моментом у русі за відкритий доступ до наукової інформації, він не

просто змінює політику США, а встановлює новий глобальний стандарт, що змушує переосмислити фундаментальні принципи наукової комунікації. Попри виклики, пов'язані з його впровадженням, меморандум створює передумови для більш справедливої, прозорої та ефективної наукової системи, де знання, отримані за рахунок публічних коштів, стають суспільним благом, доступним для всіх без обмежень.

Відоме дослідження Комітету з науки й техніки Палати общин парламенту **Сполученого Королівства** «Наукові публікації: безкоштовні для всіх?» (20 липня 2004 р.) теж констатувало недосконалість поширеної на той час моделі наукових публікацій і рекомендувало всім закладам вищої освіти країни організовувати інституційні репозитарії, а дослідникам — депонувати у них копії своїх статей, створити фонди грошової допомоги авторам для публікації статей у журналах відкритого доступу. Комітет також висловив низку рекомендацій щодо самоархівування (self-archiving): потрібно виділяти кошти університетам для створення архівів відкритого доступу; автори мають архівувати свої статті протягом місяця після публікації; фінансові комітети слід зобов'язати архівувати всі результати профінансованих робіт; британський уряд має підтримати всі відповідні зміни як у Сполученому Королівстві, так і на міжнародній арені.

Широко відомою є ініціатива британської потужної фінансової організації Wellcome, що підтримує біомедичні дослідження: ще з 2006 р. фонд вимагає від дослідників архівувати їхні статті протягом шести місяців після публікації. З цього ж 2006 року обов'язкову вимогу щодо відкритого доступу до результатів досліджень запровадили й інші британські дослідницькі інституції: The Medical Research Council (MRC), Biotechnology & Biological Sciences Research Council (BBSRC), Economic & Social Research Council (ESRC), National Environmental Research Council (NERC).

У **Канаді** з 2004 р. обов'язкове самоархівування рекомендовано Науковою радою Канади з суспільних і гуманітарних наук (SSHRC) і Канадською асоціацією наукових бібліотек (CARL). У 2015 р. в Канаді три головні організації, які фінансують дослідження, — Канадський інститут досліджень у галузі охорони здоров'я (CIHR), Канадська рада з досліджень у галузі природничих наук та інженерії (NSERC)

і SSHRC — ухвалили політику щодо відкритого доступу до наукових публікацій (Tri-Agency Open Access Policy on Publications).

У жовтні 2004 р. було опубліковано **шотландську** стратегію з відкритого доступу (почала діяти з 14 березня 2005 р.).

У грудні 2004 р. постанову щодо відкритого доступу підписав **австралійський** Комітет з інфраструктури дослідницької інформації (Australian Research Information Infrastructure Committee, ARIIC). У квітні 2005 р. до цієї ініціативи долучилася Рада з науки **Швеції**.

У березні 2005 р. Дослідницька фундація **Німеччини** (Deutsche Forschungsgemeinschaft, DFG) оголосила свою політику щодо електронних публікацій, підтримавши ідею відкритого доступу й Берлінську декларацію (у розробленні якої DFG брала участь).

Аналогічні ініціативи поступово було схвалено науковими установами майже в усіх країнах світу. Зокрема, **Асоціація європейських університетів** (European University Association, EUA) у 2007 р. засвідчила важливість відкритого доступу для сучасних університетів і рекомендувала розвивати інституційні політики та стратегії відкритого доступу.

Із заяви робочої групи EUA з питань відкритого доступу:

«Університети повинні розвивати інституційні політики і стратегії щодо контролю за якістю результатів досліджень (зокрема через статті) для більшого їх поширення, максимізації їхнього бачення, доступності та наукового впливу.

Для досягнення цього найкращим є створення інституційного репозитарію або участь у спільному (міжуніверситетському) репозитарії. Репозитарії мають враховувати найкращий досвід (зокрема рекомендації DRIVER і подібних проєктів), бути сумісними з протоколами OAI-PMH, бути інтероперабельними.

Університетські інституційні політики мають вимагати від дослідників самоархівування їхніх наукових публікацій.

Університети повинні враховувати питання захисту авторських прав та інших аспектів інтелектуальної власності».

Джерело: Statement from the EUA Working Group on OA – <https://legacy.earlham.edu/~peters/fos/2007/02/statement-from-eua-working-group-on-oa.html>

У 2016 році Асоціація європейських університетів запропонувала Дорожню карту зі впровадження відкритого

доступу (EUA Roadmap on Open Access to Research Publications), а у 2017 р. схвалила нову декларацію «На шляху до відкритого доступу до дослідницьких даних», у якій рекомендувала університетам упроваджувати політики, інфраструктури та ініціативи відкритого доступу (репозитарії, інституційні видавничі ініціативи — як для журналів, так і для монографій), сприяти доступу, використанню та обміну не лише дослідницькими публікаціями, а й даними.

Ініціативу щодо відкритого доступу підтримано й на рівні міжнародних організацій.

Європейська комісія у січні 2006 р. закликала держави ЄС відкрити доступ до результатів досліджень, фінансованих державним коштом (Дослідження економічної та технічної еволюції ринку наукових публікацій в Європі), пізніше розвинувши цю вимогу в низці ініціатив та інших документів, спрямованих на встановлення відкритого доступу як норми і для наукових публікацій, і для дослідницьких даних. Згодом було схвалено Рекомендації Європейської комісії щодо доступу до наукової інформації та її збереження (2012, оновлена редакція 2018 р.); Висновок Ради ЄС щодо переходу до системи відкритої науки (2016 р.), Директиву (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектора (2019 р.); Директиву (ЄС) 2019/790 ЄС про авторське право в Єдиному цифровому ринку (2019 р.).

У Рекомендаціях Європейської комісії щодо доступу до наукової інформації та її збереження, зокрема, зазначено: у разі фінансування дослідження за державні кошти потрібно відкривати доступ якнайшвидше, бажано під час публікації і не пізніше ніж через 6 місяців після публікації (12 місяців для гуманітарних та суспільних наук); у процесі укладання договорів із видавцями слід зберігати права інтелектуальної власності дослідників, серед іншого, для дотримання вимог політики відкритого доступу (зокрема щодо самоархівування та повторного використання, у т. ч. за допомогою аналізу тексту і даних); відкритий доступ не стосується охорони ноу-хау та бізнесової інформації (торговельних секретів), відомостей щодо національної безпеки, прав третіх сторін, приватних даних; установи, які фінансують дослідження, і академічні установи, які отримують державне фінансування, скоординовано реалізують політику

відкритого доступу (встановлення інституційної політики щодо поширення наукових публікацій та відкритого доступу до них, створення відповідних планів упровадження, надання рекомендацій дослідникам щодо того, як дотримуватися політики відкритого доступу, і підтримка їх у цьому, особливо щодо управління їхніми правами інтелектуальної власності, проведення спільних переговорів із видавцями для отримання прозорих і найкращих умов доступу до публікацій, зокрема використання та повторного використання тощо). Також у Рекомендаціях надано докладні вказівки стосовно окремих сфер забезпечення відкритого доступу у відповідних інституційних політиках установ, які здійснюють фінансування наукових досліджень, і національних політиках.

У 2022 році було підготовлено два важливі документи ЄС, які регулюють питання інтелектуальної власності з огляду на відкритий доступ та відкриту науку: Дослідження авторського права та суміжних прав ЄС, а також доступу до наукових публікацій і їх повторного використання, зокрема відкритого доступу; Дослідження щодо авторського права та суміжних прав ЄС, а також доступу до даних і їх повторного використання¹.

За останні 10 років на розвиток відкритого доступу було спрямовано низку проєктів і програм ЄС: Європейська хмара відкритої науки; проєкт із розвитку видавництва «діамантового» відкритого доступу (2021); рамкові програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» (2014–2020) і «Горизонт Європа» (2021–2027) та ін. Створено платформу для публікацій у відкритому доступі результатів досліджень, які фінансує Європейська комісія, — Open Research Europe (<https://open-research-europe.ec.europa.eu/>), що дає змогу бенефіціарам легко дотримуватися умов

¹ European Commission: Directorate-General for Research and Innovation, Study on EU copyright and related rights and access to and reuse of scientific publications, including open access – Exceptions and limitations, rights retention strategies and the secondary publication right, Publications Office of the European Union, 2022. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/891665>; European Commission: Directorate-General for Research and Innovation, Study on EU copyright and related rights and access to and reuse of data, Publications Office of the European Union, 2022. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/78973>

відкритого доступу для їхнього фінансування і пропонує дослідникам місце для публікації, де вони можуть швидко ділитися своїми результатами та думками.

З 2021 року відкритий доступ (без ембарго) є обов'язковою вимогою для рецензованих наукових публікацій у програмі «Горизонт Європа», The Research Council of Norway, FWF Austrian Science Fund, Agence Nationale de la Recherche, Swedish Research Council for Health. Дослідники повинні розміщувати наукові публікації у репозитаріях під ліцензіями Creative Commons Attribution (CC BY), надавати відкритий доступ до дослідницьких даних за принципом «якомога відкритіше, якщо необхідно — закрито» і створювати плани управління даними.

У 2018 році група національних організацій Європи, які фінансують дослідження, створила **coAlition S** (OA — open access, відкритий доступ; S — science, наука) і запустила амбітну ініціативу **Plan S**, яка передбачала, що всі наукові публікації, які є результатом досліджень, фінансованих державними або благодійними організаціями — членами об'єднання, будуть негайно доступні у відкритому доступі вже з 2021 р. Адже «ланцюг» академічних досліджень, за яким наукові відкриття базуються на раніше встановлених результатах, може працювати оптимально лише за умови, що всі результати досліджень будуть відкрито доступні науковій спільноті. На 2025 рік до ініціативи приєдналися 28 організацій з Європи та інших регіонів світу, що разом фінансують наукові дослідження на суму близько 10 млрд євро щорічно, зокрема Science Europe, UK Research and Innovation (UKRI), Національний науковий фонд Нідерландів (NWO), Дослідницька рада Норвегії (RCN), Національний центр наукових досліджень Франції (CNRS), Товариство Макса Планка (Німеччина), Wellcome Trust (Велика Британія), Bill & Melinda Gates Foundation та ін.

Plan S пропонує *три основні шляхи* для дотримання вимог щодо відкритого доступу:

- «Золотий» відкритий доступ (Gold OA): публікація в журналах відкритого доступу або на платформах відкритого доступу, стаття є доступною одразу після розміщення.
- «Зелений» відкритий доступ (Green OA): депонування авторської версії статті в репозитарії, без періоду ембарго

(ключова відмінність від попередніх політик), версія є доступною під відкритою ліцензією.

- Трансформаційні угоди: контракти з комерційними видавцями, що сприяють переходу від передплати до відкритого доступу (їх також називають *read and publish*), як тимчасовий захід до повного переходу до відкритого доступу. З 2025 року Plan S припиняє фінансову підтримку трансформаційних угод, зосередившись на повністю відкритих шляхах — «золотому» і «зеленому».

10 принципів Plan S

1. Автори або їхні установи зберігають авторські права на свої публікації. Усі публікації повинні бути опубліковані за відкритою ліцензією, бажано за ліцензією Creative Commons Attribution (CC BY), щоб відповідати вимогам, визначеним Берлінською декларацією.
2. Спонсори (донори наукових досліджень) розробляють чіткі критерії та вимоги до послуг, які мають надавати високоякісні журнали відкритого доступу, платформи відкритого доступу та репозитарії відкритого доступу.
3. Якщо високоякісні журнали або платформи відкритого доступу ще не існують, донори скоординовано забезпечуватимуть стимули для їх створення та підтримки, якщо це доречно.
4. Де це можливо, плату за публікації у відкритому доступі покривають фонди або дослідницькі установи, а не окремі дослідники; визнається, що всі дослідники повинні мати можливість публікувати свої роботи у відкритому доступі.
5. Донори підтримують різноманітність бізнес-моделей для журналів і платформ відкритого доступу. Якщо передбачено плату за публікації у відкритому доступі, вона має бути сумірною з наданими послугами публікації, а структура такої плати має бути прозорою.
6. Донори закликають уряди, університети, дослідницькі організації, бібліотеки, академії та наукові товариства узгоджувати свої стратегії, політику та практику, зокрема для забезпечення прозорості.
7. Ці принципи застосовують до всіх типів наукових публікацій, однак потрібно зважати, що терміни досягнення відкритого доступу для монографій і розділів книжок будуть довшими й потребуватимуть окремої та належної процедури.
8. Донори не підтримують гібридну модель публікацій. Однак фонди можуть зробити свій внесок у фінансову підтримку, якщо йдеться про перехідний шлях до повного відкритого доступу в межах чітко визначених термінів і лише в рамках трансформаційних домовленостей.
9. Донори будуть контролювати дотримання вимог і накладати санкції на бенефіціарів / грантоотримувачів, які не дотримуються вимог.

10. Донори зобов'язуються, що під час прийняття рішень про фінансування вони оцінюватимуть наукову цінність роботи, а не враховуватимуть канал публікації, його імпакт-фактор (або інші показники журналу) чи видавця.

<https://www.coalition-s.org/addendum-to-the-coalition-s-guidance-on-the-implementation-of-plan-s/principles-and-implementation/> (дата звернення: 01.11.2025)

В опублікованій 12 листопада 2025 р. оновленій стратегії cOAlition S¹ зроблено акцент на сталих і справедливих моделях. За спільним баченням, система наукової комунікації має забезпечити швидкий, відкритий, прозорий і справедливий обмін достовірними науковими знаннями. Вона враховує сучасні моделі наукових публікацій і підкреслює необхідність більш сталих та справедливих моделей, як-от модель «Публікація — рецензування — кураторство» (Publish–Review–Curate, PRC), «діамантовий» відкритий доступ і препринти. Передбачено перехід від принципу «тільки негайний відкритий доступ у чітко визначених каналах» до визнання множинності моделей. Порівняно з початковим Plan S, новий документ спрямований на ширше розуміння відкритої науки. Серед пріоритетів: відкриті дослідницькі дані; відкриті рецензії; прозорість алгоритмів і політики використання ШІ; довгострокові інфраструктури і збереження наукової інформації; узгоджені підходи до оцінювання дослідників (зв'язок із реформами DORA/CoARA). Тобто тепер ідеться не про те, «де опублікуватися», а про те, яку ефективну систему наукової комунікації будувати. Plan S був революцією «згори вниз», і саме його радикальність прискорила трансформацію ринку й водночас спричинила перекоси.

Разом з іншими ініціативами відкритого доступу, Plan S сформував і надалі формує новий глобальний консенсус: наука, фінансована суспільством, має бути доступною для суспільства — негайно, безкоштовно і без обмежень. Plan S прискорив дискусію про майбутнє наукової комунікації в цілому. Попри певну критику і складнощі впровадження, ініціатива прискорила глобальний перехід до відкритого

¹ <https://www.coalition-s.org/wp-content/uploads/2025/11/cOAlition-S-Strategy-2026-2030-full-version.pdf>

доступу, створивши критичну масу фінансових організацій, що потребують відкритості; змусила видавничу індустрію адаптуватися, стимулюючи інновації та експерименти з новими бізнес-моделями; підвищила прозорість, зробивши видимими справжні витрати на наукові публікації; стимулювала впровадження національних політик, слугуючи зразком для країн у всьому світі. Водночас, вона засвідчила складність трансформації, адже перехід до відкритого доступу потребує системних змін, фінансування і часу. Plan S і надалі адаптуватимуть, зважаючи на зворотний зв'язок зі спільнотою. Його успіх залежатиме від здатності дослідників балансувати між амбітними цілями та практичною реальністю різноманітної наукової екосистеми.

Отже, ЄС упевнено прагне встановити відкритий доступ ключовим елементом своєї програми досліджень та інновацій, яка спрямована на вирішення глобальних проблем, як-от зміна клімату, і стимулювання суспільних революцій через промисловість і технології. Крім того, стратегія COAlition S розширить або підтримає більш справедливі та інноваційні моделі публікацій, щоб надати відкритий доступ до всіх результатів досліджень, зокрема препринтів, даних, програмного забезпечення і рецензування. У звіті пояснюється: шлях уперед буде спрямований на прискорення відкриттів і максимізацію впливу досліджень шляхом створення системи наукової комунікації, в якій відкрита наука є нормою, на благо науки та суспільства.

З-поміж інших відомих міжнародних документів, які окреслюють основні засади відкритого доступу та відкритої науки, треба зазначити Рекомендації Комісії (ЄС) 2018/790 від 25 квітня 2018 р. щодо доступу до наукової інформації та її збереження¹, Директиву (ЄС) 2019/1024 Європейського Парламенту², Рекомендації ЮНЕСКО щодо відкритої науки 2021 р.³ та ін. Відкритий доступ також має вирішальне значення для досягнення Цілей сталого розвитку, принаймні десять із яких залежать від постійного наукового внеску для стимулювання прогресу.

¹ <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2018/790/oj/eng>

² <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1024/oj/eng>

³ <https://www.unesco.org/en/open-science?hub=71634>

Ідею відкритого доступу підтримують провідні міжнародні професійні асоціації науковців, видавців, бібліотекарів, важливі ініціативи та платформи.

Особливо слід відзначити ефективну та систематичну активність Програми відкритого доступу **EIFL** (EIFL-OA)¹ — міжнародного консорціуму «Електронна інформація для бібліотек», яка працює в 38 країнах світу (з 1999 р. — в Україні, з 2025 р. діяльність EIFL-Україна координує Державна науково-технічна бібліотека України). Понад 20 років EIFL виступає на міжнародному рівні за впровадження політик відкритого доступу й відкритої науки, реформу оцінювання досліджень, яка підтримує відкриті та відтворювані дослідження, консулює університети, дослідницькі організації, уряди та наукові фонди у країнах — партнерах EIFL щодо стратегії відкритої науки, організовує численні консультації, семінари, тренінги, вебінари з адвокації відкритого доступу та відкритої науки, інтелектуальної власності, управління даними досліджень, академічного видавництва тощо. EIFL публікує корисні рекомендації, наприклад щодо налаштування та управління репозитаріями відкритого доступу за допомогою програмного забезпечення DSpace², список належних практик щодо використання програмного забезпечення Open Journal Systems Software (OJS) та ін. EIFL є партнером у проєкті «Європейські рекомендації і заохочення сталого видання у відкритому доступі» (AEGIS-OA), який розробляє стандарти, тренінгові програми, рекомендації та стратегії для дослідницьких установ, спонсорів, донорів і політиків щодо видань «діамантового» відкритого доступу. EIFL є одним із членів OpenAIRE, які підтримують розвиток репозитаріїв і розроблення, впровадження і моніторинг політики відкритої науки в Європейському Союзі, а також партнером проєкту Open4UA (Open Science for Ukrainian Higher Education System)³, який виконується у 2023–2026 рр. в Україні.

¹ <https://www.eifl.net/programmes/open-access-programme>

² https://www.eifl.net/system/files/resources/201907/repositories_checklist_july_2019_0.pdf

³ <https://lpnu.ua/en/open4ua>

OpenAIRE (Open Access Infrastructure for Research in Europe)¹ — пан'європейська некомерційна організація, місія якої полягає у просуванні відкритих наукових досліджень і покращенні їхньої видимості, доступності, можливості спільного і повторного використання, відтворюваності та моніторингу результатів досліджень, оснований на даних, у всьому світі. Організація керує європейською електронною інфраструктурою, що пропонує різноманітний набір сервісів для впровадження відкритої науки, підтримується мережею експертів, розміщених у ключових національних організаціях європейських країн – національних бюро відкритого доступу (National Open Access Desks). Користувачами послуг OpenAIRE є дослідники, дослідницькі спільноти, політики, університети, бібліотеки та громадські науковці. OpenAIRE є ключовим упроваджувачем Європейської хмари відкритої науки (EOSC).

ERA (The European Research Area)² — Європейський дослідницький простір, що має створити єдиний ринок без кордонів для досліджень, інновацій і технологій у ЄС.

EOSC (European Open Science Cloud, Європейська хмара відкритої науки)³ має сприяти відкритому доступу та повторному використанню дослідницьких даних, забезпечити єдину точку вільного доступу до даних, гарантуючи їхню сумісність.

COAR (Confederation of Open Access Repositories)⁴ — глобальна асоціація репозитаріїв, представлена на всіх континентах світу. 8 липня 2025 р. COAR офіційно запустила Міжнародний довідник репозитаріїв (IRD)⁵.

CORE (COnnecting REpositories)⁶ — світовий гарвестер наукової інформації (індексує понад 13 тисяч репозитаріїв і журналів відкритого доступу) й найбільша у світі (майже 380 млн документів) колекція повних текстів наукових робіт із відкритим доступом. CORE — некомерційна служба й один із підписантів Принципів відкритих наукових інфра-

¹ <https://www.openaire.eu/about>

² https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-research-and-innovation/our-digital-future/european-research-area_en

³ <https://eosc.eu/>

⁴ <https://coar-repositories.org/>

⁵ <https://ird.coar-repositories.org>

⁶ <https://core.ac.uk>

структур (POSI)¹. Платформа також підтримує постачальників даних у впровадженні належних практик, надаючи інструменти для перевірки метаданих, управління контентом, збагачення та відповідності принципам відкритого доступу та сприяючи машинному доступу до відкритих досліджень. Представник від України в CORE — Науково-технічна бібліотека Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», за її ініціативою розпочато створення Спільноти відкритих репозитаріїв України.

SPARC (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition)² — коаліція наукових видань та академічних ресурсів бібліотек та інших організацій, яка виступає за відкритий доступ до наукових знань шляхом упровадження змін у системах наукових публікацій. Від 2009-го в жовтні щороку проходить Міжнародний тиждень відкритого доступу, який ініціювала SPARC. До цієї події долучаються бібліотеки, університети, видавці, громадські організації у всьому світі, щоб популяризувати ідею відкритого доступу та вирішувати актуальні питання його розвитку.

DOAJ (Directory of Open Access Journals)³ — міжнародна база даних рецензованих наукових журналів відкритого доступу, що забезпечують безкоштовний доступ до повних текстів статей. Заснована 2003 р. в Лундському університеті (Швеція), нею керує нині некомерційна організація DOAJ Foundation. Станом на 2025 р. містить інформацію про понад 22 тисячі наукових журналів (більше ніж 10 млн статей) із 130 країн світу 80 мовами.

OpenDOAR (The Directory of Open Access Repositories) — глобальний реєстр репозитаріїв відкритого доступу (понад 6 тисяч станом на 2025 р., із них 10 — з України). Для внесення до реєстру репозитарій має відповідати таким критеріям: усі матеріали мають бути доступними без оплати, користувачам не потрібно реєструватися або входити до системи, щоб отримати доступ до контенту; доступною має бути повна (нескорочена) версія публікації (а не лише метадані чи анотація); сайт репозитарію має бути надійно до-

¹ <https://openscholarlyinfrastructure.org/adopters/>

² <https://sparcopen.org>

³ <https://doaj.org>

ступним для користувачів у всьому світі й містити академічні результати або ресурси, які можна завантажити й повторно використовувати (статті з журналів, тези, дисертації, звіти, книжки або розділи книжок, матеріали конференцій і робочі документи, а також ресурси повторного використання, як-от архівні матеріали, набори даних, програмне забезпечення, зображення, відео або навчальні матеріали з достатніми метаданими для повторного використання).

- До уваги керівників університетів і наукових установ України: переконайтесь, що ваш інституційний репозитарій (і його політику) зареєстровано у всіх наявних реєстрах репозитаріїв відкритого доступу.

Безумовним позитивним кроком у впровадженні ідей відкритого доступу стало прийняття **національних планів відкритого доступу та відкритої науки** (станом на 2025 р. — у понад 70 країнах світу) — комплексних стратегій держав, що визначають принципи, цілі й механізми впровадження практик відкритої науки, зокрема відкритий доступ до публікацій, даних, методологій, програмного забезпечення та інфраструктури. Серед основних вимог — обов'язковий відкритий доступ до результатів наукових досліджень, які фінансуються за кошти державних бюджетів або певних організацій (Horizon Europe, Wellcome, NIH та ін.), розвиток журналів відкритого доступу та інституційних, тематичних або національних репозитаріїв, урахування важливості змін в академічній культурі дослідників, відповідне їх навчання та створення інфраструктури (репозитарії, системи ідентифікації ORCID, DOI та ін.), налагодження моніторингу та звітності.

Однією з перших країн, що прийняли стратегію відкритого доступу, стали **Нідерланди**. Амбітна мета National Plan Open Science (2017 р., оновлення 2022 р.): 100 % відкритого доступу, до наукових публікацій; фокус на розвитку репозитаріїв і принципах FAIR для даних; масштабні трансформаційні угоди з видавцями. Нідерландська дослідницька рада (NWO) зобов'язує до негайного відкритого доступу до результатів досліджень шляхом публікації

у журналі відкритого доступу або розміщення у відкритому репозитарії.

Національний план відкритої науки **Франції** (Plan national pour la science ouverte) було прийнято у 2018 р. (з оновленнями у 2021 і 2024 pp.). Метою стратегії є повний відкритий доступ до всіх публікацій, фінансованих державою, до 2030 р.; відкриття не лише публікацій, а й даних; розвиток відкритої наукової інфраструктури (зокрема національного репозитарію Hyper Articles en Ligne); фонд для підтримки «діамантового» відкритого доступу; розвинута інфраструктура репозитаріїв. Закон про цифрову республіку Франції (2016 р.) установив право дослідників, яких фінансують із державних коштів, відкрито архівувати свої наукові публікації, навіть якщо вони підписали угоду про передання авторських прав видавцям.

Особливістю ухваленого у **Фінляндії** Policy for Open Science and Research (2014 р., оновлений у 2020–2025 pp.) є значна підтримка відкритих освітніх ресурсів та інтеграція відкритої науки в освітні програми.

Відповідну стратегію на рівні країни оголосила **Норвегія** (National Strategy for Access to and Sharing of Research Data (2017 р.), National Goals and Guidelines for Open Science (2022 р.)): усі публікації, фінансовані державою, мають бути у відкритому доступі; принципи FAIR як стандарт; створення національної інфраструктури для зберігання даних. Норвегія є лідером у впровадженні поступової, але комплексної політики відкритого доступу.

Схвалений у 2021 р. національний план **Сполученого Королівства** (UK Research and Innovation Open Access Policy) також передбачає, що всі публікації досліджень, профінансованих UKRI, мають бути у відкритому доступі.

Австралія не має єдиного загальнонаціонального мандата, однак ключові спонсори й деякі великі установи мають власні вимоги. Наприклад, Національна рада з питань охорони здоров'я і медичних досліджень (NHMRC) вимагає, щоб усі рецензовані публікації, що створені у результаті досліджень, які фінансуються NHMRC, були негайно опубліковані у відкритому доступі. Австралійська дослідницька рада (ARC) вимагає, щоб усі результати досліджень, які вона фінансує, були доступні протягом 12 місяців від дати публікації.

У **Німеччині** складна культура відкритого доступу, яка охоплює різні ініціативи, зосереджені на розробленні надійних стратегій. Федеральний уряд прагне, щоби перехід до відкритого доступу був сталим і надійним. Тому федеральні землі та установи в Німеччині заохочують розвивати відкритий доступ. Наприклад, Федеральне міністерство досліджень, технологій та космонавтики (BMFT), Німецьке дослідницьке товариство (DFG), Товариство Макса Планка не зобов'язують до публікацій у відкритому доступі, однак надають фінансову підтримку тим, хто бажає публікуватися в наукових журналах. DFG також підтримав проєкт «діамантового» відкритого доступу¹.

Подібну вимогу має **Японія**: статті, отримані в результаті досліджень, які фінансують на національному рівні, мають бути негайно опубліковані у відкритому доступі.

В **Італії** парламент ухвалив закон, за яким результати досліджень, які фінансуються щонайменше на 50 % державних коштів, мають бути у відкритому доступі.

У **Мексичі** діє закон, згідно з яким має бути вільний доступ до наукових і академічних робіт, що отримали державне фінансування. Національний репозитарій Мексики станом на січень 2025 р. налічував 167 814 інформаційних ресурсів і охоплював 108 інституційних репозитаріїв. Мексика є активним учасником різних міжнародних угод про відкриту науку, які прискорили впровадження принципів відкритого доступу.

Упровадження європейських принципів відкритого доступу як складової відкритої науки в **Україні** є загальнодержавним завданням, тісно пов'язаним з рухом до інтеграції в ЄС.

Україна приєдналась до руху відкритого доступу ще на початку 2000-х. Верховна Рада України у 2005 р. постановою «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» визначила відкритий доступ одним із пріоритетів розвитку інформаційного суспільства в Україні. Схвалений у 2007 р. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.» вперше задекларував на державному рівні мету забезпечити «створення необ-

¹ <https://diamond-open-access.de/en/sedoa/>

хідної технічної і технологічної інфраструктури, електронних інформаційних ресурсів в архівах, бібліотеках та музеях, науково-дослідних установах з визначенням вимоги щодо обов'язкового зберігання в єдиному електронному форматі результатів наукової діяльності та забезпечити вільний доступ до результатів наукових досліджень, створених за рахунок коштів Державного бюджету України»¹.

Прагнучи відкрити наукові публікації українських учених для спільноти в Україні та світі, 2008 р. Вища атестаційна комісія України і Національна академія наук України ухвалили наказ «Про затвердження Порядку передавання електронних копій друкованих наукових фахових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Нині електронний архів «Наукова періодика України» містить понад 1 млн текстів із вітчизняних фахових видань, але, на жаль, працює як електронна бібліотека, тож ані метадані, ані контент не сумісні з іншими репозитаріями чи гарвестерами.

За фінансової підтримки міжнародних донорів перші проєкти зі створення інституційних репозитаріїв в Україні було реалізовано у 2008 р. Серед піонерів були eKMAIR — електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська академія», ELARTU — архів електронних матеріалів Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, eKhNUIR — електронний архів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та ін. Перший український OAI-сумісний гарвестер, який індексував метадані з різних вітчизняних репозитаріїв і забезпечував глобальний пошук, упровадив у 2009 р. Житомирський державний університет імені Івана Франка в рамках виконання проєкту «Електронна бібліотека вищого закладу освіти, інтегрована в європейські освітньо-наукові бібліотечні системи»². Станом на 1 червня 2009 р. на платформі було індексовано перші 15 тисяч наукових публікацій від дев'яти інституційних репозитаріїв України. На жаль, цей проєкт довгий час не мав розвитку після завершення фінансування, нині є гарвестором НАН³.

¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>

² <http://oai.org.ua/>

³ <https://openscience.nas.gov.ua/>

22 березня 2018 року колегія Міністерства освіти і науки України затвердила «Дорожню карту інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA)», окресливши заходи з розвитку відкритої науки та цифрових інновацій. 2021 року «Дорожню карту» було розширено, а 31 грудня 2025 р. затверджено нову редакцію¹. Оновлена Дорожня карта інтеграції України до ЄДП, продовжена до 2027 р. й узгоджена з Порядком денним ЄДП на 2025–2027 рр., є важливою передумовою для забезпечення системності, послідовності та результативності подальших кроків гармонізації національної науково-інноваційної екосистеми України з ЄДП. Вона має стати стратегічним інструментом консолідації зусиль державних органів, наукових установ, закладів вищої освіти та інших стейкхолдерів на шляху до ЄДП, підвищення конкурентоспроможності української науки та її внеску у відновлення, стійкий розвиток і європейське майбутнє України.

В Україні на початок вересня 2017 р. у закладах вищої освіти та наукових установах функціонували 65 репозитаріїв. На початку 2020-х у країні вже активно діяли 99 інституційних репозитаріїв, якими управляли здебільшого бібліотеки закладів вищої освіти. Ці архіви зберігали дисертації, наукові статті, матеріали конференцій і звіти, виконуючи важливу роль не лише в забезпеченні відкритого доступу до результатів досліджень, а й у формуванні університетських рейтингів.

Станом на 2025 р. вже майже 140 інституційних репозитаріїв України зареєстровано в міжнародних довідниках, що є, однак, усе ще недостатнім показником на міжнародному рівні. Загалом лише близько 50 % українських ЗВО та наукових установ мають інституційні репозитарії, які реально реалізують принципи відкритого доступу й підтримують високий рівень видимості контенту, який у них зберігається. Не всі вітчизняні репозитарії відповідають міжнародним стандартам, зокрема щодо підтримки протоколу OAI-PMH (Open Archives Initiative — Protocol for Metadata Harvesting).

¹ <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/novyny/2026/01/final-doroznia-karta-jedp-30122025docx.pdf>

У 2009 році 150 університетських бібліотек України, підтримуючи ініціативу відкритого доступу, ухвалили заяву про відкритий доступ, фактично перший в Україні мандат професійної спільноти щодо відкритого доступу¹. Того ж року пріоритети щодо відкритого доступу до результатів наукових досліджень ухвалила на Ольвійському форумі Хартія університетів України².

За розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 липня 2016 р. № 504-р було створено **Національний репозитарій академічних текстів** (НРАТ)³, а також затверджено Положення, в якому визначено базові поняття, структуру репозитарію, порядок його створення та роботи, регламент. Із 2018 року почалось наповнення НРАТ. Передбачалось, що НРАТ виконуватиме функцію загальнодержавної розподіленої електронної бази даних, у якій накопичують, зберігають і систематизують усі академічні тексти (статті, монографії, дисертації тощо). Постановою Кабінету Міністрів України у 2016 р. було затверджено Положення про Національний репозитарій академічних текстів — загальнодержавну розподілену електронну базу даних, основною метою якої є поліпшення доступу до академічних текстів (дисертацій, наукових статей та інших наукових матеріалів) і сприяння академічній доброчесності. 2019 року вебпортал НРАТ розпочав роботу, однак на той час була низка необґрунтованих обмежень доступу до наукових матеріалів. Зокрема завантажувати матеріали могли тільки авторизовані користувачі, в обмежених кількості та обсязі, що суттєво звужувало коло відвідувачів Національного репозитарію. Щоби розв'язати цю проблему, МОН у 2022 р. затвердило розроблені фахівцями та експертами громадської організації «Разом проти корупції» зміни до регламенту роботи НРАТ, де йшлося, зокрема, про надання від-

¹ Ярошенко, Т. О. (2009). Університетські бібліотеки України підтримують Ініціативу відкритого доступу до наукової інформації. *Вища школа*, 7, 64–75.

² Хартія університетів України: академічні свободи, університетська автономія та освіта: [створена на Міжнар. конф. «Ольвійський форум–2009» у Ялті 11–15 черв. 2009 р.]. (2009). *Освіта України*, 10 лип., 5.

³ <https://nrat.ukrintei.ua>

відувачам можливості вільного та безоплатного перегляду й завантаження електронних версій академічних текстів на рівних з авторизованими користувачами; зняття всіх лімітів на кількість і обсяг файлів академічних текстів (відкритої частини), що можна завантажити протягом доби; індексацію повних академічних текстів із застосуванням зовнішніх пошукових систем (ботів) в Інтернеті; можливість доступу зовнішніх антиплагіатних програм до електронних версій академічних текстів для проведення антиплагіатних перевірок; обов'язок забезпечення автоматизованого наповнення НРАТ із локальних інституційних репозитаріїв, які адмініструють заклади вищої освіти й науки установи тощо.

Важливим кроком для впровадження відкритого доступу стала нормативна вимога щодо оприлюднення у відкритому доступі тексту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії, затверджена постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 р.: було зазначено про обов'язкове подання електронного примірника дисертації не лише до державної наукової установи «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації», а й до локального репозитарію закладу.

Поступову трансформацію за останні 20 років від передплатної моделі чи розповсюдження обмеженої кількості друкованих копій продемонстрували й вітчизняні наукові журнали: з 1700 назв наукових фахових видань України станом на 2025 р. понад 90 % є журналами відкритого доступу (значна кількість використовує Open Journal Systems — спеціальне програмне забезпечення з відкритим кодом для підтримки повного циклу діяльності журналу: подання рукопису — рецензування — публікація та архівування). Вже понад 460 вітчизняних наукових журналів індексують у DOAJ, причому 261 видання — із «діамантовим» відкритим доступом (без сплати автором APC).

Завдяки партнерству з міжнародними видавництвами та консорціумами (Clarivate, EIFL, Elsevier, Research4Life,

Bentham Science) українські дослідники мають можливість публікувати статті у відкритому доступі зі знижкою або без сплати APC. Наприклад, EIFL уклала першу угоду, яка містила пункт про APC, ще у 2016 р. — з Taylor and Francis (це була пілотна річна угода, Україна була у списку для скасування оплати APC у розмірі 250 доларів США). Відтоді угоди підписали ще більше видавців. У 2026 році 14 видавців пропонують скасування APC для українських дослідників.

За даними Open Alex¹, у 2025 р. 65,9 % наукових публікацій українських дослідників — у відкритому доступі (із загальної кількості 387 тисяч публікацій, найбільшу частку становлять статті), за даними Web of Science — 56,9 %, Scopus — 55,3 %. Найвищі показники публікацій у журналах відкритого доступу мають Національна академія наук України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національна академія медичних наук України, Національний університет «Львівська політехніка», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Сумський державний університет, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр., ухваленою Кабінетом Міністрів України 2018 р., визначено потреби розвитку наукової цифрової інфраструктури для закладів науки та освіти з метою забезпечення відкритого доступу до наукових даних і знань, подальшої комерціалізації наукових досліджень, створення інновацій, продуктів та послуг.

28 жовтня 2020 р. Україна стала повноцінним членом Асоціації EOSC.

У 2022 році Кабінет Міністрів України ухвалив **Національний план щодо відкритої науки**², у якому комплексно визначено заходи із забезпечення відкритого доступу до наукових результатів і науково-технічної інформації, дослід-

¹ <https://openalex.org/>

² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#Text>

ницької інфраструктури; поширення наукових знань; формування компетентності з питань відкритої науки. Передбачено удосконалення законодавства відповідно до стандартів та норм Європейського Союзу (зокрема Директив ЄС 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектора та 2018/790 про авторське право і суміжні права на єдиному цифровому ринку), у частині розміщення у відкритому доступі наукових результатів і науково-технічної інформації, отриманої під час здійснення фундаментальних та прикладних наукових досліджень, які фінансують за рахунок бюджетних коштів; заохочення реєстрації наукових фахових видань (журналів) України у міжнародних базах даних журналів відкритого доступу; розроблення уніфікованого механізму моніторингу ефективності впровадження принципів відкритого доступу закладами вищої освіти та науковими установами; забезпечення стандартизації та сертифікації репозитаріїв даних у міжнародних системах сховища даних тощо.

Схвалення національного плану відкритої науки ініціювало прийняття відповідних інституційних стратегій (політик, мандатів). Найбільш системно й послідовно впроваджують принципи відкритої науки НТТУ «КПІ» імені Ігоря Сікорського (перша в Україні політика відкритої науки на інституційному рівні, схвалена ще у 2022 р.¹, зокрема передбачено, що всі наукові результати університету мають перебувати у відкритому доступі одразу після їх публікації під стандартною відкритою ліцензією Creative Commons (CC-BY — із зазначенням авторства або CC-BY-ND/NC — із зазначенням авторства — некомерційна — без похідних); Бердянський державний педагогічний університет (схвалено не лише Стратегію розвитку відкритої науки, а й Дорожню карту її реалізації та перспективний план²), Сумський державний університет³, Ужгородський національний університет⁴ і деякі інші заклади. Важливим кроком у напрямі до відкритого доступу та відкритої науки для

¹ https://kpi.ua/2022_НОН-337

² <https://bdpu.org.ua/polityka-vidkrytoyi-nauky-bdpu/>

³ <https://normative.sumdu.edu.ua/?task=getfile&tmpl=component&iid=d6565f9c-9fc9-ee11-98b5-005056015693&kind=1&version=1707881209.2927>

⁴ https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/resources-policy_of_open

академічних установ НАН України стало ухвалення Концепції реалізації європейських принципів відкритої науки в НАН України на 2024–2030 рр.¹, за якою вже створили й тестують важливі майданчики: архів препринтів, репозитарій, гарвестер дослідницьких даних НАН України та ін. У 2024 році підготовано проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” щодо питань дослідницької інфраструктури та підтримки молодих вчених», де, зокрема, відкрита наука та відкритий доступ названі серед пріоритетів.

У 2025 році Міністерство освіти і науки України запропонує для громадського обговорення проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації принципів відкритої науки». Його мета — визначення основ державної політики у сфері відкритої науки та гармонізація українського законодавства з європейськими нормами і практиками у сфері відкритого доступу до науково-технічної інформації. Цей законопроєкт є частиною євроінтеграційного курсу України та імплементує ключові положення нормативних актів ЄС, зокрема Директиви (ЄС) 2019/790 щодо авторського права та суміжних прав на єдиному цифровому ринку; Директиви (ЄС) 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектора; Регламенту (ЄС) 2021/695, що визначає правила участі у програмі «Горизонт Європа». Законопроєкт також враховує рекомендації Європейської комісії та ЮНЕСКО щодо політики відкритої науки й відкритого доступу до результатів наукових досліджень. Законопроєкт, зокрема, передбачає упорядкування термінології у сфері відкритої науки відповідно до європейських стандартів; визначення видів і обсягу науково-технічної інформації, яка має бути у відкритому доступі, а також умов його надання; запровадження вимог до розміщення та збереження дослідницьких даних у репозитаріях; можливість використання технологій глибинного аналізу тексту та даних (Text and Data Mining) для наукових досліджень; правові механізми для регулювання питань сирітських творів (щодо яких не існує можливості зв'язатися з правовласником) та вторинної публікації наукових матеріалів. Результатом обговорення

¹ <https://openscience.nas.gov.ua/>

стала співпраця з Українським національним офісом інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ).

Ухвалення законопроєкту сприятиме підвищенню прозорості та якості наукових досліджень, розширенню міжнародної співпраці й розвитку наукової комунікації в Україні.

Слід зазначити, що основними рушіями руху відкритого доступу в Україні, як і в усьому світі, виступили саме академічні та університетські бібліотеки: через ініціативу ухвалення відповідних політик, створення інституційних репозитаріїв, трансформації наукових журналів до відкритого доступу, організацію відповідних сервісів та навчань для дослідників установи тощо.

РОЗДІЛ 3. Основні моделі відкритого доступу: журнали та репозитарії

3.1. Основні моделі відкритого доступу: загальні принципи

Нині використовують такі моделі відкритого доступу:

- **«Золотий» відкритий доступ** (Gold Open Access) — публікація у журналах відкритого доступу, як правило, зі сплатою APC.
- **«Зелений» відкритий доступ** (Green Open Access) — безкоштовне розміщення препринтів або вже опублікованих робіт (авторського остаточного рукопису чи видавничої версії) та/або даних в інституційному чи тематичному репозитарії відкритого доступу.
- **«Діамантовий» («платиновий») відкритий доступ** (Diamond / Platinum Open Access, інші назви — Non-commercial Open Access, Nonprofit Open Access, Cooperative Open Access, Open Access Commons) — публікація наукових текстів у журналах відкритого доступу без будь-яких платежів від читачів чи авторів. Фінансування такої журнальної моделі здійснюється через субсидії університетів, наукових установ, наукових товариств, державних агенцій, які фінансують дослідження. Термін diamond ввела у 2012 р. французька вчена Марі Фарж як гру слів із gold, щоб підкреслити, що некомерційна модель є найкращою. За оцінками 2025 р., понад 14 тисяч наукових журналів у світі вже використовують цю модель, з них 13 202 — у Європі, 2288 — у Туреччині, 1704 — в Іспанії, 1302 — у Сполученому Королівстві, 1295 — у Польщі (за даними DOAJ та European Diamond Capacity Hub (EDCH))¹.

¹ <https://diamas.org/>; Laakso, M., & Taskin, Z. (2025). *D1.1 Scoping Report on Non-for-profit Publishing Ecosystems*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18257718>

Модель «діамантового» відкритого доступу є особливо успішною у латиноамериканських країнах, де такі журнали становлять понад 95 %. В Україні наразі — не більше ніж 8 %.

- **«Бронзовий» відкритий доступ** (Bronze Open Access) — немає плати за публікацію статті ні від автора, ні від будь-якого іншого суб'єкта фінансування; видавець самостійно вирішує, які статті та який контент зробити вільно доступними. Відкритий доступ можуть надавати на обмежений період часу, він не є постійним; видавець може припинити безкоштовний доступ до статей у будь-який час; автори не зберігають авторські права на свої статті; статтям бракує чітко ідентифікованої ліцензії. Одні з причин використання такої моделі видавцем — промоція певної теми, виділення окремих статей.
- **Гібридний відкритий доступ** (Hybrid Open Access) — публікують як статті у відкритому доступі, так і «закриті» статті. Такі журнали в основному видають на комерційній основі; вони доступні за передплатою; авторам пропонують самим визначити, в якому доступі буде розміщено статтю. Першим журналом, який використав цю модель, був *Florida Entomologist*. Великі академічні видавництва Springer і Wiley почали пропонувати гібридні журнали приблизно в 2005 р., протягом двох років до них приєдналися Elsevier, Taylor & Francis та Nature Publishing Group, а нині майже всі провідні видавництва світу пропонують таку модель відкритого доступу.

Гібридну модель часто критикують через наявність подвійної оплати (double dipping): більшість видавців гібридних журналів встановлює плату за відкритий доступ і за передплату й не забезпечує заміну доходу від передплати доходом від відкритого доступу для статей. Значна кількість фондів не відшкодовує APC у гібридних журналах, зокрема Гарвардський університет, CERN, Німецький науковий фонд, Норвезька дослідницька рада та ін. Європейська Комісія також оголосила, що дев'ята рамкова програма (Horizon Europe) не покриватиме вартість APC у гібридних журналах. cOAlition S відмовилася від відшкодування APC у гібридних журналах з 2020 р., щоби прискорити перехід до повного відкритого доступу, зазначивши,

що це невдала та необґрунтовано дорога модель публікації. Попри це, гібридну модель нині використовують багато провідних видавців.

Ще кілька «похідних» і маловідомих варіантів, які однак інколи використовують:

- **«Блакитний» відкритий доступ** (Blue Open Access) — архівування лише постпринту або видавничої версії / PDF, однак у цій моделі видавці часто встановлюють ембарго, не дозволяючи архівувати статтю раніше ніж через 12 місяців після публікації.
- **«Жовтий» відкритий доступ** (Yellow Open Access) — автори можуть архівувати в репозитаріях лише препринт (нерецензовану версію статті).
- **«Білий» відкритий доступ** (White Open Access) — різновид «золотого» чи «діамантового» відкритого доступу, але із заборonoю авторам архівувати свої роботи (будь-які версії) в репозитарії. Ця модель може стосуватися загальної концепції негайної онлайн-доступності, на відміну від моделей відкладеного доступу.

Існує також нелегальний («піратський») доступ до наукових публікацій, наприклад через такі сервіси, як SciHub, який інколи називають **«чорним» відкритим доступом** (Black Open Access), хоча, на нашу думку, це неправильний термін з огляду на парадигму відкритого доступу.

Слід зазначити, що до основних моделей відкритого доступу часто також відносять трансформаційні угоди й передплату для отримання відкритого доступу, що скоріше є експериментами комерційних видавництв, які, з одного боку, підтримують рух відкритого доступу, але, з іншого, прагнуть зберегти свої прибутки від видання журналів.

Трансформаційні угоди (Transformative agreements, Read-and-Publish agreements, Publish-and-Read agreements, Offsetting agreements) — це контракти між установами (університетами, науковими установами, бібліотечними консорціумами) і комерційними видавцями, які перенаправляють фінансування з традиційних передплат на публікації з відкритим доступом. Такі угоди надають установам доступ до платного контенту видавця, але з безкоштовною публікацією в журналах видавця для дослідників, афілійованих з установою (тобто без додаткової плати (APC) для автора).

Мета є подвійною: поставити під контроль інституційні інвестиції у видання наукових журналів з орієнтуванням на зниження витрат і сприяти переходу наукового журнального видавництва до відкритого доступу. Трансформаційні угоди значно спрощують публікацію (авторам не потрібно шукати фінансування для сплати APC для кожної статті); сприяють збереженню авторських прав (багато угод дають змогу авторам зберігати авторські права, часто вимагаючи від них застосування ліцензії Creative Commons до опублікованої роботи). Однак цю модель часто критикують через обмеження щодо справедливості та прозорості доступу до наукової інформації.

Основні типи трансформаційних угод:

- *дотрансформаційні (Pre-transformative)* — традиційні ліцензії на передплату доступу до журналів комерційного видавця, що надають знижки на плату за опублікування статей або ваучери для публікації обмеженої кількості статей у відкритому доступі;
- *частково трансформаційні (Partially transformative)* — передбачено плату за читання і плату за публікацію для покриття витрат на опублікування певної кількості статей;
- *повністю трансформаційні (Fully transformative)* — дозволяють необмежену публікацію у відкритому доступі наукових робіт підписної установи.

Передплата для отримання відкритого доступу

(Subscribe to Open, S2O, запроваджена Annual Reviews) передбачає, що якщо досягнуто цільового обсягу передплатних доходів, певний том журналу публікують у відкритому доступі. Кількість журналів, які впроваджують цю модель, зросла зі 192 у 2024 р. до 378 у 2025 р.

Отже, ландшафт відкритого доступу нині характеризується множинністю моделей поза традиційними Gold і Green, еволюцією фінансових механізмів від індивідуальних APC до інституційних угод, зростанням критики гібридних моделей через подвійну оплату, розвитком некомерційних альтернатив (Diamond / Platinum), а головне — посиленням вимог урядів та організацій, які фінансують дослідження, щодо відкритого доступу.

Порівняльна таблиця основних моделей відкритого доступу

Модель	Оплата автором	Оплата читачем	Ліцензія	Термін доступу	Версія публікації	Місце розміщення
«Золотий»	Так	Ні	CC (зазвичай CC BY)	Постійно	Видавнича версія (Version of Record)	Сайт видавця
«Зелений»	Ні	Ні	CC(зазвичай CC BY)	Постійно (можливо з ембарго)	Препринт або постпринт	Репозитарій (інституційний / тематичний)
«Діамантовий»	Ні	Ні	CC (зазвичай CC BY)	Постійно	Видавнича версія	Сайт видавця
«Бронзовий»	Ні	Ні	Немає чіткої ліцензії	Тимчасово	Видавнича версія	Сайт видавця
Гбридний	Так (АРС за вибором)	Так (передплата)	CC для статей у відкритому доступі	Постійно для статей відкритому доступі	Видавнича версія	Сайт видавця
«Чорний»	Ні	Ні	Порушення авторських прав	Нестабільно	Будь-яка	Піратські платформи
Трансформційні угоди	Покриває установка нова	Частково (перехідний період)	CC	Постійно	Видавнича версія	Сайт видавця
Передплата для відкритого доступу	Ні	Так (передплата)	Відкритий при досягненні цілі	Умовно постійний	Видавнича версія	Сайт видавця

3.2. Журнали відкритого доступу

Журнал відкритого доступу — це науковий журнал, який надає вільний і необмежений доступ до свого контенту. Такі журнали, залежно від їхньої бізнес-моделі, можуть стягувати плату з авторів, що подають статті (Gold OA), або не стягувати (Diamond OA). Вони здійснюють експертну оцінку (рецензування) текстів і публікують схвалені до публікації статті за ліцензією Creative Commons у безперешкодному (відкритому) доступі для всіх охочих.

Роблячи дослідження вільно доступними, журнали відкритого доступу допомагають забезпечити широкий обмін знаннями і їх поширення.

Переваги відкритого доступу: негайний доступ до офіційної видавничої версії, максимальна видимість (на сайті видавця), автори зберігають повні права через ліцензії Creative Commons, відповідність вимогам більшості грантодавців.

Недоліки відкритого доступу: досить високі витрати на сплату APC і нерівність між багатими та бідними установами (проблема доступності для авторів), також ризик натрапити на недоброчесні або «хижацькі» журнали.

Слід зауважити, що засновник журналу відкритого доступу має чітко планувати витрати на створення та розвиток журналу, наприклад розраховувати на повну фінансову підтримку установи (чи донора) на видання журналу «діамантового» відкритого доступу або встановити плату за публікацію для авторів. Витрати на журнал відкритого доступу можуть охоплювати вебхостинг, реєстрацію доменного імені, перевірку на плагіат, оплату персоналу або приміщення, отримання DOI, ISSN і цифрового ідентифікатора медіа (для України), можливе членство в Crossref, CLOCKSS (збереження), COPE (етика публікацій) або COUNTER (статистика статей) тощо. Журналам також необхідно враховувати потребу оновлювати свою платформу й технічну інфраструктуру кожні кілька років. У деяких випадках можуть виникнути одноразові витрати, як-от для брендингу і просування.

На I Конференції з наукової комунікації (Nordic Conference on Scholarly Communication), що відбулася в жовтні 2002 р., було оголошено про створення в Університеті Лунда (Швеція) **Довідника журналів відкритого доступу DOAJ** — <https://doaj.org/>. Ініціативу підтримали Інститут відкритого суспільства (Будапешт, Угорщина) та Коаліція SPARC. У листопаді 2025 р. в Довіднику вже було зареєстровано понад 22 тис. назв журналів, із них понад 14 тис. — без APC, із 140 країн світу 80 мовами, більше ніж 12 млн статей.

Журнали відкритого доступу працюють переважно за трьома моделями:

- **«золота»** — плата за оброблення та опублікування статті (APC), безкоштовно для користувача;
- **«діамантова»** — без плати для авторів і користувачів;
- **гібридна модель** — «відкриття» статті в традиційному журналі за умови сплати APC.

«Золотий» відкритий доступ

За оброблення та опублікування статті в такому журналі сплачує персонально автор та/або організація, де він працює, або установа, яка фінансує дослідження (наприклад, у межах гранту). APC академічні видавці стягують для покриття витрат, пов'язаних із вільним розміщенням дослідницьких статей онлайн за моделями відкритого доступу. У традиційних видавничих системах читачі або установи сплачують абонентську плату за доступ до контенту. Однак публікації з відкритим доступом змінюють цю модель, даючи змогу будь-кому читати статті безплатно, тим самим сприяючи більшому поширенню та видимості досліджень. Плата зазвичай охоплює такі послуги, як приймання рукописів, редакційне рецензування, редагування, верстка, цифрове архівування та довгостроковий доступ на видавничих платформах.

Розмір APC може значно варіюватися залежно від репутації журналу, галузі наукового знання, видавця та бізнес-моделі — від 100–200 доларів у вітчизняних журналах до понад 5 тисяч доларів у міжнародних. Наприклад, у видавництві Elsevier APC становить від 200 до 11 400 доларів, залежно від конкретного журналу. У видавництві Springer Nature: 7350 доларів — для журналу *Nature Communications*,

8270 доларів — для *EMBO Molecular Medicine*, 5250 доларів — для *Cell Death & Disease*, 2790 доларів — для *BMC Plant Biology*, 1990 доларів — для *Ocean Ecosystems* тощо. *PLOS ONE*, популярний мультидисциплінарний журнал відкритого доступу, стягує за оброблення статей 1780 доларів.

Хоча така бізнес модель значно підвищила видимість і доступність наукових досліджень, лунають також критичні зауваження та занепокоєння щодо доступності та глобальної справедливості. Дослідникам із недостатньо фінансованих установ або регіонів, що розвиваються, подеколи важко платити APC, що потенційно обмежує їхню здатність публікуватися в авторитетних журналах відкритого доступу. Це призвело до поширення альтернативних моделей, як-от «діамантовий» відкритий доступ, де плату не стягують ні з авторів, ні з читачів, а видання зазвичай фінансують за рахунок академічних консорціумів, державних грантів або інституційної підтримки.

Деякі видавці пропонують повне або часткове звільнення від APC для авторів із країн, що розвиваються, або зважаючи на певні обставини. Наприклад, EIFL домовилася¹ про скасування такої сплати для авторів з України для деяких журналів Cambridge UP, Oxford UP, Sage, Taylor & Francis, Wolters Kluwer Health та ін. З 2022 року вирішено скасувати плату за публікацію статей у журналах відкритого доступу (автоматичний APC Waivers для авторів України) у видавництвах Elsevier, Bentham Science та ін.

«Діамантовий» відкритий доступ

Модель «діамантового» відкритого доступу нині активно поширюється в Європі та Латинській Америці. За такого підходу до наукових публікацій не стягують жодної плати з авторів і читачів, а елементи публікації, пов'язані зі змістом, належать і контролюються науковими спільнотами. Тимчасом як «золотий» відкритий доступ часто створює нові бар'єри для доступу, «діамантова» модель пропонує кращі

¹ EIFL-Negotiated Agreements With Publishers For Article Processing Charges. <https://www.eifl.net/apcs>

можливості для дотримання принципів різноманітності, рівності та інклюзії в наукових публікаціях.

Журнал «діамантового» відкритого доступу має відповідати таким критеріям (за рекомендаціями європейських проєктів DAIMAS¹, CRAFT-OA² та ALMASI³):

- для постійної ідентифікації — дійсний і підтверджений ISSN;
- чітко описаний процес рецензування (оцінювання до та/або після публікації, відповідно до прийнятої практики у відповідній дисципліні);
- відкритий доступ із відкритими ліцензіями для всіх статей;
- жодних плат для публікації, про це має бути чітко зазначено на вебсторінці журналу; добровільні внески авторів та пожертви дозволені, якщо це не є умовою публікації;
- будь-який автор може подати статтю, яка відповідає цілям та тематиці журналу;
- назва журналу має належати державним або неприбутковим організаціям (їхнім частинам), які, зокрема, виконують та/або фінансують дослідження; які пов'язані з установою, що виконує дослідження (університетські бібліотеки, університетські видавництва, факультети та кафедри, наукові товариства). Журнал має чітко зазначити статус засновника на своїй вебсторінці.

Корисний ресурс:

Arasteh-Roodsary, S. L., Gaillard, V., Garbuglia, F., Mounier, P., Pölonen, J., Proudman, V., Rooryck, J., Saenen, B., & Stone, G. (2025). *Diamond Open Access Recommendations And Guidelines For Institutions, Funders, Sponsors, Donors, And Policymakers. (1.0)*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15518745>

3.3. Програмні застосунки, які підтримують модель журналів відкритого доступу

Багато журналів із відкритим доступом працюють на програмному забезпеченні з відкритим вихідним кодом:

¹ <https://diamas.org/diamond-open-access>

² <https://www.craft-oa.eu/>

³ <https://cordis.europa.eu/project/id/101188192>

Open Journal Systems¹ (найбільш поширене в Україні і світі), Kotahi, Janeway, PubPub Platform та ін. Програмне рішення може містити серверну (бекендову) і фронтендову частини. Серверна частина керує всіма базами даних та інформацією журналу. Фронтендова частина — це інтерфейс, де читач і автор взаємодіють із журналом.

Деякі журнали створюють власне програмне забезпечення — за наявності фінансових і технічних ресурсів. Журнали також повинні приймати відповідні рішення щодо хостингу, технічної інтеграції та обмежень кодової бази. Це впливає на функції вебсайту, його здатність взаємодіяти або інтегруватися з іншими науковими інфраструктурами, а також на здатність адаптуватися до персоналізованих потреб.

Хоча програмне забезпечення для створення журналу з відкритим кодом є вільно доступним, його потрібно запускати на сервері. Журнали самостійно розміщують програмне забезпечення за допомогою Amazon Web Services, Microsoft Azure, Google Cloud Platform або менш відомих і дешевших постачальників, як-от DigitalOcean або netcup. Самостійний хостинг означає, що журнали відповідають за обслуговування програмного забезпечення (і за потреби відповідного персоналу також).

Є також можливість придбати розміщене програмне забезпечення як послугу. У цьому випадку журналам не потрібно займатися обслуговуванням сервера. Якщо є фінансові ресурси, однак бракує технічних ресурсів або часу, розміщене програмне забезпечення буде ефективним рішенням. В Україні до відомих провайдерів таких послуг належать, наприклад, Видавнича служба УРАН, Open Science in Ukraine.

Журналам також потрібно інтегруватися з іншими технічними інфраструктурами, здебільшого для обміну метаданими: Crossref або DataCite для реєстрації DOI; ORCID для легшого входу та ідентифікації авторів; ROR для додавання ідентифікаторів організацій тощо. Це допомагає вбудовувати журнали в публічні бази даних і максимізувати їхню видимість.

¹ <https://pkp.sfu.ca/software/ojs/>

Іноді в журналів виникають нові потреби, які неможливо задовольнити поточною кодовою базою програмного забезпечення або будь-яким плагіном. Кодова база – це вихідний код, необхідний для запуску програмного забезпечення.

Вибір правильного програмного забезпечення для онлайн-журналу є дуже важливим, зокрема потрібно враховувати технічну інфраструктуру, доступні інтеграції та можливості задоволення конкретних потреб. Наприклад, деякі варіанти дають можливість використовувати плагіни (Open Journal Systems, Kotahi, Janeway) і відповідно адаптуватися до поточних потреб і майбутніх змін ландшафту.

Особливу увагу журналам слід звернути на стандарти і структуру **метаданих**, які сприяють взаємодії, допомагаючи забезпечити точність і узгодженість записів та індексацію статей у пошукових системах. Потрібно на рівні метаданих обов'язково зазначити: назву статті; ім'я, по батькові, прізвище автора / авторів; ORCID, CREDIT, інституційну належність, ROR; дату публікації; відомості про том / випуск; номери сторінок; анотацію; ключові слова; DOI; метадані фінансування; посилання; інформацію про авторські права. Для журналу в цілому зазначають: назву, аббревіатуру назви, ISSN, інформацію про авторські права; дані засновника / видавця.

Більшість видавничих систем (наприклад, Open Journals System чи Janeway) надають метадані Dublin Core на сторінці анотації статті, щоб їх можна було прочитати за допомогою інструментів посилання (наприклад, Zotero), а також надають канал OAI-PMH для збирання метаданих.

Серед вимог до **вебсайту журналу** (і для мобільних браузерів також) можна назвати такі: зменшення часу завантаження сторінок, забезпечення безпеки сайту (обов'язково підтримувати актуальність сертифіката SSL), використання структурованих заголовків, додавання багатих, машиночитних метаданих, надання відвідувачам корисної та дієвої інформації зрозумілою мовою та, звісно, високоякісного контенту.

Окрім локального резервного копіювання матеріалів варто також подбати про додаткові системи **збереження (архівування)** цифрового контенту журналу, адже журнал, наприклад, може припинити своє існування, бази даних чи

сервер може бути пошкоджено, певні події можуть знищити доступ до опублікованих досліджень. Основні індексаційні служби, як-от DOAJ, Web of Science і SCOPUS, заохочують журнали зберігати свій контент, використовуючи один із таких сервісів:

- Інтернет-архів¹ — некомерційна організація, яка прагне зберегти цифровий контент, що зростає в геометричній прогресії, і забезпечити його доступність для майбутніх поколінь. Організація управляє власними некомерційними центрами оброблення даних, зберігає понад 50 петабайтів архівних даних і надає інструменти та послуги з відкритим кодом для оцифрування, вебархівування, цифрового збереження, оброблення даних, зокрема Wayback Machine та IA Scholar. Від моменту створення в 1996 р. сервіс перетворився на одну з найбільших цифрових бібліотек у світі. Журнали також можуть архівувати вміст своїх вебсайтів в Інтернет-архіві.
- JASPER² (Journals are Preserved foreVER, «Журнали зберігаються назавжди») — ініціатива DOAJ, спрямована на збереження журналів із відкритим доступом, щоб запобігти їх зникненню з Інтернету. Журнали повинні мати відкритий доступ і бути проіндексованими в DOAJ, щоб користуватися цією послугою, а також журнал не може стягувати жодних зборів за публікацію, контент має бути ліцензовано за ліцензією CC BY, авторські права на опублікований контент залишаються за автором.
- Portico³ — некомерційна організація, яка зберігає наукову літературу, опубліковану в електронному вигляді, забезпечуючи постійний доступ, навіть якщо журнал припиняє видання. На кінець 2025 р. Portico співпрацювала з 1297 бібліотеками і 1227 видавництвами, зберігаючи вміст понад 40 тисяч електронних журналів і близько 2,5 мільйона електронних книг.
- Програма LOCKSS⁴ (Lots of Copies Keep Stuff Safe, «Багато копій, що зберігають речі в безпеці») — це одна з найкращих практик у галузі цифрового зберігання та, в ширшо-

¹ <https://archive.org/>

² <https://doaj.org/preservation/>

³ <https://www.portico.org/>

⁴ <https://www.lockss.org/>

му сенсі, забезпечення збереження цифрової інформації від Університету Стенфорда, надає технології та послуги з відкритим кодом для високонадійного, стійкого та безпечного цифрового збереження. LOCKSS забезпечує локальне збереження електронних журналів і книжок для доступу після скасування, доступу після зникнення та доступу в разі відмови.

- CLOCKSS¹ — провідний цифровий архів для академічних видавництв і дослідницьких бібліотек. Це «темний» архів, безпечне та обмежене сховище, призначене для довгострокового збереження цифрового контенту. На відміну від популярних нині традиційних архівів, «темний» архів залишається значною мірою недоступним для громадськості, використовується лише для відновлення у разі катастрофи, пошкодження даних або інших суттєвих збоїв. CLOCKSS зберігає книжки, журнали та пов'язані з ними матеріали, як-от набори даних.

Корисні ресурси:

- Open Access Journals Toolkit — <https://www.oajournals-toolkit.org/what-is-open-access>
- PKP Preservation Network — <https://pkp.sfu.ca/pkp-pn/>
- Кучма, І., Шевкушич, М. (2023). Контрольний список належних практик використання програмного забезпечення Open Journal System (OJS) для редагування та публікації журналів (Переклад Н. Костенко) — див. додаток І.

3.4. Репозитарії відкритого доступу (Green Open Access)

Репозитарій (від англ. repository — сховище) — організована колекція цифрових документів (і набір відповідних сервісів), яка репрезентує результати наукових досліджень (окремих дослідників, інституції чи галузі загалом) у вільному, безперешкодному онлайн-доступі, а також забезпечує довготривале, надійне їх зберігання і збереження.

У 2025 році в світі налічувалося більше ніж 6 тисяч репозитаріїв публікацій або препринтів із більш ніж 40 мільйонами одиниць інформації, де архівують друковані й недруковані статті, бакалаврські, магістерські, докторські дисертації, навчальні матеріали, архівні та музейні об'єкти

¹ <https://clockss.org/>

тощо. Серед лідерів у створенні інституційних репозитаріїв не лише Німеччина, Нідерланди, Австралія, Норвегія, а й Україна, де налічується понад 140 репозитаріїв (майже в 50 % університетів). Цей досить високий формальний показник кількості репозитаріїв не завжди корелює з їхньою якістю та відповідністю міжнародним стандартам. Також не всі з них підтримують метадані з використанням DOI або інших постійних ідентифікаторів, що обмежує їхню інтеграцію у міжнародні інформаційні системи. Певна частина репозитаріїв майже припинила наповнення, або наповнює лише метаданими (без доступу до повних текстів). Репозитарії мають певну кількість неактивних сторінок, які не оновлюються або є недоступними, що свідчить про брак сталого адміністрування.

Репозитарії відкритого доступу, сумісні зі стандартами Open Archives Initiative, створюють шляхом депонування і самоархівування вченими їхніх статей, опублікованих у наукових рецензованих журналах, у відкритих електронних репозитаріях.

Репозитарії можуть бути:

- інституційними (належать одній установі — університету, інституту, лабораторії, організації). Таких сьогодні у світі найбільше — понад 6 тисяч;
- тематичними (охоплюють галузь знань чи окремі дисципліни), наприклад ArXiv, CiteSeer, RePEc, Smithsonian NASA ADS, SSRN, PubMed Central (PMC) та ін.;
- урядовими (належать державним структурам для зберігання та організації доступу до урядових документів);
- агрегаційними чи міжінституційними (наприклад, вітчизняний проєкт HPAT, який не лише архівує обов'язкові наукові публікації (звіти науково-дослідних робіт чи дисертації тощо), а й агрегує контент окремих інституційних репозитаріїв України.

Автори мають право архівувати свої недруковані матеріали без будь-яких дозволів, а щодо постпринтів, то більшість журналів уже дозволяє авторам архівувати їхні надруковані статті. Якщо архіви підтримують протокол обміну метаданими ініціативи відкритих архівів (OAI-PMH), то вони сумісні з іншими ресурсами і користувачі можуть знайти матеріали таких архівів, навіть не знаючи про їхнє існування.

Найчастіше репозитарії асоціюються з університетами та науковими установами, а їхній зміст — передусім із науковими документами (статті, розділи монографій, дисертації тощо).

Інституційні репозитарії відповідають стратегічним цілям академічних інституцій:

- 1) є основою для реформування наукової комунікації шляхом стимулювання інновацій у розпорошеній видавничій системі;
- 2) є реальними показниками якості роботи інституції, збільшуючи її видимість, престиж і загальне визнання.

Чинники, які впливають на видимість репозитаріїв

1. Інтероперабельність. За допомогою протоколу OAI-PMH репозитарії обмінюються метаданими у стандартизованому машиночитному форматі, що дає змогу зовнішнім сервісам та агрегаторам збирати інформацію. Сприяючи інтероперабельності між репозитаріями та платформами пошуку, OAI-PMH значно покращує видимість і доступність результатів досліджень. Перевірити, чи використовують українські репозитарії OAI-протокол і який його статус, можна через OAI Validator¹, що тестує дані з 66 426 цифрових бібліотек, репозитаріїв і електронних журналів і має такі функції:

- перегляд, друк або завантаження виведення всіх команд, що підтримуються OAI-PMH;
- виявлення проблем із записами метаданих (наприклад, недійсні URL-адреси, порожні назви, недійсні формати дати тощо);
- паралельне завантаження всіх записів з однієї або кількох цифрових бібліотек;
- перевірка відповідності стандартам OAI-PMH, Dublin Core, Europeana Semantic Elements (ESE) та іншим.

OAI-PMH (Open Archives Initiative — Protocol for Metadata Harvesting, <https://openarchives.org/>) — протокол ініціативи відкритих архівів для збирання метаданих (розроблений у 2001 р.), що дає можливість автоматично

¹ <https://validator.oaipmh.com/>

отримувати дані про матеріали, розміщені в сумісних репозитаріях, для подальшого об'єднання та оброблення. Метадані, якими обмінюються програми за протоколом AOI-PMH, мають відповідати Dublin Core, але також можуть підтримувати додаткові схеми.

2. Використання постійних ідентифікаторів.

ORCID (Open Researcher and Contributor ID) — унікальний цифровий ідентифікатор для науковців і дослідників. Формат: 16-значний код, наприклад: 0000-0002-1825-0097. Призначення: ідентифікація автора незалежно від зміни імені, мови написання, місця роботи; розв'язання проблеми однакових імен різних авторів; зв'язування всіх публікацій, грантів, рецензій одного дослідника. Реєстрація безкоштовна на orcid.org. Використовують при публікації статей, поданні грантів, в академічному профілі.

DOI (Digital Object Identifier) — стійкий ідентифікатор для цифрових об'єктів (публікацій, даних, програмного забезпечення). Формат: починається з «10.», наприклад: 10.1000/hyz123. Призначення: постійне посилання на наукову публікацію, набір даних, забезпечення цитування та відстеження використання, метадані про документ (автори, назва, видавець, дата). DOI надають видавці журналів, репозитарії даних; використовують також для цитування у бібліографії.

DOI Foundation делегує реєстрацію та управління DOI спеціалізованим агенціям, кожна з яких обслуговує певний сектор або тип контенту:

- Crossref — найбільша агенція DOI, використовується більшістю академічних видавництв для наукових журналів, статей, книжок, матеріалів конференцій, препринтів тощо;
- DataCite — спеціалізується на DOI для дослідницьких даних і програмного забезпечення. Використовують для репозитаріїв даних, дослідницьких центрів. Сприяє цитуванню даних нарівні з публікаціями;
- mEDRA (Multilingual European DOI Registration Agency) — спеціалізується на мультимедіа, електронних книжках і журналах.

Усі DOI працюють через єдину систему резолюції (doi.org або dx.doi.org) незалежно від агенції реєстрації.

Handle-ідентифікатори в інституційних репозитаріях — це стійкі (постійні) унікальні ідентифікатори для цифрових

об'єктів, які забезпечують довготривалий доступ до наукових публікацій, дисертацій, навчальних матеріалів та інших ресурсів. Структура Handle: <http://hdl.handle.net/prefix/suffix> або <https://handle.net/prefix/suffix>, наприклад: <http://hdl.handle.net/123456789/12345> або <http://dspace.univname.edu.ua/handle/123456789/5678>. Prefix — унікальний код інституції (надається Handle.net). Suffix — локальний ідентифікатор документа. Інституція реєструється в Handle System і отримує prefix. Репозитарій (наприклад, DSpace) автоматично генерує suffix для кожного документа; користувачі отримують стійке посилання, яке працюватиме роками. У разі зміни URL документа оновлюється лише запис у Handle-сервері.

Переваги Handle-ідентифікаторів для інституційних репозитаріїв:

- стійкість посилань. Навіть якщо змінюється URL сервера або структура сайту, Handle залишається незмінним, посилання в наукових публікаціях не «ламаються»;
- глобальна унікальність, унеможливлення дублювання ідентифікаторів. Кожен документ отримує унікальний ідентифікатор у світовому масштабі;
- можливість перенаправлення. Handle автоматично перенаправляє на актуальне місцезнаходження ресурсу; можна переміщувати файли між серверами без зміни ідентифікатора;
- інтеграція з DSpace (найпопулярнішою платформою для інституційних репозитаріїв), що має вбудовану підтримку Handle System та автоматично надає Handle кожному завантаженому документу.

Handle System залишається стандартом для інституційних репозитаріїв завдяки низькій сплаті для освітніх закладів і надійності.

3. Використання метрик. Репозитарії можуть підвищити прозорість і видимість, відображаючи такі показники, як завантаження, перегляди, цитування та альтиметричні показники, безпосередньо на своїх сторінках записів. Ці показники дають цінну інформацію про охоплення та залученість до результатів досліджень. Застосовуючи різноманітні та відкриті метрики, репозитарії підтримують принципи Декларації DORA, яка заохочує відповідальне використання показників оцінювання досліджень.

4. Доменний авторитет вебсайтів (Domain Authority, DA) — метрика, яка оцінює «вагу» та SEO-рейтинг домену в пошукових системах. Рейтинги для репозитаріїв такі: DA 20–30 — новий або малоактивний репозитарій; DA 30–50 — середній рівень; DA 50+ — сильний; DA 60+ — відмінний рейтинг.

Основні інструменти перевірки:

- Moz Domain Authority (DA, moz.com/domain-analysis). Шкала: 0–100 (що вище, то краще); безкоштовну перевірку обмежено кількістю запитів.
- Ahrefs Domain Rating (DR, ahrefs.com). Шкала: 0–100, аналізує профіль зворотних посилань. Платний сервіс з обмеженою безкоштовною версією.
- Semrush Authority Score (semrush.com). Шкала: 0–100, комплексна оцінка авторитетності. Безкоштовна обмежена версія.
- Majestic Trust Flow & Citation Flow (majestic.com), має дві метрики: якість і кількість посилань. Корисно для академічних доменів.

Як визначити рейтинг репозитарію?

Варіант 1 (найпростіший):

1. Перейдіть на moz.com/domain-analysis.
2. Введіть URL репозитарію (наприклад, dspace.univname.edu.ua).
3. Натисніть Analyze.
4. Отримуєте DA score і базову статистику.

Варіант 2 (комплексна перевірка):

1. Використайте кілька інструментів для порівняння.
2. Перевірте окремо DA (Moz) і DR (Ahrefs).
3. Порівняйте з іншими репозитаріями.

Основні стандарти сертифікації репозитаріїв

Сертифікація репозитаріїв не є обов'язковою, але передбачає отримання міжнародно визнаних доказів того, що репозитарій має відповідні сталі й надійні політики та процедури, технічну інфраструктуру та безпеку, прозорість управлінських процесів, здатність зберігати цифрові об'єкти та метадані й забезпечувати доступність. Використовують три стандарти ISO для встановлення міжнародно ви-

знаних надійних цифрових репозитаріїв: ISO 14721:2025 (Референтна модель відкритої архівної інформаційної системи), ISO 16363:2025 (Аудит і сертифікація надійних цифрових репозитаріїв) та ISO 16919:2025 (Вимоги до органів, які надають аудит і сертифікацію). Метрики сертифікації поділяють на три групи: організаційна інфраструктура (адміністративні, кадрові, фінансові та правові функції репозитарію), управління цифровими об'єктами (оброблення цифрових об'єктів від надходження до доступу) і технічна інфраструктура.

Існують менш ресурсомісткі варіанти оцінювання, як-от CoreTrustSeal¹ (раніше — Data Seal of Approval) і DIN 31644:2012-04 (Інформація та документація. Критерії надійних цифрових архівів), які можуть бути першим кроком до повної сертифікації. Окрім зовнішніх переваг (зміцнення довіри зацікавлених сторін, підвищення репутації і демонстрація того, що сервіс дотримується належних практик), сертифікація надає репозитарію низку внутрішніх переваг і допомагає визначити сильні та слабкі сторони. Проведення самооцінювання є дуже корисним, навіть якщо репозитарій не бажає подавати заявку на сертифікацію.

Види документів, які зберігають у репозитаріях

У 2025 році у світі налічувалося вже понад 6 тисяч репозитаріїв публікацій або препринтів із більш ніж 40 мільйонами одиниць інформації. Найчастіше репозитарії асоціюються лише з науковими доробками, але насправді це можуть бути будь-які оцифровані об'єкти освітньої, адміністративної, культурної діяльності окремого дослідника, інституції чи галузі. До репозитарію передають як нерецензовані ненадруковані матеріали (препринти, здебільшого авторські рукописи завершених і поданих до журналу статей), так і будь-які постпринти, передусім рецензовані і надруковані в журналах наукові статті (таких документів у репозитаріях світу найбільше), дисертації чи тези дисертацій, е-книжки чи розділи книжок, патенти, звіти, матеріали конференцій та іншу так звану сіру літературу. Також тут

¹ <https://www.coretrustseal.org/>

розміщують презентації, будь-які зображення та мультимедійні матеріали, аудіо- та відеофайли, комп'ютерні програми, вебсторінки, набори даних, навчальні об'єкти, університетські видання (газети, бюлетені, стрічки новин тощо), протоколи досліджень, грантові аплікації чи звіти проєктів, статистичні дані, навчальні матеріали (окремі лекції, е-портфоліо, програми курсів, методичні рекомендації тощо), студентські роботи (курсіві, дипломні тощо), бібліографічні покажчики і навіть блоги інституції.

«Зелений» шлях відкритого доступу з огляду на відкриту науку поширюється не лише на публікації: у світі вже майже 3,5 тисячі репозитаріїв дослідницьких даних (за даними реєстру Re3Data¹).

Деякі репозитарії обмежуються лише одним типом документів, наприклад дисертаціями і тезами, однак більшість із них містить різнопланові за природою документи. Слід зазначити, що репозитарії, як правило, містять повні тексти документів, а не резюме чи анотації, і у більшості випадків — це завершені (а не проміжні) роботи. Основними «постачальниками» змісту репозитаріїв є, звісно, вчені-дослідники. Але серед них можуть бути і викладачі, студенти, експерти чи рецензенти, представники університетських адміністрацій чи фондів, бібліотекарі.

Нині точаться дискусії довкола ймовірної «універсальності» репозитаріїв. Але слід завжди пам'ятати про місію та завдання цієї інституції. Якщо репозитарій визначений як архів наукових публікацій, то чи варто у ньому зберігати, наприклад, дипломи, видані за участь у спортивних змаганнях, чи контрольні роботи студентів?

Якість матеріалів, розміщених у репозитаріях

Оскільки репозитарії не виконують видавничої функції, вони не відповідають за експертну оцінку розміщених у них робіт. Однак репозитарій не варто вважати джерелом неякісної інформації, адже більшість депозитів — постпринти, вже десь рецензовані. За якість нереконструованих робіт

¹ <https://www.re3data.org/>

(наприклад, презентацій, звітів) відповідає автор, який архівує роботу.

Репозитарії переважно не мають жодних обмежень у доступі ні за часом (період ембарго), ні за категоріями користувачів (наприклад, лише для авторизованих користувачів). Проте є винятки, як-от так звані темні депозити для робіт, на які видавець накладає тимчасове ембарго. Щойно його знімають, роботу переводять у «зелений» (вільний) доступ. Майже немає обмежень і щодо форматів цифрових матеріалів: Adobe PDF, Microsoft Powerpoint, Microsoft Excel, JPEG, GIF, MP3, AVI та ін.

Відкритий доступ абсолютно сумісний з авторським правом. Репозитарії не виконують видавничої функції, а отже не «забирають» авторські права, лише право на збереження та організацію доступу. Автор добровільно (навіть якщо це умови добровільного договору, як-от договір зайнятості, і вимога університету, або договір фінансування і вимога організації, що фінансує дослідження) погоджується розмістити власну роботу для збереження та доступу. Автори мають право архівувати свої неопубліковані матеріали без будь-яких дозволів. Щодо постпринтів: якщо автор передає авторські права видавцеві (як правило, комерційні закордонні видавництва вимагають цього), то наступне архівування автором власної статті потребує дозволу видавця. Більшість видавців (понад 60 %) уже дає дозвіл на таке постпринт-архівування.

Перевірити політику видавців світових академічних журналів допоможе проєкт Open Policy Finder (колишній SHERPA/RoMEO, Securing a Hybrid Environment for Research Preservation and Access/ Rights Metadata for Open Archiving)¹.

Політику вітчизняних журнальних видавництв потрібно перевіряти окремо, враховуючи особливості роботи кожної редакції. Хоча більшість академічних журналів України передають цифрові копії для розміщення у відкритому доступі на порталі «Наукова періодика України» НБУВ² без жодних узгоджень з авторами.

¹ <https://openpolicyfinder.jisc.ac.uk/>

² http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN

Власне, нині перешкодою на «зеленому» шляху є навіть не видавці, а самі автори. Останні у випадку згоди видавця, як правило, не поспішають розміщувати свою роботу у вільному доступі без додаткових мотивацій. Саме тому університети чи організації, які фінансують дослідження (фонди, проєкти, інституції), повинні просити, а то й вимагати це зробити.

Політики (мандати) щодо обов'язкового архівування робіт своїх дослідників уже прийнято в провідних університетах світу, але більшість все ще мають лише рекомендаційний характер.

У кожному університеті або науковій установі має бути політика (мандат) щодо відкритого доступу, яка заохочує або навіть вимагає від дослідників і викладачів здати на зберігання результати досліджень до репозитарію, довіряючи університету також право на відкритий доступ до цих робіт. Особливо це стосується результатів досліджень, які фінансують коштом державного бюджету.

Наразі ідеальної моделі репозитарію не існує. Усе ще триває становлення, напрацювання відповідних стандартів, технологій організації.

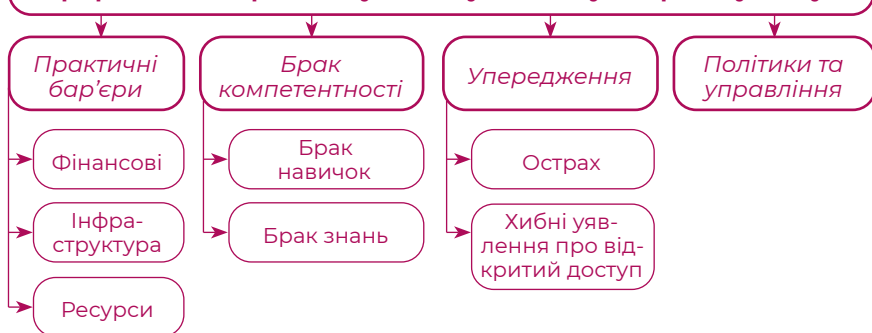
Перешкоди для розвитку відкритого доступу

З-поміж низки проблем, пов'язаних із вимогами комерційних видавництв та узгодженням авторських прав, найбільшими перешкодами для розвитку відкритого доступу є:

- брак мотивації у дослідників до додаткового розміщення в архівах своїх уже опублікованих робіт (хоча численні дослідження свідчать про значно більшу кількість завантажень для робіт із відкритого доступу, їх швидше і масштабніше поширення та цитування);
- бар'єри, пов'язані з рівнем навичок і обізнаністю дослідників про відкриту наукову комунікацію, зокрема щодо самоархівування та заповнення полів метаданих у репозитаріях; побоювання, що роботу буде використано не за призначенням або ж вона стане об'єктом плагіату; переконання, що через препринт статтю не буде опубліковано тощо;

- культурні бар'єри й усталені дослідницькі традиції в різних предметних галузях;
- переконання, що наукові знання мають бути доступні лише тій аудиторії, яка може їх зрозуміти;
- брак підтримки з боку установи, зокрема невнесення критеріїв щодо відкритого доступу в академічну систему оцінювання та кар'єрного зростання;
- недостатньо розвинена інституційна інфраструктура, зокрема брак відкритих інституційних репозитаріїв, використання застарілих версій, непідтримуваних розробниками, низький рівень інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та недостатня ІТ-підтримка;
- у видавців або провайдерів є сервіси відстежування (аналізу) цитування чи інших альтерметрик (Crossref, Web of Science, Scopus, Dimensions та ін.), а у репозитаріїв їх немає (це не стосується, наприклад, Recolecta, The Bielefeld Academic Search Engine, OAster, SSRN та деяких інших);
- інформація про відкритий доступ, подана в Інтернеті, є надто складною, що зумовлює неоднозначні або помилкові інтерпретації. Використання так званої розмитої мови, різноманітних трактувань, підтипів відкритого доступу та варіантів ліцензування на офіційних сторінках наукових видавництв, академічних бібліотек і освітніх ресурсів створює значне когнітивне навантаження для користувачів;

Бар'єри для поширення наукових публікацій у відкритому доступі

Джерело: Калюжна, Н. (2025). Відкритий доступ до наукових публікацій: міжнародний досвід і практика впровадження в Україні [Дисертація на здобуття наук. ступеня доктора філософії]. https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2025/10/KaliuzhnaN_thesis.pdf

- брак належного наставництва та інституційної підтримки для молодих науковців щодо практик відкритої науки;
- низка інших питань, пов'язаних з обсягами, якістю, сервісами для авторів чи користувачів, дизайном, використанням, надійністю, збереженням тощо.

Репозитарій — неусталена модель, усе ще триває пошук якісно нових підходів до поширення результатів досліджень на всіх рівнях — інституційному, національному, глобальному. І нехай не все вдалося відпрацювати у цій моделі відкритого доступу, «зелений шлях» є невідворотним у подальшому розвитку наукової комунікації.

Програмні застосунки для створення і підтримки репозитаріїв

Для створення й підтримки OAI-сумісних архівів у світі активно використовують безкоштовне програмне забезпечення із відкритим кодом.

DSPACE

Dspace (<https://dspace.org/>) — провідна платформа для репозитаріїв із відкритим вихідним кодом, має понад 3 тисячі інсталяцій у світі, інтерфейс 22 мовами світу, і українською також, повністю налаштовується відповідно до потреб установи. Є можливість керування та збереження цифрового контенту всіх форматів (PDF, Word, JPEG, MPEG, TIFF), пошук метаданих і повного тексту на основі Apache SOLR, підтримка UTF-8, деталізований контроль доступу на основі груп, оптимізовано для індексації Google Scholar. Переваги: велика спільнота користувачів, багато документації українською, підтримка OAI-PMH, SWORD, інтеграція з ORCID, DOI. Станом на 2025 р. доступна версія 9.1, детальна інформація про продукт та рекомендації щодо інсталяції: <https://wiki.lyrasis.org/display/DSDOC9x/Installing+DSpace>.

У контексті зростання популярності науково-інформаційних систем компанія 4Science оголосила про плани злиття та інтеграції функціональності платформ DSpace для репозитаріїв і DSpace-CRIS (сукупність програмних засобів, які використовують учасники дослідницького процесу для документування інформації про наукові проекти, результати,

наукові колективи й установи, структурні підрозділи та навіть для оцінювання отриманих результатів; такі системи охоплюють та слугують зручною, єдиною точкою доступу та інструментом для звітування). Очікується, що цей процес буде завершено до 2026 року з виходом версії DSpace 10.

Детальніше див. додаток 2.

Eprints (<https://www.eprints.org/>) — програмне забезпечення з відкритим кодом, призначене для створення репозитаріїв і цифрових архівів. Має понад 760 інсталяцій у світі. Переваги: інтуїтивний інтерфейс, дещо менші технічні вимоги, ніж у DSpace, гарна документація, активна спільнота.

Fedora (<https://fedorarepository.org/>) — програмне забезпечення з відкритим кодом, призначене для зберігання, керування та збереження цифрового контенту. Використовують для багатьох типів цифрових бібліотек і репозитаріїв, в основному зі складною структурою (модулями) цифрових колекцій.

Для створення репозитаріїв даних використовують також Dataverse (<https://dataverse.org/>), Digital Commons (<https://www.elsevier.com/products/digital-commons/data>), InvenioRDM (<https://inveniordm.web.cern.ch/>). Є приклади успішного об'єднання публікацій і даних у репозитаріях, що працюють на згаданих вище DSpace, EPrints і Fedora.

Основні переваги розміщення публікацій установи у відкритому доступі у власному інституційному репозитарії:

- накопичення, збереження, поширення та забезпечення довготривалого, постійного й надійного доступу до наукових досліджень учених, співробітників та здобувачів освіти університету чи наукової установи;
- гарантія як фізичного збереження е-публікацій, так і стабільності е-ідентифікаторів та незмінності е-публікацій;
- забезпечення середовища, яке дасть можливість легко розміщувати результати наукових досліджень в електронній формі в надійний та гарно організований архів;
- забезпечення вільного доступу до наукових матеріалів.

Серед інших переваг репозитаріїв — широкий і вимірковальний доступ читачів, легкість пошуку потрібних текстів, потужна читацька аудиторія, інтеграція до глобальних нау-

кових баз даних, зменшення наукової ізоляції та нові можливості для спільних наукових проєктів.

Інституційний репозитарій забезпечує «наочність» досліджень установи, формування її «дослідницького» капіталу, збільшення цитувань учених, що впливає на рейтинги, та ін. Наукові публікації у відкритому доступі, як свідчать численні дослідження, використовують у сотні разів частіше, ніж ті, що в «передплатних» журналах.

SAVE, SHARE, SEARCH

Інституційний репозитарій Мічиганського технологічного інституту (<https://dspace.mit.edu/>) пропонує дослідникам три S:

- **SAVE** (збереження) — зберігайте вашу роботу (статтю, дані, навчальні матеріали, зображення тощо) в організованому, структурованому і добре захищеному архіві та дозвольте бібліотеці управляти цими ресурсами (немає потреби створювати власний вебсервер);
- **SHARE** (поширення) — ви отримаєте надзвичайно швидке поширення вашої праці у світі;
- **SEARCH** (пошук) — ви отримаєте гарантовано високі індексування вашої праці в Google та будь-яких інших пошукових системах.

РОЗДІЛ 4. Аналіз нормативно-правової бази України щодо відкритого доступу до наукових публікацій

Україна здійснює послідовні кроки для інтеграції до європейського дослідницького простору та імплементації принципів відкритої науки. Нормативно-правова база, що регулює відкритий доступ до наукових публікацій, формувалася протягом останнього десятиліття і продовжує активно розвиватися, особливо після 2022 р., коли було прийнято ключові стратегічні документи.

Конституція України (ст. 54) гарантує свободу наукової діяльності та закріплює право на захист інтелектуальної власності, створюючи баланс між доступністю знань і правами авторів. Закон України **«Про наукову і науково-технічну діяльність»** (2015) — основний нормативний акт, що визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування у сфері наукової діяльності. У Законі виокремлено поняття «наукове видання» як твір, які висвітлює результати наукової діяльності, що створює правову основу для подальшої регламентації доступу до цих видань. Важливим є те, що Закон передбачає систему науково-технічної інформації та створює правові підстави для функціонування наукових репозитаріїв, хоча безпосередньо питання відкритого доступу в його первинній редакції детально не розглядалися. Закон не містить імперативних вимог щодо відкритого доступу й не регулює відносини автора з видавцями.

У березні 2025 р. Міністерство освіти і науки України запропонувало для громадського обговорення проєкт Закону **«Про внесення змін до деяких законів України щодо реалізації принципів відкритої науки»**, метою якого є визначення основ державної політики у сфері відкритої нау-

ки та гармонізація українського законодавства з європейськими нормами і практиками у сфері відкритого доступу до науково-технічної інформації, зокрема визначення видів і обсягу науково-технічної інформації, яка має бути у відкритому доступі, а також умов його надання. Проект містить також певні вимоги до репозитаріїв: сертифікат відповідності стандартам DIN 31644:2012-04, ISO 16363 або аналогічним стандартам, надійний рівень зберігання науково-технічної інформації, її цілісність, автентичність, можливість використання та повторного використання; впроваджені політики визначення обсягу й рівня послуг, які надає репозитарій (правила розміщення, доступу, забезпечення цілісності і тривалого зберігання інформації та її незмінюваності) тощо.

Закон України **«Про доступ до публічної інформації»** (2011) не є спеціалізованим для наукової сфери, проте теж встановлює загальні принципи доступу до інформації, яку мають суб'єкти владних повноважень. Прийняття цього Закону стало важливим кроком у підвищенні відкритості діяльності органів влади, що опосередковано вплинуло і на доступність результатів наукових досліджень, які фінансують із державного бюджету.

8 жовтня 2022 р. Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження № 892-р **«Про затвердження національного плану щодо відкритої науки»**, який можна вважати переломним моментом у розвитку політики відкритого доступу в Україні. Національний план визначає серед основних завдань зокрема такі, що підтримують практики відкритого доступу:

- розвиток відкритої національної науково-дослідної інфраструктури — створення та підтримка інституційних репозитаріїв, розвиток Національного репозитарію академічних текстів, інтеграція з міжнародними науковими платформами;
- реформування практик оцінювання наукових досліджень — перехід від кількісних до якісних показників та орієнтація на відкритість як критерій якості;
- забезпечення відкритого доступу до результатів наукових досліджень — популяризація публікацій у відкритому доступі, підтримка моделей Gold та Green Open Access, використання ліцензій Creative Commons;

- відкриті дослідницькі дані — управління дослідницькими даними за принципами FAIR, створення інфраструктури для зберігання даних, політика обов'язкового депопування даних.

У наказі МОН України 2024 р. **«Про державну атестацію наукових установ та закладів вищої освіти в частині провадження такими закладами наукової (науково-технічної) діяльності»** зазначено, що критеріями оцінювання публікаційної активності має бути, зокрема, розміщення публікації у відкритому доступі, а також кількість опублікованих препринтів, які мають DOI, кількість опублікованих наборів дослідницьких (наукових) даних, як-от даних за принципами FAIR.

Права авторів на розміщення публікацій у відкритому доступі регулює Закон України **«Про авторське право і суміжні права»** (нова редакція набула чинності з 2023 р.), який регулює відносини щодо набуття, здійснення та захисту особистих немайнових та майнових авторських та/або суміжних прав. Відповідно до цього Закону, первинним суб'єктом авторського права є завжди автор (автори) твору, суб'єктами майнових авторських прав можуть бути також інші фізичні або юридичні особи, до яких перейшли майнові права на твір на підставі правочину або закону. Об'єктами авторського права є, зокрема, твори у сфері науки у письмовій, електронній (цифровій) чи іншій формі. Охороні підлягають усі оригінальні твори — оприлюднені та неоприлюднені, завершені та незавершені, незалежно від їхнього призначення, жанру, обсягу, а також способу вираження.

Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Твір вважають створеним від моменту первинного надання йому будь-якої об'єктивної форми (письмової, речової, електронної (цифрової) тощо). Якщо немає доказів іншого, автором твору вважають фізичну особу, ім'я якої як автора зазначено в оригіналі або копії твору (презумпція авторства). Для виникнення і здійснення авторського права не потрібна реєстрація авторського права чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей. Авторське право і право власності на матеріальний, електронний (цифровий) об'єкт, в якому втілено (зафіксовано) твір, не залежать одне від одного. Від-

чуження матеріального, електронного (цифрового) об'єкта, в якому втілено (зафіксовано) твір, не означає передання (відчуження) майнових прав на твір і навпаки.

Особисті немайнові права належать лише автору й не можуть бути передані (відчужені) іншим особам і не переходять у спадщину. Є особливості щодо авторського права на службовий твір: особисті немайнові авторські права на службовий твір належать працівникові, творчою працею якого створено такий твір, а майнові права на службовий твір переходять до роботодавця з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір, укладеним між працівником (автором) і роботодавцем.

Закон не містить спеціальної норми про обов'язковий відкритий доступ до наукових публікацій, і створених за рахунок бюджетних коштів також. Однак дозволяє, зокрема, бібліотекам вільне відтворення твору в будь-якому форматі й на будь-якому носії без комерційної мети. Також у статті 51 Закону «Публічна ліцензія на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав» зазначено, зокрема, що суб'єкт авторського права або суб'єкт суміжних прав може надати дозвіл на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав будь-якою особою на визначених ним умовах (публічна ліцензія). Публічну ліцензію видають шляхом оприлюднення її умов разом з наданням можливості дистанційного ознайомлення з відповідним об'єктом авторського права або об'єктом суміжних прав необмеженому колу осіб з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. Особа, яка використовує об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав на основі публічної ліцензії, зобов'язана дотримуватися визначених суб'єктом авторського права або суб'єктом суміжних прав умов, на яких її було видано.

Закон, отже, створив певну правову основу для розширення відкритого доступу, але потребує подальшої конкретизації у наступній редакції чи підзаконних актах, адже брак мандата обов'язкового відкритого доступу до наукових публікацій, зокрема створених у результаті досліджень, що фінансовані коштом державного бюджету, — критична прогалина, що гальмує розвиток відкритої науки в Україні.

Разом з тим, відповідно до Закону, автор наукового твору завжди є первинним суб'єктом авторського права і може публікувати роботу у вільному доступі (наприклад, як препринт чи статтю в журналі відкритого доступу), або архівувати авторську версію в репозитарії без будь-яких обмежень чи додаткових дозволів. Крім того, автор може використовувати публічну ліцензію з обов'язковим зазначенням атрибуції (автора), наприклад Creative Commons: CC BY (будь-яке використання та атрибуція), CC BY-SA (будь-яке використання та атрибуція + ShareAlike), CC BY-NC (некомерційне використання) або CC BY-ND (поширення без змін, заборона модифікації).

Авторське право і право власності на матеріальний, електронний (цифровий) об'єкт, у якому втілено твір, не належать одне від одного. Відчуження матеріального об'єкта не означає передання майнових прав на твір і навпаки. Автор, надіславши рукопис до журналу, жодним чином не втрачає авторських прав, майнові права можуть бути передані лише за договором (ліцензійний договір із видавцем, договір про передання виключних прав) або на правах публічної ліцензії (наприклад, Creative Commons).

Отже, у разі публікації у журналі відкритого доступу автор зберігає авторські права (особисті та майнові) й надає видавцеві публічну ліцензію (зазвичай CC BY); видавець публікує статтю з відкритим доступом для всіх. У разі публікації у традиційному журналі (за передплатою) автор передає виключні майнові права видавцеві (Copyright Transfer Agreement), видавець може дозволити самоархівування певних версій з ембарго.

Репозитарій може легально містити:

- без обмежень — твори у суспільному надбанні, твори з відкритими ліцензіями (CC BY), препринти та авторські версії наукових публікацій автора;
- з дотриманням умов — постпринти (згідно з політикою видавця), метадані та анотації (право цитування);
- тільки з дозволом — фінальні версії видавця (Publisher PDF), твори під комерційними ліцензіями.

Поради дослідникам:

– укладаючи договори з видавцями, автори часто передають виключні майнові права, що унеможливує самоархівування без дозволу видавця. Уважно вивчайте умови договору з видавцем, наполягайте на ліцензії CC BY;

- українське законодавство не розрізняє препринт (авторська версія до рецензування) і постпринт (прийнята версія після рецензування), що створює певну правову невизначеність. Автор має право розміщувати препринт у репозитарії без будь-яких дозволів.

Поради установам:

- розробити інституційні політики відкритого доступу;
- надавати консультації авторам перед підписанням договорів з видавцями з рекомендацією щодо CC BY.

Слід зауважити, по-перше, що відкритий доступ може стосуватися вже опублікованих, зокрема надрукованих видань, які розміщують в Інтернеті. Для цього видані твори мають бути відтворені в цифровій (електронній) формі з дотриманням авторського права, а саме особистих немайнових і майнових прав їхніх авторів. По-друге, є багато способів використання опублікованих творів, виданих на умовах відкритого доступу. Будь-яка особа має право їх читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати тощо, але лише з правомірною метою. Допускається, наприклад, відтворення твору для особистих, наукових цілей, для навчання. Однак створення похідних творів, відтворення та розповсюдження творів із комерційною метою, якщо такі дії не дозволені згідно з договором, вважатимуть порушенням авторського права. По-третє, обов'язковою умовою при використанні твору, зокрема й цитуванні, є дотримання таких особистих немайнових прав авторів, як зазначення його імені та забезпечення цілісності твору. Цілісність твору згідно зі статтею 6bis Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, до якої приєдналася Україна, — це право автора протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню або іншій зміні цього твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, здатному завдати шкоди честі або репутації автора. Відповідні норми передбачено й у статті 439 Цивільного кодексу України, статті 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права». До того ж, вимоги щодо зазначення імені автора й іншої обов'язкової інформації при виготовленні друкованої продукції та її тиражуванні передбачено в законодавстві про видавничу діяльність та визначено в державних стандартах. Тож за будь-якого використання творів, як на етапі видання, відтворення в цифровій (електронній) формі, так

і у разі повторного використання в Інтернеті завдяки відкритому доступу до творів, автори мають зазначені особисті немайнові права, а видавці та користувачі зобов'язані їх дотримуватися. По-четверте, відкритий доступ до опублікованого твору можливий, якщо немає правових, фінансових, технічних перешкод. Правову перешкоду можуть становити виключні (монопольні) майнові права авторів чи інших осіб, які мають авторське право. Згідно з міжнародним і національним законодавством у сфері авторського права авторам належить виключне майнове право дозволяти використання творів іншими особами відповідними способами, окрім вільного використання творів, передбаченого законом.

Отже, українське законодавство поки не містить достатніх імперативних положень про відкритий доступ, зокрема щодо права автора на самоархівування попри передання прав видавцеві, періодів ембарго для розміщення постпринтів, чіткої різниці між версіями рукопису (препринт, авторська версія, видавнича версія). Існують типові проблеми договорів у разі публікації у традиційних (передплатних) журналах: передання виключних прав (Copyright Transfer Agreement) видавцеві, необхідний дозвіл видавця для будь-якого повторного використання. Немає модельних угод, що захищають права авторів. Грантодавці (наприклад, Horizon Europe) вимагають відкритого доступу, однак українські автори часто опиняються між вимогами грантів і договорами з видавцями. Незрозуміло, чи несе репозитарій відповідальність за порушення прав видавців користувачами. Ліцензії CC визнають як стандартні ліцензійні договори, але все ще недостатнім є розуміння різниці між ліцензіями (CC BY, CC BY-NC-ND тощо).

Українська нормативно-правова база щодо відкритого доступу все ще характеризується фрагментарністю і декларативністю. Є базові положення про оприлюднення результатів досліджень і стимули для створення репозитаріїв, однак немає імперативних механізмів забезпечення відкритого доступу та захисту прав авторів у відносинах із видавцями. Основна проблема — брак балансу між традиційним авторським правом (що захищає комерційні інтереси видавців) та принципами відкритої науки (що вимагають максимальної доступності знань). Для успішної інтеграції

до European Research Area Україні потрібна комплексна реформа законодавства про авторське право та наукову діяльність.

Сподіваємось, що певні прогалини буде виправлено в новій редакції Закону України «Про авторське право» та у прийнятому згодом законі про відкриту науку (зокрема, законодавчо закріплено обов'язковий відкритий доступ до публікацій за держфінансування, стандартизацію договорів із видавцями, права та обов'язки репозитаріїв).

РОЗДІЛ 5. Інституційні політики відкритого доступу

Міжнародний реєстр ROARMAP¹ станом на листопад 2025 р. налічував 779 зареєстрованих політик відкритого доступу (26 — з України), які рекомендують дослідникам забезпечити доступ до їхніх рецензованих статей через репозитарії відкритого доступу. Як бачимо, лише кожен шостий інституційний репозитарій України має зареєстровану політику, втім, такі політики мають здебільшого рекомендаційний, а не обов'язковий характер.

Нова хвиля підтримки відкритого доступу розпочалась після ухвалення Кабінетом Міністрів України 8 жовтня 2022 р. розпорядження «Про затвердження національного плану щодо відкритої науки». Першого листопада 2022 р. було ратифіковано наказ № НОН337/2022 «Про затвердження та реалізацію Політики відкритої науки в Національному технічному університеті України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”»², який започаткував реалізацію політики відкритої науки серед університетів України. У частині 4 «Доступ до наукових результатів Університету» цього наказу зазначено, що всі наукові результати КПІ мають бути у відкритому доступі з моменту публікації на правах ліцензії Creative Commons (CC BY — із зазначенням авторства або CC BY-ND/NC — із зазначенням авторства — без похідних творів — некомерційна).

У червні 2023 р. ДВНЗ «Ужгородський національний університет» прийняв ключові положення політики відкритої науки³, де чільне місце також посідає забезпечення відкритого доступу до результатів фундаментальних і прикладних

¹ <https://roarmap.eprints.org/>

² https://kpi.ua/2022_НОН-337

³ https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/resources-policy_of_open

наукових досліджень та науково-технічної інформації. У грудні 2024 р. Політику відкритої науки ухвалив Бердянський державний педагогічний університет¹. Сутність цієї політики було розкрито в трьох взаємопов'язаних документах: 1) Стратегії розвитку відкритої науки (місія, візія, стратегічні цілі та основні принципи впровадження відкритої науки); 2) Дорожній карті впровадження стратегії розвитку відкритої науки, яка описує конкретні етапи, завдання, ключові показники ефективності (KPIs), ресурси та механізми моніторингу; 3) Перспективному плані впровадження стратегії розвитку відкритої науки, що деталізує короткострокові заходи, які необхідно виконати для досягнення визначених цілей.

Необхідність упровадження принципів відкритої науки підтримала і Національна академія наук України: 29 листопада 2023 р. її Президія схвалила «Концепцію впровадження європейських принципів відкритої науки в НАН України». Цей документ визначає Стратегію НАН щодо запровадження відкритої науки, окреслюючи ключові цілі, принципи, пріоритетні завдання та основні напрями діяльності на 2023–2030 рр. Розуміючи, що відкритість наукової системи неможлива без цифрової інфраструктури, більшість заходів, передбачених Стратегією, було зосереджено на її покращенні та удосконаленні. Ця інфраструктура має кілька ключових компонентів:

- Портал відкритої науки НАН України, який є центральним відправним пунктом доступу (хабом) до всіх інших підсистем;
- Універсальна видавнича платформа журналів НАН України, що забезпечує перехід наукових періодичних видань на формат відкритого доступу;
- Репозитарій наукових текстів НАН України, призначений для цифрового збереження наукових текстів та метаданих публікацій;
- Репозитарій відкритих даних НАН України, який дає змогу розміщувати, обмінюватися та повторно використовувати дослідницькі дані за умов відкритого доступу;
- Архів препринтів НАН України, що забезпечує відкритий доступ до наукових статей, підготовлених до публікації,

¹ <https://bdpu.org.ua/polityka-vidkrytoyi-nauky-bdpu/>

а також тих, що вже прийняті до друку, з метою оперативного закріплення пріоритетності наукових результатів;

- Гарвестер відкритої науки НАН України, який агрегує публікації з журналів відкритого доступу та електронних бібліотек, інтегруючи їх у європейські та міжнародні пошукові системи.

У 2025 році політики відкритого доступу було ухвалено в більшості закладів вищої освіти України, зокрема НаУКМА¹, Київському столичному університеті імені Б. Грінченка², НУБіП³, Вінницькому НАУ⁴ тощо.

Розглянемо детальніше, в чому полягає інституційна політика відкритого доступу й дамо основні поради щодо її створення.

Інституційна стратегія (політика, мандат) відкритого доступу — правила та вимоги, які встановлює університет або наукова установа, за якими вимагає або рекомендує дослідникам робити свої опубліковані роботи чи препринти, а також самі дослідницькі дані вільно доступними для громадськості, зазвичай шляхом розміщення їхньої роботи в цифровому репозитарії та (або) публікації в журналі з відкритим доступом. Ці політики приймають для підвищення доступності та впливу досліджень науковців університету чи наукової установи.

Інституційна політика відкритого доступу може бути:

- добровільною (voluntary), тобто вона пропонує, щоб дослідники робили свою роботу відкритою в інституційному репозитарії;
- обов'язковою (mandatory), тобто вона вимагає, щоб дослідники робили свою роботу відкритою в інституційному репозитарії.

¹ <https://library.ukma.edu.ua/korystuvachu/doslidnyku/21-korystuvachu/doslidnyku/814-upravlinnia-danymy-doslidzen>

² https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/vdd/documenty_grinchenko_university/rozdil_8/Polityka_vidkrytoi_nauky.pdf

³ https://hubip.edu.ua/sites/default/files/rich_text_files/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%97%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8%20%D0%9D%D0%A3%D0%91%D1%96%D0%9F%202025.pdf

⁴ <https://vsau.org/assets/images/general/doc-2023-2024/Polityka-vidkrytoi-nauky-VNAU.pdf>

Обов'язковим елементом такої політики (як додаток або як окремий документ) має бути політика інституційного репозитарію (приклад див. у додатку 4), у якій визначають, зокрема, умови щодо подання, депонування та збереження, типи контенту, ліцензію, заборони на видалення, права, обов'язки та послуги репозитарію тощо.

Першу загальноуніверситетську обов'язкову політику запровадив професор Том Кокрейн, заступник віцеканцлера Квінслендського технологічного університету в Австралії у 2004 р. Серед університетів, які прийняли обов'язкові вимоги щодо відкритого доступу, — Гарвардський університет, Массачусетський технологічний інститут, Канзаський університет, Європейська технічна техніка Цюриха, Льєзький університет, Університетський коледж Лондона та ін.

Гарвардський університет у 2012 р. (останнє оновлення — 2025 р.) розробив типовий документ із рекомендаціями щодо створення політики для установ, які прагнуть запровадити відкритий доступ для своїх науковців та викладачів.

Обов'язкові політики забезпечують найвищий рівень самоархівування від дослідників. Тож хоча добровільні політики спочатку були популярними, нові інституційні політики зараз зазвичай є обов'язковими й забезпечують високий рівень самоархівування, підвищену видимість і вплив, які надає відкритий доступ.

Обов'язкові політики мають чітко пояснювати, чому університет бажає зібрати результати своїх досліджень в одному місці — для внутрішнього ведення обліку, для оцінювання досліджень, як центральне місце для доступу до результатів будь-якої особи, групи чи відділу тощо.

Корисний ресурс:

Рекомендації Гарвардського університету щодо створення та впровадження політики відкритого доступу університетів (відображають накопичений досвід багатьох установ, які розробили та впровадили політики відкритого доступу) — https://cyber.harvard.edu/hoap/Good_practices_for_university_open-access_policies

Як «працюють» політики відкритого доступу?

Такі політики (мандати) описують процедуру щодо обов'язкового чи рекомендованого відкритого доступу до публікацій і даних для дослідників, пов'язаних з установою, або які отримують фінансування від установи.

Політики відкритого доступу найчастіше пропонують три шляхи:

- самоархівування остаточної, рецензованої версії статті або препринту в інституційному або дисциплінарному репозитарії;
- самоархівування дослідницьких даних в інституційному або дисциплінарному репозитарії;
- публікація статті в журналі відкритого доступу, який можна читати безкоштовно, з моменту публікації (може передбачати плату за оброблення статті (APC), яку сплачує автор, установа або грант).

Щоб дотримуватися правил, дослідники повинні розуміти конкретні деталі політики своєї установи і організації, яка фінансує дослідження, оскільки вони можуть суттєво відрізнятися.

Основні типи інституційних політик (мандатів) відкритого доступу:

- Обов'язкове розміщення (депонування) всіх наукових творів науковців чи викладачів установи в інституційному чи тематичному репозитарії відразу після публікації та обов'язкова публікація лише у журналах відкритого доступу. Заклад має невиключні права на наукові публікації дослідників як на службові твори. Варіант: обов'язкове розміщення в репозитарії лише публікацій, створених коштом державного бюджету, або проєктів науково-дослідних робіт, які виконують за інституційними грантами. Треба зауважити, що вимогу подавати нові роботи лише в журнали відкритого доступу може бути сприйнято як порушення академічної свободи та права дослідника подавати рукописи статей до видань за власним вибором.
- Депонування всіх публікацій в інституційному чи тематичному репозитарії, але з можливістю для автора «відкрити» депозит одразу чи з встановленням періоду

ембарго («темне депонування») і з обов'язковим відкриттям метаданих.

- Без жодних прав і без «темних депозитів»: депонування до репозитарію, тільки коли видавець це дозволить.
- Немає вимоги щодо обов'язкового відкритого доступу, політика лише рекомендує та заохочує дослідників до депонування праць у репозитарії та публікації у журналах відкритого доступу.

Інституційна політика не лише заохочує або вимагає від дослідників зберігати певні права на поширення публікації, коли вони підписують видавничі угоди. Вона забезпечує однакові права для кожного дослідника, а не лише ті, що їх певний науковець міг би отримати в результаті певних переговорів із певним видавцем. Надання прав має бути якомога ширшим, обмежуючись невиключними правами.

Наприклад, у політиці факультету мистецтв і наук Гарвардського університету від лютого 2008 р. (першій політиці такого типу) зазначено: «Кожен викладач надає [університету] дозвіл робити доступними його або її наукові статті та здійснювати авторське право на ці статті. У юридичних термінах дозвіл, наданий кожним викладачем, є невиключною, безвідкличною, оплаченою, всесвітньою ліцензією на здійснення будь-яких і всіх прав за авторським правом, пов'язаних з кожною з його або її наукових статей, на будь-якому носії, та уповноважувати інших робити те саме, за умови, що статті не продаються з метою отримання прибутку». Деякі заклади, що дотримуються цієї моделі, вилучають застереження «не продаються з метою отримання прибутку». Це надає закладам права, необхідні для авторизації ліцензії CC BY для робіт, охоплених політикою.

Політика має містити і певні рекомендації для співавторів, які не належать до установи: він (вона, вони) мають бути обов'язково поінформовані про відкритий доступ.

Рекомендовано зазначити в політиці:

«Усі наукові публікації, створені співробітниками установи в межах виконання науково-дослідних робіт (у т. ч. коштом державного бюджету), мають бути розміщені в інституційному репозитарії під ліцензією Creative Commons [тип ліцензії] не пізніше ніж через ... місяців після публікації».

Рекомендовані обов'язкові елементи політики відкритого доступу

Депонування в репозитарії. Авторам дозволяють само-архівування їхніх публікацій в інституційному репозитарії або вимагають від них надання відповідної роботи закладу для депонування (так званого депонування за дорученням). Депонувати можуть бібліотекарі, асистенти викладачів, студенти-працівники тощо від імені викладачів, за умови, що викладачі надають відповідні версії своїх статей для депонування та ознайомлені з умовами ліцензії. Автору не забороняють розміщувати свою публікацію в іншому (наприклад, тематичному) репозитарії. Роботи автора мають бути депоновані в інституційному репозитарії автора, навіть якщо співавтори також вирішать депонувати цю саму роботу у своїх інституційних репозитаріях чи також у дисциплінарному репозитарії.

Депонована версія. У політиці має бути зазначено, що депонована версія може бути препринтом або остаточною версією рецензованого авторського рукопису (accepted author manuscript, AAM) і має містити всі діаграми, графіки та ілюстрації, на депонування яких автор має дозвіл. Прийнятий авторський рукопис треба відрізняти від версії запису, яка може містити пострецензійні правки, зроблені односторонньо журналом.

Терміни депонування. Дослідники мають депонувати роботи в момент прийняття нової статті до публікації або не пізніше дати публікації. Загалом в інституційному репозитарії пропонують довготривале («довічне») збереження робіт, однак установа може зробити виняток, наприклад, для дисертацій (встановивши термін).

Можливість ембарго. Політика також може надавати авторам право вказувати період ембарго (затримки у відкритому поширенні статті).

Охоплення політики за категоріями контенту. У політиці має бути зазначено, які категорії контенту охоплені ліцензією і депонуванням (наукові статті, матеріали конференцій, наукові публікації (монографії, підручники, освітні матеріали), твори, які не вважають науковими (популярні статті у медіа, наприклад). Охоплення репозитарію може бути ширшим, ніж охоплення політики. Тобто репозитарій

може приймати роботи, не охоплені політикою, і з дозволом усе ж робити їх відкритими.

Охоплення політики за часом. Ані надання прав, ані вимога депонування не повинні мати зворотної сили. Однак політика або окремі документи щодо впровадження можуть заохочувати депонування робіт, завершених до прийняття політики.

Охоплення політики за авторами. Рекомендовано чітко описати, хто має право на депонування в репозитарії. Наприклад, перші політики відкритого доступу в Гарвардському університеті й Массачусетському технологічному інституті охоплювали лише викладачів. Однак згодом обидві установи поширили переваги збереження прав відкритого доступу на інших дослідників — бібліотекарів, студентів і адмінперсонал.

Основні етапи розроблення стратегії (політики, мандата) відкритого доступу

1. *Аналіз поточного стану:* оцінити рівень обізнаності співробітників про відкритий доступ, проаналізувати наявну інфраструктуру (репозитарії, бази даних), вивчити поточні практики публікацій, ідентифікувати бар'єри та виклики. Серед інструментарію можуть бути анкетування науковців і викладачів, аудит публікаційної активності, SWOT-аналіз інституційних можливостей, огляд технічних ресурсів. Важливо, щоб проєкт політики відкритого доступу обговорили дослідники установи, саме вони мають чітко зрозуміти її переваги, шляхи, необхідні ресурси й сервіси тощо. Політику, нав'язану адміністрацією, не сприйме академічна спільнота, до того ж надання прав на розміщення депозитів у репозитарії має ґрунтуватися на згоді дослідників. Якщо ідея і початковий імпульс вийшли, наприклад, від бібліотекарів або адміністраторів, вони повинні знайти викладачів, які очолять процес упровадження. У промоції проєкту політики, яка не зобов'язує, а лише рекомендує розміщення наукових публікацій у репозитарії, важливо чітко пояснити дослідникам: ідеться про розміщення публікацій у репозитарії відкритого доступу на додаток до публікації у журналах, а не замість публікації у журналах; поло-

ження політики щодо збереження прав та відмови від прав гарантують, що автори можуть дотримуватися політики та одночасно дотримуватися закону про авторське право.

2. *Формування робочої групи* з представників адміністрації, науковців із різних підрозділів (кафедр), бібліотекарів та IT-спеціалістів, юристів (питання авторського права та ліцензування), яка розробить проєкт стратегії та координуватиме її впровадження.

3. *Визначення цілей і пріоритетів*: підвищення видимості наукових досліджень, збільшення цитованості публікацій, дотримання вимог грантодавців і міжнародних стандартів, розвиток відкритої науки в установі, сприяння міжнародній співпраці. Операційні цілі: створення / розвиток інституційного репозитарію, навчання персоналу, інформаційна підтримка дослідників, інтеграція з міжнародними базами даних.

4. *Розроблення політики відкритого доступу*. Ключові елементи політики:

- мандат на депонування (обов'язковість чи рекомендаційний характер, види матеріалів (статті, дисертації, дані тощо), терміни депонування);
- авторські права (роз'яснення, рекомендовані ліцензії (Creative Commons), взаємодія з видавцями);
- періоди ембарго (допустимі терміни ембарго, винятки та особливі випадки);
- відповідальність (розподіл обов'язків між підрозділами, відповідальні особи);
- планування ресурсів (важливо оцінити й передбачити необхідні фінансові (створення / підтримка репозитарію, навчання персоналу, інформаційні кампанії) та людські ресурси на впровадження стратегії (адміністратори репозитарію, консультанти з питань відкритого доступу, технічна підтримка тощо), а також витрати на технічну інфраструктуру, зокрема програмне забезпечення для репозитарію, сервери та хостинг, інтеграція з наявними системами).

5. *Імплементация стратегії*. Оскільки політика має загальний характер, до неї обов'язково мають бути схвалені додаткові документи, наприклад план (дорожня карта) впровадження з чітким зазначенням термінів, ресурсів, відповідальних тощо. Політика має також містити положен-

ня, яке призначає певний структурний підрозділ або комітет установи відповідальним за її впровадження та моніторинг. Університет / наукова установа, який / вимагає обов'язкового чи рекомендованого «зеленого» відкритого доступу (розміщення в репозитаріях відкритого доступу), також може заохочувати, але не вимагати «золотий» чи «діамантовий» відкритий доступ (публікацію в журналах відкритого доступу), обмежуючи свободу дослідників подавати нові роботи до журналів на свій вибір. Університет може також створити фонд, щоб допомогти викладачам сплачувати публікаційні збори в платних журналах відкритого доступу.

6. *Створення інституційного репозитарію*: вибір платформи (DSpace (найпопулярніше рішення), EPrints, Fedora та ін.); налаштування репозитарію (структура колекцій, метадані (Dublin Core, DataCite), пошукові функції, інтеграція з ORCID, DOI, збирання статистики використання); реєстрація репозитарію (OpenDOAR (Directory of Open Access Repositories) та ін.).

7. *Розроблення регуляторних документів* (додаткових до політики відкритого доступу): положення про інституційний репозитарій, інструкція для авторів, ліцензійна угода про депонування.

8. *Організація навчання*: для дослідників і викладачів (тренінги, консультації, семінари з питань відкритого доступу, авторського права, навчання роботі з репозитарієм), бібліотекарів і адміністраторів (технічне навчання роботи з платформою, управління метаданими, консультування авторів, моніторинг політик видавців).

9. *Інформаційна кампанія*: через вебсайт установи, інформаційні листи, презентації на засіданнях кафедр / відділів, соціальні мережі, друковані матеріали (буклети, постери). Ключові меседжі: переваги відкритого доступу, вимоги грантодавців, покрокові інструкції, доступна підтримка.

10. *Інтеграція з наявними процесами та системами*: внесення обов'язкового депонування до процедури захисту дисертацій, врахування публікацій у відкритому доступі при оцінюванні науковців та установи (наприклад, для атестації чи у звітах про наукову діяльність). Крім того, в репозитарії можуть бути навчальні матеріали (електронні підручники, конспекти лекцій тощо), які інтегровані з навчаль-

ними платформами закладів вищої освіти (наприклад, CRIS-системами).

11. *Моніторинг і оцінювання*: мають бути періодичними (наприклад, раз на рік). Можливі кількісні та якісні показники ефективності (KPI): кількість депонованих матеріалів (усього, за рік); кількість завантажень і переглядів; приріст публікацій у журналах відкритого доступу тощо; рівень задоволеності користувачів; зростання цитованості; покращення міжнародної видимості; рівень обізнаності про відкритий доступ тощо. Інструменти моніторингу: Google Analytics для репозитарію, Altmetrics (альтернативна метрика впливу), статистика завантажень, опитування користувачів, річні звіти.

12. *Регулярний перегляд стратегії*: щорічно або раз на два роки. Рекомендовано уточнювати актуальність цілей, ефективність заходів, відповідність міжнародним трендам, технічні рішення, потреби користувачів.

Типові виклики та шляхи їх подолання у впровадженні стратегій відкритого доступу

1. Низька обізнаність співробітників. Рішення: систематичні навчальні програми; призначення амбасадорів відкритого доступу на факультетах / в інститутах; демонстрація успішних кейсів; інформаційні кампанії.

2. Побожування щодо авторських прав. Рішення: консультації з юристами; створення FAQ; роз'яснення політик видавців; підтримка у комунікації з видавцями; роз'яснення щодо Creative Commons.

Ліцензії Creative Commons можна застосовувати до будь-якого типу творів, що захищаються авторським правом. Єдиними типами творів, для яких Creative Commons не рекомендує свої ліцензії, є комп'ютерне програмне та апаратне забезпечення (тут стане у пригоді стандартна ліцензія на вільне програмне забезпечення). Твори, які вже є суспільним надбанням, ми рекомендуємо позначити відповідним знаком.

Вибрати потрібну ліцензію допоможе Creative Commons License Chooser — <https://creativecommons.org/chooser/>.

3. Обмежені ресурси. Рішення: використання безкоштовного програмного забезпечення (open source); поетап-

не впровадження; пошук грантової підтримки; співпраця з іншими установами; залучення волонтерів.

4. Опір змінам. Рішення: залучення лідерів думок; демонстрація переваг; м'який перехід (від рекомендаційного режиму до обов'язкового); підтримка на всіх етапах.

5. Технічні складнощі. Рішення: залучення ІТ-фахівців; використання хмарних рішень; технічна документація; створення служби підтримки.

Чекліст упровадження стратегії (політики, мандата) відкритого доступу в установі див. у додатку 6.

Словник основних термінів і понять

Авторське право — особисті немайнові та майнові права авторів і їхніх правонаступників, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва, що передбачають дозвіл або заборону на їх використання та відрізняються від прав на торговельну марку.

Альтметрики — новітні методи фіксування і визначення показників використання результатів науково-дослідницької діяльності на основі аналізу соціальних медіа (Facebook, X, блоги, wiki-ресурси та інші), кількості завантажень документів, посилань на опубліковані та неопубліковані дослідження та інших способів використання наукових результатів для забезпечення більш вичерпних показників впливу наукових досліджень.

Академічний текст — авторський твір наукового, науково-технічного й навчального характеру у формі дисертації, кваліфікаційної випускної роботи, наукового видання, наукової статті, звіту у сфері наукової та науково-технічної діяльності, депонованої наукової роботи, підручника, навчального посібника, інших наукових і навчально-методичних праць.

Архівування — процес довгострокового збереження цифрового контенту.

Відкриті дані наукових досліджень — доступні в мережі «Інтернет» дані, які були зібрані та/або одержані в процесі наукових досліджень із метою створення наукових результатів (із можливістю вільного завантаження, копіювання, аналізу та повторного оброблення без фінансових, юридичних або технічних перешкод).

Відкритий доступ — сукупність практик, які застосовують для організації безперешкодного й оперативного доступу до наукових результатів і науково-технічної інформації за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Відкрита наука — підхід до здійснення наукової й науково-технічної діяльності, який передбачає забезпечення доступу до об'єктів дослідницької інфраструктури, наукових результатів і науково-технічної інформації з можливістю їх багаторазового

використання, обміну й поширення за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій із метою прискорення науково-технічного та суспільного розвитку, поглиблення співпраці між вченими тощо.

Директорія журналів відкритого доступу (Directory of Open Access Journals, DOAJ) — база даних наукових періодичних видань відкритого доступу, створена з метою підвищення видимості, доступності, репутації, використання та впливу якісних рецензованих наукових періодичних видань відкритого доступу.

Директорія книг відкритого доступу (Directory of Open Access Books, DOAB) — база даних наукових неперіодичних видань відкритого доступу, започаткована з метою підвищення їхньої доступності. База відкрита для всіх видавців, які публікують наукові рецензовані книги відкритого доступу.

Дослідницькі дані — дані, зібрані та/або одержані в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень, які зокрема використовуються для підтвердження висновків та результатів досліджень.

Ембарго — період, протягом якого доступ до публікації обмежений після її офіційного видання.

Європейський дослідницький простір (European Research Area) — система програм і політичних інструментів, що об'єднує інституційне середовище досліджень і розробок держав — учасниць Європейського Союзу та асоційованих членів із метою розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва, вільного трансферу знань, мобільності дослідників.

«Зелений» відкритий доступ (Green Open Access) — депонування публікацій в інституційних або тематичних репозитаріях.

«Золотий» відкритий доступ (Gold Open Access) — публікація у відкритому доступі безпосередньо у журналі.

Інституційний репозитарій — відкритий електронний архів установи, що накопичує, зберігає, поширює й забезпечує довготривалий, постійний і надійний доступ через Інтернет до матеріалів наукового, освітнього та навчально-методичного призначення, створених працівниками будь-якого структурного підрозділу, а також докторантами, аспірантами й студентами університету.

Інформація з обмеженням доступом — конфіденційна, таємна й службова інформація.

Інфраструктура відкритої науки — віртуальна та/або фізична дослідницька інфраструктура загального використання (включно з науковим обладнанням та інструментами, інформаційними ресурсами (журнали й архіви відкритого доступу, платформи даних), сучасними дослідницькими інформаційними системами,

відкритими бібліометричними й наукометричними системами, відкритою інфраструктурою для обчислень і оброблення даних), яка є необхідною для підтримання відкритої науки й задоволення наукових і дослідницьких потреб академічної спільноти.

Ліцензії відкритого доступу — міжнародні ліцензії на використання об'єктів авторського права у цифровому середовищі, що дають змогу авторам та іншим суб'єктам авторських прав самим визначати засади подальшого використання їхніх творів, захищають їх від несанкціонованого використання і створюють легальне середовище для вільного обміну контентом. Користувачі ж здобувають можливість вільно використовувати цифровий контент за згодою авторів та інших суб'єктів авторських прав.

Найбільш поширеним є використання ліцензій Creative Commons:

- CC BY — із зазначенням авторства; дозволене створення похідних творів і їх вільне поширення, дозволене комерційне використання;
- CC BY-SA — із зазначенням авторства, поширення на тих самих умовах; дозволене створення похідних творів і їх вільне поширення, дозволене комерційне використання; похідні твори теж повинні поширюватися на умовах CC BY-SA;
- CC BY-ND — із зазначенням авторства, без похідних творів; не дозволене поширення похідних творів, дозволене комерційне використання;
- CC BY-NC — із зазначенням авторства, некомерційна; дозволене поширення похідних творів, не дозволене комерційне використання;
- CC BY-NC-SA — із зазначенням авторства, некомерційна, поширення на тих самих умовах; дозволене поширення похідних творів, не дозволене комерційне використання; похідні твори теж повинні поширюватися на умовах CC BY-NC-SA;
- CC BY-NC-ND — із зазначенням авторства, некомерційна, без похідних творів; не дозволене комерційне використання, не дозволене поширення похідних творів.

Метадані («дані про дані») — детальний опис атрибутів (характеристик) документа / документів (файлу / файлів даних).

Наукова діяльність — інтелектуальна й творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та/або пошук способів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні й прикладні наукові дослідження.

Наукове рецензування — процес, за допомогою якого рукопис, що містить результати наукового дослідження, оцінюють незалежні дослідники, які мають відповідну кваліфікацію та здатні

оцінити новизну, обґрунтованість і значущість представлених результатів.

Право інтелектуальної власності — право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності.

Препринт — версія наукового рукопису, розміщена у відкритому доступі перед офіційним рецензуванням та публікацією, із метою швидкого доступу наукової спільноти до результатів відповідних досліджень, отримання пропозицій, зауважень тощо.

Самоархівування — депонування власних публікацій автором у репозитарії.

Цитування — використання у своєму творі або наборі даних досліджень фрагментів інших раніше опублікованих творів або наборів даних досліджень з обов'язковим посиланням (згадуванням) на його авторів або творців даних і зазначенням джерела цитування.

DOI (Digital Object Identifier) — унікальний цифровий ідентифікатор об'єкта, один із видів постійного ідентифікатора (PID), який використовують для ідентифікації цифрових об'єктів, таких як опубліковані наукові статті у журналах, набори даних чи релізи програмного забезпечення з відкритим кодом.

ORCID ID (Open Researcher and Contributor ID) — унікальний міжнародний номер вченого, перевагами якого є створення і ведення авторського профілю (інформація про освіту, досвід роботи, членство у професійних організаціях / асоціаціях, проєктну діяльність, перелік публікацій, науково-експертну діяльність (рецензування) та ін.), наявність номера незалежно від місця роботи вченого, можливість з'єднання профілю з іншими ідентифікаторами тощо.

Рекомендована література

- Артюхов, А., та ін. (2024). Відкриті наукові практики: навчальний посібник. ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”».
- Бакуменко, Л. (2012). Корпоративні інституціональні репозитарії бібліотек вищих навчальних закладів: відкритий доступ до наукових публікацій. *Вісник книжкової палати*, 10, 18–22.
- Горбунова, Л., & Зінченко, В. (2017). За Національну політику Відкритого доступу. *Філософська думка*, 6, 90–92.
- Жарінова, А., & Ярошенко, Т. (2023). Депонування результатів інтелектуальної діяльності: виклики й можливості відкритого доступу та відкритої науки для України. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 11, 62–81. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.11.2023.282663>.
- Інституційний інструментарій для впровадження відкритої науки та розвитку оцінювання наукових досліджень. <https://zenodo.org/records/15293056>.
- Калініна-Симончук, Ю. (2022). Відкритий доступ до досліджень і збереження авторського права: BOAI20. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені ВІ Вернадського*, 65, 227–235.
- Калюжна, Н. (2023a). Використання інноваційних інструментів для підтримки та моніторингу відкритої науки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 4, 33–41. <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2023.293969>.
- Калюжна, Н. (2023b). Упровадження принципів відкритого доступу в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*, 6 (1), 149–159. <https://doi.org/10.31866/2617-796X.6.1.2023.283984>.
- Капіца, Ю. М., & Шахбазян, К. С. (2016). Застосування ліцензій відкритого доступу при розміщенні матеріалів наукових журналів в електронному середовищі. *Наука України у світовому інформаційному просторі*, 13, 62–70.
- Копанєва, В. (2017). Наукова комунікація: від відкритого доступу до відкритої науки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 2, 35–45.

- Кучма, І. Л., & Назаровець, С. А. (2016). Рекомендації щодо включення наукових журналів відкритого доступу до каталогу DOAJ. *Вісник Національної академії наук України*, 6, 86–91.
- Лупаренко, Л. А. (2011). Використання електронних журнальних систем відкритого доступу для випуску науково-освітніх видань: порівняльний аналіз програмного забезпечення. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 5 (25).
- Передерій, І., & Вощенко, В. (2016). Інституційний репозитарій як конструктивна модель організації відкритого доступу до інформації. *Вісник книжкової палати*, 12, 34–37.
- Репозитарії закладів вищої освіти та наукових установ України. Офіційний вебпортал Національного репозитарію академічних текстів. <https://nrat.ukrintei.ua/korysni-resursy/>.
- Розпорядження Президії Національної академії наук України № 352 «Про внесення змін до Положення про використання об'єктів права інтелектуальної власності в НАН України щодо застосування ліцензій відкритого доступу» від 13.06.2024 р. <https://openscience.nas.gov.ua/storage/editor/files/240613-352.pdf>.
- Троцька, В. М. (2020). Відкритий доступ до опублікованих творів: питання дотримання авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, 2, 22–31.
- Ярошенко, Т. (2011). Зелений шлях відкритого доступу. Репозитарії та їх роль у науковій комунікації: перші двадцять років. *Бібліотечний вісник*, 5, 3–10.
- Ярошенко, Т. (2021). Відкритий доступ, відкрита наука, відкриті дані: як це було і куди йдемо (до 20-ліття Будапештської ініціативи Відкритого доступу). *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*, 8, 10–26. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.8.2021.247582>.
- Ярошенко, Т., & Ярошенко, О. (2024a). Актуальні питання оцінювання суспільного впливу наукових досліджень. *Наука та наукознавство*, 2 (124), 52–82. <https://doi.org/10.15407/sofs2024.02.052>.
- Ярошенко, Т., & Ярошенко, О. (2024b). Чи є майбутнє у наукових журналах? Зміни, виклики і тенденції в академічному видавництві. *Відкрита наука та інновації*, 1 (2). <https://doi.org/10.62405/osi.2024.02.04>.
- Ярошенко, Т., Сербін, О., & Ярошенко, О. (2022). Відкрита наука: роль університетів та бібліотек у сучасних змінах наукової комунікації. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*, 5 (2), 277–292. <https://doi.org/10.31866/2617-796X.5.2.2022.270132>.
- Ярошенко, Т., Ярошенко, О., & Чуканова, С. (2024). *Наукова комунікація в цифрову епоху* (Т. Ярошенко, Заг. ред.). Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

- Cullen, R., & Chawner, B. (2011). Institutional repositories, open access, and scholarly communication: A study of conflicting paradigms. *The Journal of Academic Librarianship*, 37 (6), 460–470.
- Dony, C., Kuchma, I., & Ševkušić, M. (2024). Dealing with multilingualism and non-English content in open repositories: Challenges and perspectives. *The Journal of Electronic Publishing*, 27 (1). <https://doi.org/10.3998/jep.5455>.
- Eve, M. P. (2014). *Open access and the humanities*. Cambridge University Press.
- Huang, C. K., Neylon, C., Montgomery, L., Hosking, R., Diprose, J. P., Handcock, R. N., & Wilson, K. (2024). Open access research outputs receive more diverse citations. *Scientometrics*, 129 (2), 825–845.
- Kaliuzhna, N., & Hauschke, C. (2024). Open access in Ukraine: Characteristics and evolution from 2012 to 2021. *Quantitative Science Studies*, 5 (4), 1022–1041. https://doi.org/10.1162/qss_a_00324.
- Kuchma, I. (2008). Open access, equity, and strong economy in developing and transition countries: Policy perspective. *Serials Review*, 34 (1), 13–20.
- Kuchma, I. (2014). Policy framework and roadmap for open access, open research data and open science. *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*, IV, 333–352.
- Mellins-Cohen, T. (2024). Classifying open access business models. *Insights: the UKSG journal*, 37 (1), 15. <https://doi.org/10.1629/uksg.667>.
- Melinščak Zlodi, I., Torny, D., Proudman, V., Redhead, C., Pontille, D., Ševkušić, M., ... & Arasteh, S. (2023, November). The many faces of sustaining Open Access publishing. In *The 18th Munin Conference on Scholarly Publishing*.
- Ndegwa, H., & Kuchma, I. (2024). Repositories transforming scholarly communication: an Insights special collection. *Insights*, 37 (1).
- Osborne, R. (2015). Open access publishing, academic research and scholarly communication. *Online Information Review*, 39 (5), 637–648.
- Piwowar, H., Priem, J., Larivière, V., Alperin, J. P., Matthias, L., Norlander, B., ... & Haustein, S. (2018). The state of OA: a large-scale analysis of the prevalence and impact of Open Access articles. *PeerJ*, 6, e4375.
- Schmidt, B., & Kuchma, I. (2012). *Implementing open access mandates in Europe: OpenAIRE study on the development of open access repository communities in Europe*. Universitätsverlag Göttingen.
- Suber, P. (2012). *Open access*. The MIT Press.
- Swan, A., & Brown, S. (2004). Authors and open access publishing. *Learned publishing*, 17 (3), 219–224.

- The Long-Term Effects of Open and Transparent Publications and Information in the Frames of Open Access, Open Research, and Open Science. <https://opusproject.eu/openscience-news/the-long-term-effects-of-open-and-transparent-publications-and-information-in-the-frames-of-open-access-open-research-and-open-science/>.
- Willinsky, J. (2006). *The access principle: The case for open access to research and scholarship*. MIT press.
- Zhang, L., & Watson, E. M. (2017). Measuring the impact of gold and green open access. *The journal of academic librarianship*, 43 (4), 337–345.
- Zlodi, I. M., Torny, D., Proudman, V., Redhead, C., Pontille, D., Ševkušić, M., ... & Arasteh, S. (2023, September). The many faces of sustaining Open Access publishing. In *Septentrio Conference Series* (No. 1).

ДОДАТОК 1

КОНТРОЛЬНИЙ СПИСОК НАЛЕЖНИХ ПРАКТИК ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ OPEN JOURNAL SYSTEMS (OJS) ДЛЯ РЕДАГУВАННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ ЖУРНАЛІВ

Ірина Кучма, Міліца Шевкушич. Програма відкритого доступу EIFL

Грудень 2025

Переклад з англ. Н. Костенко (ДНТБ України, 2025)

Ліцензія Creative Commons Attribution 4.0 International

Вступ

Однією з цілей Програми відкритого доступу EIFL (EIFL-OA) є забезпечення розвитку та сталості платформ для публікації наукових журналів у відкритому доступі.

Цей контрольний список містить рекомендації щодо належних практик використання програмного забезпечення Open Journal Systems (OJS) для редагування та публікації журналів. OJS створена Public Knowledge Project (PKP) — ініціативою, що розробляє безкоштовне програмне забезпечення з відкритим кодом для поліпшення якості та охоплення наукових публікацій.

Контрольний список охоплює огляд OJS 3 і поради щодо плагінів програмного забезпечення, процедур і політик журналу, безпеки системи та контенту, статистики використання, а також пропозиції щодо покращення видимості та виявлення контенту. Також він містить розділ про індекса-

цію ваших журналів у DOAJ (Directory of Open Access Journals) і рекомендації для подальшого читання.

Ми хотіли б подякувати Девіду Букеня (Християнський Університет Уганди), Даніелю Деогратусу (Африканський інститут науки і технологій імені Нельсона Манделі), Річарду Брюсу Лампті (Університет науки і технологій імені Кваме Нкруми), Васо Маноєловичу (журнал «Металургія та матеріали»), Соломону Меконнену (Університет Аддіс-Абеби), Птау Нджороге (Університет Кеньятта), Феліксу Ропу (Університет Найробі), Денису Солов'яненку (Українська науково-освітня мережа URAN) та Моніці Вестін (Google Scholar) за внесок у перше видання цього контрольного списку.

Це третє оновлене видання контрольного списку.

Якщо у вас є коментарі чи пропозиції, будь ласка, надішліть їх на адресу iryna.kuchma@eifl.net.

Ви використовуєте останню версію програмного забезпечення?

Останній випуск OJS (19 грудня 2025 р.) — це OJS 3.5.0-3. Останній випуск із тривалою підтримкою (LTS) — OJS 3.3.0-22, випущений 19 листопада 2025 р., і він буде підтримуватися до 1 січня 2027 р. (будуть забезпечені критичні виправлення безпеки та помилок). OJS — це комплексний інструмент для управління всією процедурою подання матеріалів і редакційним робочим процесом, а також для публікації статей і випусків журналу онлайн. Він пропонує такі можливості:

- **Видавати один або багато журналів:** кожна інсталяція OJS дозволяє видавати один або багато журналів, тож ви можете вирішити, що підходить вашій видавничій моделі.
- **Гнучкий редакційний робочий процес:** існує можливість працювати у невеликих редакційних колективах і керувати спрощеним видавничим процесом із редакторами, літературними редакторами та виробничими асистентами.
- **Ваші журнали, ваш бренд:** існує можливість створити індивідуальну тему для вашого журналу або видавництва, або налаштувати одну з вбудованих адаптивних, готових до використання тем.

- **Багаті метадані публікацій:** статті поширюються з машиночитними метаданими, узгодженими з широко використовуваними схемами метаданих (наприклад, Dublin Core) через стандартні протоколи обміну метаданими (наприклад, OAI-PMH).
 - **Кілька мов:** народжене в багатомовній Канаді, програмне забезпечення підтримує журнали, що публікують однією або двома, або такою кількістю мов, яка вам потрібна (дивіться поточні мови [тут](#)).
 - **Індексація та поширення:** статті поширюються у пошукових системах, індексах і агрегаторах, таких як Google Scholar, DOAJ, Crossref, DataCite і PubMed.
 - **Довгострокове збереження:** забезпечує збереження ваших журналів у постійних архівних сервісах, таких як PKP|Preservation Network і CLOCKSS/LOCKSS.
 - **Глобальна наукова інфраструктура:** сумісність з відкритими галузевими стандартами, такими як DOI, аутентифікація ORCID і афіліації ROR.
 - **Володіння своїми даними:** жодних прив'язок чи закритих екосистем. Інструменти імпорту / експорту дозволяють переносити ваші дані будь-куди, навіть на іншу платформу.
 - **Дотримання графіка:** можливість відстежувати кожне подання і швидко дізнаватися, коли редактори чи рецензенти починають відставати.
 - **Рецензування:** можливість додавати відповідних рецензентів для кожного подання, використовуючи їхні інтереси та редакційні рейтинги, а також показники прийняття та відмов.
 - **Відстеження свого успіху:** детальна статистика за статтями і контроль редакційних метрик, як-от час відповіді та кількість рецензій на подання.
 - **Аудіо / відео і набори даних:** можливість публікації аудіо- і відеофайлів, цифрових гуманітарних проєктів або дослідницьких наборів даних поряд із повнотекстовими PDF, Word та HTML.
 - **Збереження наукового доробку:** можливість відстежувати зміни у публікаціях за допомогою метаданих і використовувати журнал активності для аудиту спірних редакційних рішень.
- Демонстрацію OJS можна переглянути [тут](#).

Більше інформації — у «Open Journal Systems 3»:

- початок роботи —
 - часті запитання (FAQ): як використовувати програмне забезпечення PKP та типові питання з усунення несправностей;
 - короткий посібник зі створення нового журналу;
 - політики та робочі процеси;
- вивчення OJS 3.4: візуальний посібник із Open Journal Systems і посібник з OJS 5;
- технічна документація;
- дизайн журналу.

Підпишіться на розсилку, щоб отримувати оголошення про вразливості безпеки та критичні виправлення помилок одразу після їх появи, а також інформацію про майбутні релізи, плагіни спільноти, технічні зміни й документацію для розробників: список розсилки для [Developer Updates](#) і список розсилки для [Security Announcements](#).

Якщо ви вперше встановлюєте OJS, скористайтеся контейнерами (наприклад, Docker) для швидкості і зручності встановлення системи і її підтримки. Більше інформації у [вебінарі EIFL](#).

Якщо ви вже працюєте з OJS і хотіли б перейти на новішу версію, перегляньте [посібник PKP щодо переходу на новішу версію](#) та забезпечте повне резервне копіювання файлів і бази даних перед оновленням.

Також радимо матеріали вебінарів проєкту CRAFT-OA:

- Перехід на новішу версію OJS: [запис](#) і [презентація](#);
- Перехід на OJS: [запис](#) і [презентація](#);
- Налаштування OJS: [запис](#) і [презентація](#);
- Теми: [запис](#) і [презентація](#).

Ви забезпечили безпеку своєї системи?

Ви знайдете основні кроки та рекомендації щодо безпечного розгортання програмного забезпечення і керування файлами, а також кроки з налаштування OJS для захисту від спаму й іншої зловмисної активності користувачів у розділі «[Securing your system FAQ](#)» і «[Security in OJS and how to manage hackers](#)» дискусії на форумі [EDCH](#).

Крім того, наявність потужного антивірусного програмного забезпечення на сервері, щоб захистити платформу OJS від вірусів та іншого шкідливого коду в завантажених файлах, буде перевагою.

Ви активували плагіни?

OJS містить низку плагінів, які можна встановити з вбудованої [Plugin Gallery](#). Ви також можете встановлювати інші плагіни від інших розробників, але робіть це обережно, щоб не створювати проблем сумісності і не ускладнювати перехід на новіші версії і підтримку.

Плагіни OJS перелічені [тут](#), а нижче наведено основні з них.

Полегшення цитування

Активуйте плагіни [Citation Style Language](#) та [COinS](#) (який вставляє OpenURL COinS у статті OJS, дозволяючи Zotero отримувати цитати).

Плагін для завантаження метаданих статті (BibTeX, MARC XML, RDF, RIS)

Плагін забезпечує експорт метаданих статей у BibTeX, MARC XML, RDF та RIS. На відміну від плагіна цитувань OJS, метадані доступні для завантаження.

Плагін Crossref Reference Linking

Цей плагін автоматично додає витягнуті бібліографічні посилання статті до реєстрації DOI у Crossref. Він вимагає, щоб статтям були призначені Crossref DOI, щоб бібліографічні посилання статей були окремо внесені та витягнуті, а також щоб DOI статей були депоновані до Crossref із середовища OJS. Він використовує налаштування плагіна Crossref Export/Registration: облікові дані Crossref (ім'я користувача та пароль), а також параметр режиму тестування.

- [Посібник із плагіна Crossref Reference Linking](#)
- [Crossref Reference Linking Plugin на GitHub](#).

Призначення DOI

Цей плагін дає змогу призначати цифрові ідентифікатори об'єктів (DOI) випускам, статтям і галереям у OJS. Він може працювати в парі з плагінами Crossref, Datacite або Medra для автоматичної реєстрації контенту. [Посібник із плагіна DOI](#).

Метричні показники статей

Плагін [Paperbuzz](#) для версій OJS 3.1.2 і новіших, створений у співпраці з командою Paperbuzz в OurResearch, надає безкоштовні альтметрики (альтернативу традиційним метрикам, що ґрунтуються на цитуваннях), основані на відкритих даних Crossref Event. Щоб використовувати цей плагін, ваш журнал повинен мати DOI для статей і правильно депонувати їх у Crossref. [Paperbuzz plugin у GitHub](#).

Ідентифікатори авторів

Плагін ORCID Profile для OJS забезпечує збирання та відображення ORCID (ідентифікаторів Open Researcher and Contributor ID) учасників, які роблять внесок у журнали, опубліковані за допомогою OJS. ORCID — це постійний цифровий ідентифікатор, що розрізняє окремих дослідників і підтримує автоматизовані зв'язки між дослідниками та їхньою професійною діяльністю. Ознайомтеся з [Посібником із плагіна ORCID](#) для отримання додаткової інформації та перегляньте [відеоуроки](#). [ORCID Profile plugin у GitHub](#).

Ідентифікатори організацій

Цей плагін інтегрує підтримку [ROR](#) (Research Organization Registry). Організації, які є у переліку ROR, автоматично підтягуються за допомогою функції підказки. Для багатомовних журналів додаткові підтримувані мови будуть заповнені автоматично, якщо ROR має відповідні назви мовами, які підтримує OJS.

- [Встановлення плагіна ROR](#)
- [ROR plugin у GitHub](#)

Депонування статей у репозитарії

OJS дає змогу менеджерам журналів і авторам депонувати статті в репозитарії (наприклад, інституційні репозитарії) через протокол SWORD (Simple Web-service Offering Repository Deposit). У результаті видавець отримує повний набір метаданих і повний текст, тоді як репозитарій забезпечує послуги поширення та архівування.

Менеджер журналу визначає список репозитаріїв, до яких можна завантажити статтю; під час етапу подання статті автор ставить позначку (щоб після публікації стаття автоматично була завантажена до вибраного репозитарію), і OJS робить усе інше. Sword Server plugin у GitHub.

Анотування та коментування: Hypothes.is

Цей плагін додає інтеграцію Hypothes.is до публічного перегляду статті, даючи змогу робити анотації та коментарі. Наразі він підтримує коментування HTML; дивіться README для інструкцій щодо розширення функціональності на PDF.

- Посібник із плагіна Hypothes.is
- Hypothes.is plugin у GitHub

Формати: шаблон JATS

Цей плагін генерує базові JATS XML-документи з метаданих OJS та шляхом вилучення повного тексту в разі, якщо журнал не може надати якісніші JATS XML. Цей плагін можна використовувати разом із плагіном OAI JATS для передавання JATS через OAI. JATS Template plugin у GitHub.

Хмара ключових слів

Цей плагін надає хмару тегів ключових слів статей, яку можна додати до бічної панелі журналу.

- Посібник із плагіна Keyword
- Keyword plugin у GitHub

Найбільш читані статті

Цей плагін створює розділ «найбільш читані статті» у бічній панелі журналу з п'ятьма найбільш переглянутими статтями (з посиланнями) за останній тиждень, разом із кількістю переглядів кожної статті. Посібник із плагіна Most read.

Рекомендовані статті автора

Цей плагін вставляє список статей того самого автора на сторінці анотації / цільовій сторінці статті. Посібник із плагіна Recommended Articles.

Рекомендовані подібні статті

Цей плагін додає список подібних статей у нижній частині сторінки анотації / цільової сторінки статті. Посібник із плагіна Recommended Similar Articles.

Видимість

Плагін The Discoverability Companion (DISCO) plugin for OJS для OJS допомагає редакторам журналів оцінювати й покращувати видимість свого журналу, перевіряючи його відповідність критеріям основних індексів, агрегаторів та пошукових систем. Поєднуючи автоматизовані перевірки, контрольні списки та практичні рекомендації щодо якості метаданих, політики журналу, SEO та ліцензування, редактори можуть отримати уявлення про те, де розміщений їхній журнал, та отримати рекомендації щодо того, як зробити його більш видимим та готовим до індексації.

Ви відстежуєте і аналізуєте статистику?

Перегляньте цей посібник, який пояснює, як налаштовувати, використовувати та усувати несправності у статистиці використання PKP. У ньому також міститься інформація про інші методи збирання статистики, які підтримує OJS.

Плагін PKP Usage Statistics Report генерує CSV-таблицю, що містить місячні перегляди головної сторінки журналу;

змістів випусків (TOCs); анотацій / цільових сторінок статей; завантажень файлів. Він може надавати інформацію про країни (якщо налаштовано). Посібник із [плагіна Usage Statistics Report](#).

Плагін Usage Statistics показує кількість завантажень статті на її сторінці у форматі стовпчикової або лінійної діаграми. [Посібник із плагіна Usage Statistics](#).

Плагін View Report генерує CSV-таблицю, що описує читачку активність для кожної статті, включно з назвою статті, випуском, датою публікації та кількістю переглядів (анотації, окремих галерей, загальної кількості галерей). [Посібник із плагіна View Report](#).

Розгляньте можливість встановлення плагіна Matomo, який також відстежує статистику використання. [Matomo plugin у GitHub](#).

Перегляньте [запис і слайди з вебінару EIFL](#), як знаходити, інтерпретувати і поєднувати статистику видання з різних джерел: OJS, Altmetric, Google Analytics і сервісів індексування; як створити короткий огляд статистики для редакційного звіту і моніторингову панель для ухвалення редакційних рішень. Завантажте [шаблон звіту](#).

Чи легко знайти Ваш журнал?

Більшість читачів знаходять науковий контент через інтернет-пошук, тому видимість є ключовим для розширення аудиторії.

Увімкніть протокол OAI-PMH і зареєструйтеся в агрегаторах контенту OA

OJS надає метадані статей через [OAI-PMH](#), протокол збирання метаданих. Завдяки протоколу OAI-PMH агрегатори можуть автоматично збирати метадані на рівні статей з журналів, що працюють на базі OJS, через регулярні проміжки часу через прямий зв'язок між машинами. Кожен журнал створює публічний інтерфейс [OAI](#) (Ініціатива відкритих архівів), який можна використовувати для доступу до опублікованого контенту у форматі OAI XML.

Щоб отримати до нього доступ, відвідайте сторінку /oai для будь-якого журналу.

Наприклад, якщо домашня сторінка доступна за адресою <https://example.org/example-journal/>, відвідайте <https://example.org/example-journal/oai>.

Щоб увімкнути або вимкнути кінцеву точку, змініть налаштування oai у `config.inc.php`.

Зробивши це, перевірте, чи правильно налаштовано модуль, використовуючи один із таких валідаторів: <http://oval.base-search.net/>, <https://www.openarchives.org/Register/ValidateSite>.

Якщо вебсайт журналу пройде перевірку, ви можете зареєструвати свій(і) журнал(и) для індексації різними агрегаторами контенту ОА, такими як:

BASE (щоб запропонувати джерело для збирання, заповніть форму: <https://www.base-search.net/about/en/suggest.php>)

CORE (<https://core.ac.uk/faq>)

або WorldCat (zareestruyetsya y WorldCat Digital Collection Gateway: <https://www.worldcat.org/DigitalCollectionGateway/register.jsp>; після створення облікового запису ви можете зареєструвати свій(і) журнал(и) та налаштувати збирання).

Деякі агрегатори мають певні вимоги, які необхідно виконати для збирання контенту — наприклад, OpenAIRE. Плагін OpenAIRE додає елемент ProjectID до метаданих статті та розширює інтерфейс OAI-PMH відповідно до Керівних принципів OpenAIRE 1.1, допомагаючи журналам OJS стати сумісними з OpenAIRE. [Плагін OpenAIRE у GitHub](#). Ви також можете зареєструвати вебсайт свого журналу як постачальника даних в ініціативі відкритих архівів.

Проіндексуйте ваш журнал у пошукових системах

Інтернет-пошукові системи знаходять і індексують вебсайти за допомогою метатегів. Метатеги — це фрагменти HTML на вашій вебсторінці, які не видно користувачам, але вони видимі для пошукових систем і ботів, яких вони використовують для пошуку контенту. OJS підтримує метатеги на рівні журналу та на рівні статті.

OJS дає змогу заповнювати відповідні метадані, які описують ваш журнал, щоб забезпечити кращу можливість знаходження.

Якщо ви менеджер журналу, ви можете перейти до: Journal Manager > Setup > 1. Details.

Ви можете заповнити поле опису та ключових слів, що надає вашому сайту важливі метадані, які скануються пошуковими системами. Будьте настільки детальними, наскільки це можливо. Існує також поле Custom Tags, яке можна використовувати для спеціальних термінів, що можуть бути унікальними для вашого журналу.

3 «Getting Your Journal Indexed», PKP Wiki

Метатеги для окремих статей можуть бути вбудовані в HTML-код цільових сторінок статей за допомогою плагіна Dublin Core Indexing і плагіна Google Scholar Indexing, які інтегровані в інсталяційний пакет OJS.

Поради щодо індексації Google Scholar

Для індексації вашого сайту в Google Scholar реєстрація не потрібна. Скрейпер Google Scholar автоматично знайде сайт. Стандартна структура URL у OJS працює добре вже тривалий час. Уникайте кастомізації URL-адрес, оскільки це ускладнює ідентифікацію сайту журналу і, як наслідок, збільшує час індексації.

Для індексації Google Scholar потрібні URL-адреси всіх статей і бібліографічна інформація у формі автоматично зчитуваних тегів метаданих (метатегів). Ви можете знайти більше інформації про метатеги у правилах включення Google Scholar: <https://scholar.google.com/intl/en/scholar/inclusion.html#indexing>.

В OJS ви можете переглянути метатеги у вихідному кодзі зі сторінки статті, клацнувши правою кнопкою миші або за допомогою клавіатурної команди «Переглянути вихідний код сторінки» — залежно від браузера, і знайти у вихідному HTML «citation_», щоб переглянути метатеги. Метатеги мають відповідати опублікованому PDF: наприклад, назва, автор і дати публікації мають збігатися, а бібліографічні метатеги мають бути написані (лише) мовою / системою письма опублікованої повнотекстової статті. Не дублюйте інформацію метатегів кількома мовами або різними системами письма.

Поширені помилки — непослідовний формат «ім'я прізвище» або «прізвище, ім'я», неповні імена авторів, а також

помилки у правописі та використанні великих літер. У метатеггах `citation_author` зазначайте повні імена авторів так, як вони написані в опублікованому PDF, у тій самій послідовності, що й у PDF. Використовуйте або формат «прізвище, ім'я», або «ім'я прізвище» в метатеггах.

Якщо після оновлення OJS метатегги більше не вмикаються (це була відома проблема для журналів, що оновлювалися з OJS 2.x до OJS 3.0.1, 3.0.2, 3.1.0 та 3.1.1, коли плагін Google Scholar не був автоматично увімкнений), то перегляньте вихідний код для кількох статей у кожному журналі, який було оновлено. Якщо немає тегу `citation_title`, ваш сайт постраждав.

Виправлення: знову увімкніть Google Scholar Indexing Plugin вручну для окремих журналів через адмін-панель для інсталяцій OJS із невеликою кількістю журналів, а також оновіть до OJS 3.1.2. Для великих інсталяцій OJS із великою кількістю журналів використовуйте SQL-команду: https://github.com/pkp/ojs/blob/stable-3_1_2/dbscripts/xml/upgrade/3.1.2_update.xml#L41..L42

Докладніше читайте у [Google Scholar Guide](#), а також перегляньте слайди та запис спільного [вебінару EIFL і Google Scholar](#) про те, як працює система індексації Google Scholar і як виправити поширені проблеми індексації в OJS, про найкращі практики індексації журналів OJS, рекомендації Google Scholar і ресурси для OJS.

Поради щодо Google Search Console

Налаштування облікового запису [Google Search Console](#) дасть вам змогу зареєструвати ваш сайт для індексації і подати його XML-карту. В OJS є вбудована карта сайту. Зазвичай шлях до карти сайту такий: `http(s)://домен_журналу/index.php/journal/sitemap`.

Цей крок є необов'язковим, але він пришвидшує процес індексації, особливо в Google Scholar. Google автоматично виявить «науковий» контент статей після того, як ви його опублікуєте, і додасть його до Google Scholar, тому з вашого боку не потрібно виконувати жодних інших ручних дій.

Зверніть увагу: для налаштування Google Search Console потрібен обліковий запис Google. Крім того, якщо ви вико-

ристовуєте Google Analytics для збирання статистики використання OJS, ці два сервіси можна використовувати разом.

Експорт DOI та метаданих

PKP і Crossref постійно співпрацюють, щоб покращити рівень загальної підтримки експорту DOI, забезпеченої в OJS, і допомогти видавцям і журналам, які використовують OJS, краще користуватися послугами Crossref. PKP також є Спонсорською організацією Crossref і тепер може виступати спонсорським представником для журналів OJS, які бажають подати заявку на членство в Crossref, і в деяких випадках може скасовувати платежі. Перегляньте запис і слайди з вебінару CARLIGH/Crossref/EIFL для редакторів журналів і бібліотекарів, щоб дізнатися більше про важливість використання метаданих для виявлення контенту, як стати членом Crossref, як реєструвати контент за допомогою плагіна Crossref у Open Journal Systems або через ручну форму вебдепонування чи XML-файл, а також як використовувати інші сервіси Crossref для редакторів журналів. Ознайомтеся з цим посібником, щоб дізнатися більше про DOI, як налаштувати плагін Crossref, посилання на джерела та депонування, як увімкнути плагін інформації про фінансування та виконувати перевірку на подібність. Плагін CrossRef XML Export підтримує автоматичну реєстрацію DOI у CrossRef і експорт XML-метаданих у форматі Crossref для ручних депонувань DOI. Дивіться посібник із плагіна CrossRef XML Export.

В OJS також є плагін експорту Datacite, який експортує або реєструє метадані контенту у форматі DataCite.

- Посібник із плагіна Datacite export
- Datacite export plugin у GitHub

Реєстрація в DOAJ

Directory of Open Access Journals (DOAJ) — це індекс відкритого доступу, сформований спільнотою, який містить високоякісні рецензовані журнали відкритого доступу. Він охоплює понад 22 500 журналів з усіх галузей науки, технологій, медицини, соціальних наук і гуманітарних наук. Контент журналів, індексованих у DOAJ, автоматично індексу-

ється іншими агрегаторами контенту (наприклад, [Dimensions AI](#), [EBSCO Discovery Service](#), [OpenAIRE](#)).

Форма заявки журналу в DOAJ доступна тут: <https://doaj.org/application/new>, і вам потрібно буде увійти або зареєструватися, щоб заповнити форму. Ви зможете зберігати свій прогрес і переглядати всі свої відповіді перед тим, як надіслати їх. PDF-версія форми заявки доступна лише для ознайомлення. Перш ніж розпочати, прочитайте [DOAJ Guide to applying](#), а також [Copyright and Licensing посібник](#). [DOAJ Application Guide for OJS Journals](#) від PKP — ще один корисний ресурс, який варто переглянути.

Переваги індексації в DOAJ підкреслено в цих східноєвропейських історіях: [The story behind the journal: Edinost in Dialog \(Unity and Dialogue\)](#); [Physics Access](#). Дивіться також інші історії журналів з Австралії, Бразилії, Великої Британії, Іспанії, Колумбії, Нідерландів, Норвегії, Південної Африки, США та Шрі-Ланки [тут](#).

Після реєстрації використовуйте плагін DOAJ Export, який дає змогу журналам вручну або автоматично передавати статті до DOAJ за допомогою DOAJ API Key. [DOAJ Export plugin guide](#).

Перегляньте [запис і презентацію](#) з вебінару EIFL з експертами з DOAJ і PKP, які пояснюють важливість інформаційних сторінок і чітких політик журналу для індексації у DOAJ, а також важливість якісних метаданих; показують корисні плагіни для автоматичного надсилання метаданих DOAJ і реєстрації Постійних ідентифікаторів (Persistent Identifiers, PIDs).

Більше про покращення видимості й виявлення вашого журналу

Зверніться до переглянутого видання посібника «Знайти, залишатися знайденим, збільшити вплив: покращення читачької аудиторії та збереження контенту для журналів OJS», у якому висвітлено багато аспектів процесу публікації, важливих для підвищення «знайденості» вашого журналу та розширення аудиторії. Крім того, він покаже вам, як забезпечити надійний і постійний доступ до вашого цінного контенту. Значна частина інформації в цьому ресурсі є загальною та може бути застосована до будь-якого журна-

лу, на будь-якій програмній платформі. Однак автори вирішили зазначити додаткову інформацію щодо програмного забезпечення OJS, щоб надати додаткові ілюстрації того, як застосовувати цю інформацію в реальних умовах. Див. Посібник із застосування індексів, щоб вибрати відповідні індекси для вашого журналу та зрозуміти критерії включення до індексу. Він також містить рекомендації щодо налаштування OJS для відповідності загальним вимогам до включення, а також детальну інформацію про вимоги до застосування та технічні вимоги для PubMed Central, Medline, Scopus та Web of Science.

Перегляньте запис і презентацію EIFL про критерії індексації DOAJ, Dimensions, OpenAlex, BASE, CORE and Google Scholar і практичні поради Діамантовим журналам відкритого доступу. Перелік платформ і вимог.

Ваші процедури й політики журналу доступні онлайн?

Одним зі способів продемонструвати етичні та професійні стандарти вашого журналу є публікація ваших політик і процедур онлайн. Відповідно до найкращих видавничих практик, документуйте та публікуйте процедури й політики, такі як процес рецензування, політика доступу, контроль якості, політика щодо дослідницьких даних, політики щодо роботи з неетичною поведінкою, Article Processing Charges (APCs, якщо ви їх стягуєте), інструкції для авторів, політика авторських прав і ліцензування (наприклад, ліцензії Creative Commons).

OASPA (Open Access Scholarly Publishing Association) настійно заохочує використання ліцензії CC BY, а не однієї з більш обмежувальних ліцензій або індивідуальної ліцензії, яка функціонально еквівалентна CC BY. Читайте більше у Best practices in licensing and attribution: What you need to know.

Нижче подано шаблони політик журналів відкритого доступу, розроблені в межах проєкту Revisiting open access journal policies and practices in Serbia та оновлені у 2025 році:

- [Шаблон політики Diamond \(без оплати\)](#)
- [Шаблон політики для журналу відкритого доступу, який стягує APCs.](#)

Перегляньте [EIFL Guide: Quality in Diamond open access publishing](#), де також містяться детальні шаблони політик, декларації авторів, декларації про конфлікт інтересів і ліцензійні угоди. Цей документ також містить технічні поради щодо основних елементів сторінок статей і повних текстів, як правильно розмістити інформацію про ліцензії і загальні рекомендації щодо доступності вебсайту для осіб з особливими потребами.

Зверніться до [Journal Publishing Guide: Copyright and licensing](#) від University of Toronto Libraries Journal Production Services для отримання додаткової інформації. Перегляньте поради щодо перевірки та оновлення інформації про авторське право і ліцензії у [записі вебінару EIFL: Reflecting copyright policies changes through time in OJS](#) та інструкції [MySQL instruction for extracting the copyright metadata file i PHP script to read and rewrite the new data in the OJS database.](#)

Також перегляньте [Journal Policies and Workflows Guide](#) від PKP.

Щоб дізнатися, яку інформацію та які політики слід розмішувати на вебсторінках видавців і журналів, перегляньте [DIAMAS Best Practices checklist for Diamond OA publishers i and Diamond Open Access Standard \(DOAS\) Guide for journals.](#)

Ви берете участь у проєкті PKP Preservation Network?

Мережа збереження [Public Knowledge Project \(PKP PN\)](#) пропонує безкоштовне, просте у користуванні збереження через глобальну мережу LOCKSS для журналів OJS. PKP PN депонує контент, використовуючи програму LOCKSS, яка забезпечує децентралізоване та розподілене збереження. Це безкоштовний варіант архівування для журналів, що використовують OJS 3.1.2 і новіші версії та не є частиною жодної іншої служби цифрового збереження (такої як CLOCKSS або Portico).

PKP PN функціонує як «темний» архів, тобто кінцеві користувачі не матимуть доступу до збереженого контенту до

настання «тригерної події», як-от явне повідомлення від менеджера журналу OJS або припинення депонування в PKP PN (після періоду неактивності). Після тригерної події персонал PKP імпортує збережений контент в одну або кілька інстанцій OJS, розміщених інституціями — членами PKP. Після завантаження в ці інстанції OJS контент буде відкрито доступним.

Використання PKP PN вимагає лише встановлення плагіна PKP PN у вашому журналі OJS та погодження з умовами надання послуг. [Дивіться більше інформації про PKP PN, PKP Preservation Network Guide і PKP PN plugin на GitHub](#), який вимагає підтримки [ZipArchive](#).

Наскільки доступний контент вашого журналу?

Перегляньте посібник [Creating Accessible Content](#), який охоплює загальні принципи створення універсально доступного вебконтенту.

У ньому наведено техніки для забезпечення доступності для людей, які користуються допоміжними технологіями, зокрема:

- програмами для читання з екрана для людей із порушеннями зору;
- жестовою мовою для людей із порушеннями слуху.

Також подано поради щодо створення доступних різних форматів галерей. Посібник буде корисним авторам при підготовці рукописів і редакторам під час форматування матеріалів для публікації.

Доступною є також [Accessibility Statement](#), що охоплює технічні й юридичні аспекти та відмову від відповідальності.

Посібник [Designing Your Journal](#) містить рекомендації щодо того, як зробити ваш OJS-журнал привабливим, доступним і унікальним.

Як приклад, ознайомтеся з [Inclusive Language Policy](#) Південноафриканського журналу науки. Також доступне [інтерв'ю з професором Леслі Шварцем і доктором Нкосінаті Мадондо про важливість інклюзивної мови в наукових статтях](#), особливо для читачів, для яких англійська не є рідною мовою, і як політики інклюзивної мови спрямовані на те, щоб допомагати й долучати читачів, а не усунути їх.

Важливо зробити вебсайти журналів доступнішими для незрячих та слабозорих людей. Однак багато журналів мають обмежені бюджети для покриття витрат на забезпечення доступності вебсайтів, а технічний персонал журналів може не мати технічних навичок, необхідних для налаштування та підтримки допоміжних технологій. Журналам рекомендовано розробити стратегію та план забезпечення доступності. Якщо альтернативи недоступні, почніть із безкоштовних покращень. Наведені нижче рекомендації пропонують практичні способи покращення доступності, навіть за обмежених ресурсів.

Використовуйте чіткі та прості назви меню.

Надайте повний текст у форматі HTML (який добре працює на мобільних пристроях) та машиночитних форматах, таких як EPUB або XML (які підходять для користувачів програм зчитування з екрана).

Зробіть кольори доступними для людей з порушеннями кольорового зору. Уникайте використання лише кольору для передання значення, забезпечте хороший контраст (наприклад, чорний текст на білому фоні) та використовуйте візерунки або назви, коли це необхідно. Уникайте дрібних і тонких шрифтів і переконайтеся, що текст не зливається з фоном.

Дозвольте користувачам налаштовувати розмір шрифту.

Додайте описи до зображень. Якщо ви додаєте діаграми, рисунки або зображення, додайте короткий текстовий опис (ALT-текст) для людей, які використовують програми зчитування з екрана. Допоможіть програмам зчитування з екрана зрозуміти ваш сайт, використовуючи заголовки – H1, H2, H3.

Якщо користувачам потрібно заповнювати форми (наприклад, для подання), чітко позначте поля та поясніть помилки простою мовою. Уникайте тестів CAPTCHA, де потрібно натискати на зображення, оскільки деякі користувачі не можуть їх пройти.

Якщо ваш сайт містить контент кількома мовами, спростіть перемикання між ними.

Доступно багато інструментів, які можуть допомогти вам покращити доступність для людей із порушеннями зору, але мало з них є безкоштовними. Один безкоштовний та простий у впровадженні інструмент — це Sienna Accessibility

Widget, який допомагає налаштувати відображення тексту (розмір шрифту, висоту рядка, шрифт для людей із дислексією, налаштування контрастності та насиченості тощо).

Ви можете використовувати безкоштовні інструменти, такі як WAVE Web Accessibility Evaluation Tools, щоб перевірити, чи є на вашому вебсайті проблеми, які можуть створювати перешкоди для людей із порушеннями зору. Також попросіть людей із порушеннями зору протестувати сайт і залишити відгук.

Однак інструменти для створення контенту є серйозною проблемою: зазвичай важко або неможливо створити доступні таблиці та форми за допомогою офісних інструментів. Перегляньте цей вебінар, щоб дізнатися більше про наявні інструменти та стратегії: [OpenAIRE coffee break on e-accessibility](#).

Для подальшого читання

- [DIAMAS Best Practices](#) — контрольний список належних практик для видавців Diamond OA: юридичні й фінансові аспекти, прозорість, редакційна якість, дослідницька доброчесність, відкриті наукові практики, технічна ефективність, індексація, маркетинг, інклюзивність, гендерна рівність, багатомовність.
- [Ten Core Practices](#) — десять базових рекомендацій COPE для редакторів і видавців, включно з авторством, конфліктами інтересів, неетичною поведінкою, виправленнями після публікації тощо. Доступно також зібрання настанов COPE. <https://publicationethics.org/guidance/Guidelines>.
- [Journal Publishing Guide: Publishing Best Practices Checklist](#) — Університет Торонто, cerviceJournal Production Services.
- [Basic Steps for Starting a New Journal](#) — PKP.
- [PKP School](#) — онлайн-курси з редагування, рецензування, наукового письма, видавничої діяльності бібліотек.
 - [Як стати редактором](#)
 - [Як стати рецензентом](#)
 - [Як писати для публікації](#)

- Курси з бібліотечного видавництва: початок роботи в бібліотечному видавництві; залучення, відбір і поширення контенту для вашої програми бібліотечного видавництва; побудова та вимірювання впливу для вашої бібліотечної видавничої програми.
- Student Journal Toolkit — для студентських журналів.
- Handbook for Journal Editors — INASP.
- FAQ PKP — відповіді на часті запитання і поради з усунення несправностей.
- Better Practices in Journal Metadata — Coalition Publica.
- Guide to Plan S compliance in OJS.
- GDPR Guidebook for PKP Users — поради для налаштування OJS відповідно до GDPR і політик захисту даних.
- Using PKP Software in Multiple Languages — багатомовна підтримка.
- Ševkušić, M., & Kuchma, I. (2023). *DIAMAS deliverable: D3.1 IPSP Best Practices Quality evaluation criteria, best practices, and assessment systems for Institutional Publishing Service Providers (IPSPs)*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10407498>.
- Checklist for OA publishers on implementing the UNESCO Recommendation on Open Science — доступний англійською.
- New University Press Toolkit — JISC.
- Open Access Journals Toolkit.
- OASPA Open Access Publishing Resources.
- The Publishers Learning And Community Exchange (PLACE) — це онлайн-форум відкритого доступу, створений для організацій, які зацікавлені у впровадженні найкращих практик у науковому видавництві. Нові наукові видавці можуть отримати доступ до інформації від багатьох установ в одному місці — Комітету з етики публікацій (COPE), Crossref, Directory of Open Access Journals (DOAJ) та Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), ставити запитання експертам і долучатися до обговорень один з одним.
- Library Publishing Coalition Zotero Library.

ДОДАТОК 2

ЯК ЗРОБИТИ ВАШ РЕПОЗИТАРІЙ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ПО-СПРАВЖНЬОМУ ЕФЕКТИВНИМ

Контрольний список для отримання максимальної користі від вашого репозитарію DSpace

Ірина Кучма, менеджер програми відкритого доступу, EIFL
Липень 2019

Переклад з англ. Н. Костенко (ДНТБ України), 2025

Ліцензія Creative Commons Attribution 4.0 International

Вступ

Однією з цілей програми відкритого доступу EIFL є покращення репозитаріїв відкритого доступу (OA) в країнах — партнерах EIFL. Це означає забезпечення їхньої ефективної взаємодії з іншими системами та платформами, а також упровадження нових функціональних можливостей репозитаріїв, які роблять їх більш зручними для користувачів і полегшують обмін результатами досліджень.

Тому ми створили цей контрольний список порад для покращення репозитаріїв, побудованих на програмному забезпеченні DSpace. Це живий документ, який ми періодично оновлюємо. Він розпочався з порад, отриманих із серії семи вебінарів, організованих EIFL із запрошеними експертами з Інституту досліджень розвитку (IDS, Велика Британія) та Університету Стелленбош (Південна Африка) з січня до травня 2016 року. Експерти Нейсон Бімбе (IDS)

і Гілтон Гібсон (Університет Стелленбош) поділилися пропозиціями і найкращими практиками налаштування та експлуатації репозитаріїв ОА з використанням безкоштовного програмного забезпечення з відкритим кодом DSpace, яке є найбільш поширеним програмним забезпеченням для репозитаріїв у країнах — партнерах EIFL. Це четверта редакція контрольного списку.

Яку версію програмного забезпечення DSpace ви використовуєте?

Завжди запускайте ваш репозитарій із найновішими версіями програмного забезпечення (або не більше ніж на одну версію позаду). Поточна остання стабільна версія — DSpace 9.2. Інструкції з оновлення DSpace доступні на Upgrading DSpace.

Чи увімкнули ви службу handle?

Переконайтеся, що ви увімкнули службу handle, яка дає змогу застосовувати короткий постійний URL для цілей цитування та виявлення в мережі.

Дізнайтеся більше про увімкнення служби handle, відвідавши ці вебсайти:

- Реєстрація префікса: <http://www.handle.net/prefix.html>
- Оплата: <http://www.handle.net/payment.html> (50 доларів США разової реєстрації і 50 доларів США щорічно)
- Посібники: <http://www.handle.net/documentation.html>
- http://wiki.lib.sun.ac.za/index.php/SUNScholar/Handle_Server
- Відеопосібник: <https://www.youtube.com/watch?v=sE5rBPRLS0Q&index=7&list=PLIOglq06moTsd63OaJn6zK2g1fV4sSwYv&t=0s>
- Документація: <https://wiki.duraspace.org/display/DSDOC6x/Installing+DSpace#InstallingDSpace-TheHandleServer>

Чи маєте ви процедури резервного копіювання / відновлення і політики аварійного відновлення?

Оскільки ваш репозитарій зараз є засобом підтримки постійного цифрового академічного дослідницького контенту вашої установи, вам потрібно забезпечити його резервне копіювання і моніторинг.

Дізнайтеся більше про стратегії та системи резервного копіювання та відновлення [тут](#) і подивіться цей [короткий навчальний відеопосібник](#).

Чи увімкнули ви сервер OAI-PMH?

Щоб ваш репозитарій добре працював з іншими системами та платформами, він повинен бути сумісним.

[Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting \(OAI-PMH\)](#) є низькопороговим механізмом для забезпечення сумісності репозитаріїв.

Постачальники даних — це репозитарії, які надають структуровані метадані через OAI-PMH. Постачальники послуг потім здійснюють запити служби OAI-PMH для збирання цих метаданих.

Конфігурації для сервера OAI-PMH зберігаються в OAI-PMH crosswalks та `[dspacesource]/config/modules/oai.cfg`.

Примітка: Якщо вам потрібно змінити поведінку за замовчуванням, вам може знадобитися змінити OAI-PMH crosswalks та `[dspacesource]/config/modules/oai.cfg`.

Щоб увімкнути сервер OAI-PMH DSpace, просто переконайтеся, що вебдодаток `[dspace]/webapps/oai/` доступний із вашого контейнера сервлетів (зазвичай Tomcat). Ви можете перевірити, що він працює, надіславши запит до: `http://[повний-URL-до-OAI-PMH]/request?verb=Identify`.

Якщо ви збираєте вміст (бітові потоки і метадані) із зовнішньої інсталяції DSpace через OAI-PMH та OAI-ORE, спочатку слід перевірити, що зовнішня інсталяція DSpace дозволяє збирання OAI-ORE. Додаткові деталі на <https://wiki.lyrasis.org/display/DSDOC9x/OAI> та http://wiki.lib.sun.ac.za/index.php/SUNScholar/Remote_Harvest.

Перейдіть до [валідатора BASE OAI-PMH OVAL](#) і перевірте ваш OAI-PMH, щоб переконатися, що все було налаштовано правильно.

Чи дотримуєтесь ви стандартизованих підходів до метаданих?

Сумісність між репозитаріями потребує стандартизованих підходів до метаданих. Прагніть до якомога більш повних метаданих. Намагайтеся додавати всю описову інформацію, надану в ресурсі, який ви завантажуєте до свого репозитарію.

Посібник репозитарію COAR пояснює: «В ідеалі репозитарії будуть надавати свої метадані, використовуючи контрольовані схеми та словники, щоб записи могли бути стандартизовані та агреговані мережами репозитаріїв. Своєю чергою, ці мережі можуть розробляти більш корисні послуги з метаданими, такі як відстеження ОА, виявлення вмісту та аналітика».

«Наразі більшість репозитаріїв надають свої метадані через протокол ініціативи відкритих архівів для збирання метаданих (OAI-PMH). Цей протокол дозволяє репозитарію використовувати різноманітні профілі метаданих на додаток до простого формату метаданих OAI-DC на основі Dublin Core (DC). Для загальних репозитаріїв даних найбільш широко використовується схема метаданих DataCite. Репозитарії, що спеціалізуються на збиранні вмісту з певної дисципліни, також можуть використовувати галузеві схеми метаданих».

COAR пропонує низку контрольованих словників для типів ресурсів у репозитаріях, режиму доступу до них і версій документів.

«Крім того, існують регіональні керівництва для репозитаріїв, визначені певними мережами репозитаріїв, такі як LA Referencia (Латинська Америка) та OpenAIRE (Європа), які вимагають прийняття певних специфічних елементів метаданих та словників для надання послуг на основі метаданих, які вони агрегують».

Як покращити видимість через пошукові системи

Пошукові системи працюють, скануючи вебсторінки за допомогою власних вебсканерів або ботів пошукових систем. Вони добре знаходять файли HTML, але оскільки вміст

Dspace міститься в системі баз даних, вам потрібно буде повідомити сканеру, як отримати доступ до цього вмісту.

Спочатку вам потрібно переконаватися, що ви генеруєте карти сайту. Їх можна згенерувати через Cron job # Generate sitemaps at 6:00 am local time each day 0 6 *** [dspace]/bin/dspace generate-sitemaps. Це згенерує карти сайту, доступні за адресою <http://{ваш-Dspace-URL}/sitemap> та <http://{ваш-Dspace-URL}/htmlmap>.

Переконайтеся також, що robots.txt містить директиви до цих шляхів. Вам потрібно розмістити robots.txt у корені вашого сайту DSpace. Переконайтеся, що robots.txt містить директиви щодо того, що можна, а що не можна індексувати. Деталі структури та інструкції robots.txt на <https://wiki.lyrasis.org/display/DSDOC9x/Search+Engine+Optimization>.

Більше інформації — в цьому корисному ресурсі.

І ознайомтеся із записом та слайдами з вебінару COAR з Кеннінгом Арлітчем «Залучення трафіку до інституційних репозитаріїв: як оптимізація пошукових систем може збільшити кількість завантажень з репозитаріїв».

Для багатьох дослідників Google Scholar є першою точкою входу для пошуку наукових статей. Ознайомтеся з такими ресурсами:

- Керівництво з включення для вебмайстрів
- Запис і слайди з вебінарів DSpace та Google Scholar, в яких Моніка Вестін з Google Scholar показує, як працює індексування Google Scholar і що потрібно для забезпечення включення репозитаріїв. Вебінари охоплюють найпоширеніші проблеми індексування репозитаріїв DSpace, як їх можна виявити та вирішити, і як перевірити охоплення вашого репозитарію в Google Scholar.
- Вебінар DSpace та Google Scholar для Гани.
- Вебінар DSpace та Google Scholar для Уганди.

Як забезпечити видимість вашого репозитарію

Наскільки легко знайти ваш репозитарій? Щоб забезпечити можливість знаходження вмісту у вашому репозитарії, зареєструйте його в агрегаторі CORE.

Зареєструйте свій репозитарій у BASE — одній із найбільш об'ємних пошукових систем у світі, особливо для академічних вебресурсів.

Служби та розширення браузера, такі як Unpaywall та Open Access Button, які знаходять вільно доступні копії дослідницьких статей, опублікованих у журналах на основі передплати та доступних у репозитаріях ОА, — використовують дані CORE та BASE.

Якщо ви хочете переконаватися, що вміст із вашого репозитарію з'являється в Unpaywall, перевірте, чи він зазначений серед джерел даних на <https://unpaywall.org/sources>. І якщо ви хочете додати свій репозитарій до їхнього списку джерел, ви можете подати свій репозитарій для індексування через цю форму.

Менеджери інституційних репозитаріїв можуть використовувати дані Unpaywall для пошуку ресурсів відкритого доступу, які співробітники їхньої установи опублікували онлайн, але які вони не депонували в свій інституційний репозитарій. Вони можуть бути включені, значно збільшуючи охоплення інституційного репозитарію без необхідності переконувати викладачів депонувати. Наприклад, SwePub (національний репозитарій Швеції) додав 75 тисяч нових записів ОА, збільшивши кількість записів ОА більш ніж на 30 %, тоді як менший репозитарій Університету Карлтон додав одну тисячу записів ОА, подвоївши їх охоплення повним текстом. Існує кілька хороших способів доступу до даних Unpaywall для цього випадку використання: завантажити весь набір даних, перевірити списки записів за DOI або скористатися інтеграцією Unpaywall з Dimensions, Web of Science та Scopus.

Чи ви відстежуєте й аналізуєте статистику та вебтрафік?

Наявність хорошої статистики щодо використання вашого репозитарію корисна для забезпечення сталості. Наприклад, статистику можна використовувати в адвокаційній діяльності, для збільшення підтримки та побудови бізнес-кейсу для переконання фінансистів у тому, що ваш репозитарій варто підтримувати.

Щонайменше ви повинні збирати статистику щодо:

- кількості завантажень і переглядів;
- того, звідки вони надходять (геолокація);
- контент-аналізу, наприклад, скільки елементів у репозитарії (за різними параметрами, тобто за типом елемента, предметом, мовою тощо).

Оцініть, які саме дані ви хочете отримати з вашого DSpace, і налаштуйте / придбайте відповідні інструменти візуалізації та аналізу.

DSpace надає статистику щодо кількості завантажень, кількості елементів тощо (всі дані доступні в індексах SOLR — їх також можна запитувати безпосередньо).

Використовуйте Google Analytics (потрібна реєстрація) або Matomo (вебаналітика з відкритим кодом) для збирання інформації про відвідування сайту. Стандартний Google Analytics (на основі JavaScript) має обмеження в захопленні завантажень.

У DSpace 5 і наступних версіях DSpace є інтеграція з Google Analytics через Google Analytics API. Тому статистика Google Analytics доступна в DSpace, але вам потрібно налаштувати DSpace, щоб це сталося. Дивіться, як налаштувати DSpace, [тут](#).

Щоб увімкнути відстеження відвідувань, вам потрібно буде отримати ключ Google Analytics від Google — дивіться Google Webmaster Tools. Додайте ключ до конфігурації DSpace у `dspace.cfg` під налаштуванням `jspui.google.analytics.key=UAXXXXXX-X` (для JSPUI) або `xmlui.google.analytics.key=UA-XXXXXX-X` (для XMLUI), замінивши `UAXXXXXX-X` на ключ, який вам надасть Google Analytics. Статистику можна переглянути у вебдодатку Google Analytics на <http://www.google.com/analytics/>.

Ви також можете розглянути для відстеження використання вмісту:

- модуль аналізу використання вмісту, який надає вам інструменти для вимірювання та звітування про використання, вміст, зростання і, отже, цінність вашого репозитарію DSpace — додаток DSpace від Atmire (не з відкритим кодом);
- MyDash від Гарвардського університету, система звітування про використання — окремий вебдодаток із відкритим кодом на <https://github.com/oscharvard/mydash>;

- альтметрики, такі як від Altmetric.com (не з відкритим кодом) або PlumX (не з відкритим кодом).

Щоб отримати метрики на рівні статті, ви можете почати з безкоштовного інструменту від Altmetric.com — [Bookmarklet for Researchers](#). Цей інструмент миттєво надасть вам метрики на рівні статті для будь-якої недавньої роботи (написаної та депонованої після 2011 р.).

Щоб виміряти, який тип уваги отримав результат дослідження, ви можете використовувати бейджі інституційного репозитарію Altmetric, які доступні одним клацанням через бейджі Altmetric donut і надають запис усіх оригінальних поширень та згадок окремого фрагмента наукового вмісту. Ці бейджі безкоштовно доступні для академічних репозитаріїв та окремих дослідників. Їх упровадження є простим процесом, і бейджі можна налаштовувати.

Як це працює:

- Altmetric має відстежувати ваш репозитарій, елементи повинні містити відповідні метадані, і репозитарій додає код бейджа на свої сторінки.
- Altmetric підтримує широкий спектр ідентифікаторів, зокрема DOI, PubMed Ids, ISBN, Handles, arXiv Ids, ADS Ids, SSRN Ids, RePEC Ids, записи ClinicalTrials.gov, URL... тому ви можете відстежувати увагу, зібрану елементами, які не мають DOI, якщо хочете.

Вся технічна інформація, яка вам потрібна, [тут](#).

Щоб дізнатися про інтеграцію альтметрик у DIGITAL.CSIC, інституційному репозитарії Іспанської національної дослідницької ради, дивіться [слайди та запис вебінару EIFL](#).

Чи забезпечує ваш репозитарій хороший користувацький досвід для смартфонів і планшетів?

Тема Mirage 2 реалізує цю можливість, надаючи окремий вигляд для кожної з трьох різних категорій розмірів екрана: мобільний телефон, планшет і настільний комп'ютер.

Дізнайтеся більше в цьому вебінарі про увімкнення та налаштування адаптивного XML-інтерфейсу користувача Mirage 2 для репозитаріїв DSpace.

Чи має ваш репозитарій політику?

Важливо, щоб ваша власна академічна спільнота та міжнародна спільнота знали, про що ваш репозитарій. Усеосяжна політика репозитарію ОА допоможе людям дізнатися про ваш репозитарій, зрозуміти, як він працює, і зробити його більш помітним.

Ваша інституційна політика репозитарію ОА має визначати загальне бачення репозитарію і охоплювати політику колекції, політику подання, політику щодо типів вмісту, які потрібно включити, ліцензію та політику депонування, ліцензію повторного використання, політику видалення та ембарго, політику збереження, права та обов'язки.

Коли у вас є публічно заявлена політика репозитарію ОА щодо дозволеного повторного використання депонованих елементів, це спрощує справи для організацій, які бажають надавати послуги агрегації вмісту та індексування, що, своєю чергою, збільшує видимість і вплив репозитаріїв.

Як зробити ваш репозитарій відкритим: як ліцензувати репозитарії?

Застосуйте правильну ліцензію до вашого репозитарію. Однією з найкращих ліцензій, які ви можете використовувати для свого репозитарію, є ліцензія Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0), яка вказує, що «якщо не зазначено інше, цей репозитарій підпадає під ліцензію CC BY 4.0».

OpenAIRE рекомендує використовувати ліцензію CC BY 4.0 як ліцензію репозитарію з таких причин:

- ліцензії Creative Commons є міжнародно визнаними, добре встановленими і зрозумілими як для людини, так і автоматично;
- ліцензії CC BY 4.0 відповідають визначенню «відкритого доступу», як визначено в Будапештській, Бетесдській і Берлінській деклараціях про відкритий доступ;
- CC BY 4.0 є однією з найбільш сумісних ліцензій для цілей сумісності.

Ідентифікація дослідників

ORCID (Open Researcher and Contributor ID) — це безплатний, унікальний буквено-цифровий код для ідентифікації наукових та інших академічних авторів. Інтеграція ORCID додає сумісність ORCID до наявних рішень для контролю авторитетності в DSpace.

Додаткова інформація: http://wiki.lib.sun.ac.za/index.php/SUNScholar/Researcher_Identification; <https://wiki.lyrasis.org/display/DSDOC9x/ORCID+Integration>.

Золоті правила для менеджерів репозитаріїв від BASE

BASE уклав корисний список золотих правил, які допоможуть вам оптимізувати видимість вашого репозитарію.

- **Робочий інтерфейс OAI**

Ваш інтерфейс OAI має бути стабільним і реагувати на запити. Команда *ListRecords* повинна повертати результати без тайм-аутів чи інших проблем (наприклад, помилок XML). Інакше ваш репозитарій не може бути проіндексований.

- **Позначення змінених або видалених записів**

Будь-яка зміна запису має бути відображена в інтерфейсі OAI через оновлення позначки часу (*datestamp*). Якщо документ видалено з репозитарію, у інтерфейсі OAI цей запис потрібно позначити як *deleted*. За жодних обставин запис не можна повністю вилучати з інтерфейсу OAI.

- **Повні метадані**

Кожен елемент, доступний через ваш OAI-інтерфейс, повинен містити якомога повніші метадані (назву, автора, анотацію, дату публікації) з використанням словника info-eu-repo.

- **Робочий / постійний ідентифікатор (URL, DOI, Handle, URN)**

Кожен запис має містити робочий URL у полі `<dc:identifier>` (що починається з *http* або *https*). Цей URL має вести або на сторінку документа (*frontdoor*), або безпосередньо до повного тексту (PDF). Якщо повний текст не надано у поширеному форматі (HTML, PDF), ідентифікатор повинен вести на *frontdoor*. Бажано надавати **постійні ідентифікатори** (DOI, Handle, URN), які залишатимуться дійсними навіть після перенесення сервера. Переконайтеся, що DOI тощо зареє-

стровані у відповідних агенціях і коректно працюють. Зокрема, установки DSpace мають переконфігурувати *handle*, інакше він може посилатися на фіктивну URL-адресу (наприклад, 123456789), що спричиняє помилку.

- **Інформація про доступ (Open Access)**

Інформацію про доступ до повного тексту потрібно вказувати у полі <dc:rights> відповідно до словника *info-eu-ro*. Альтернатива: документи з відкритим доступом можна розмістити в окремому наборі (OA set), назва якого має бути вказана у полі *setSpec* кожного запису.

- **Інформація про повторне використання / ліцензію (Creative Commons)**

Автори можуть публікувати свої роботи під ліцензією Creative Commons.

У вашому OAI-інтерфейсі ліцензія має бути зазначена у додатковому полі <dc:rights>, наприклад: <dc:rights><https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/></dc:rights>.

- **Додавання ORCID iD до імен авторів**

Заохочуйте використання ORCID iD (та інших персональних ідентифікаторів) для однозначної ідентифікації авторів, навіть якщо імена збігаються. Рекомендуйте дослідникам реєструватися в ORCID, отримувати ORCID iD і додавати його до метаданих. Формат для OAI-DC (Dublin Core): <dc:author>Summan, Friedrich (ORCID-ID 0000-0002-6297-3348)</dc:author>. Якщо ORCID iD є, авторів можна знайти за ним.

- **Кодування символів**

Увесь вміст, доступний через ваш OAI-інтерфейс (назви, автори, анотації), має бути закодований у UTF-8.

- **Дата публікації**

Рік або дата публікації мають бути в полі <dc:date> у форматі ISO 8601 (YYYY-MM-DD) за григоріанським календарем. Поле <dc:date> використовується лише один раз.

- **Мова документа**

Мову документа потрібно вказувати в полі <dc:language> за стандартом ISO 639 (2 або 3 літери, наприклад *en* або *eng* для англійської).

- **Джерело / рекомендоване цитування**

Джерело або рекомендоване цитування (наприклад, назву журналу, том і номер статті) вказують у полі <dc:source>, щоб покращити пошук документів.

- **Кількість елементів на сторінці**

Кожен *ListRecords* має містити **від 50 до 1000 елементів**. Параметр *resumptionToken* повинен працювати і повертати наступні елементи.

- **Контактна особа**

Команда *Identify* у вашому OAI-інтерфейсі має містити поле *adminEmail* з актуальною електронною адресою технічного адміністратора. На домашній сторінці репозитарію також має бути вказана адреса контент-адміністратора.

CORE recommender

CORE пропонує плагін для репозитаріїв, який надає рекомендації щодо пов'язаних публікацій. Цей плагін можна встановити в репозитарії, щоб пропонувати подібні повнотекстові матеріали, доступні у вашому або в інших відкритих репозитаріях. Його мета — допомагати користувачам знаходити статті, пов'язані з тим, що вони читають. CORE підтвердив, що всі рекомендовані статті є вільними для читання та доступними без платного доступу. Його алгоритм рекомендацій використовує повні тексти статей, а не лише метадані, а також широкий спектр інших характеристик. Докладніше про роботу алгоритму можна прочитати в розділі CORE Research.

Для тих, хто має доступ до CORE Repository Dashboard, інструкції з встановлення Recommender і ключ для встановлення доступні через Dashboard. Увійдіть до Dashboard, а потім виберіть вкладку *Get the recommender*.

Якщо доступу немає, відвідайте сторінку реєстрації CORE, щоб отримати доступ до Recommender.

Більше про CORE Recommender можна дізнатися в цій публікації блогу CORE.

Додаткові ресурси з налаштування та управління DSpace

Перегляньте поради експертів щодо налаштування та управління а DSpace repository, а також: DSpace installation, post-installation tasks, DSpace system administration та customizing DSpace.

ДОДАТОК 3

КОРОТКІ ПОРАДИ НАУКОВЦЯМ ЩОДО ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ (для допомоги університетам та науковим установам у інформуванні дослідників щодо відкритого доступу)¹

Відкритий доступ — безкоштовний онлайн-доступ до наукових публікацій із правом їх читання, завантаження, копіювання, поширення та використання в освітніх і дослідницьких цілях.

Відкритий доступ може бути застосований до всіх форм публікації наукових результатів, зокрема рецензованих і нерецензованих (препринти) статей, матеріали конференцій, тези, розділи книжок, монографії тощо.

Відкритий доступ працює за принципом покриття всіх витрат за рахунок автора чи його інституції, а також безкоштовного і безперешкодного онлайн-доступу всіх охочих (на відміну від моделей через організацію передплати, коли витрати покриваються тим, хто хоче отримати інформацію).

Відкритий доступ — не самвидав і не публічний домен. Він абсолютно сумісний з авторським правом, контролем

¹ Рекомендації підготовлено з урахуванням основних принципів відкритого доступу та офіційних керівництв щодо відкритого доступу для європейських дослідницьких проєктів, зокрема OpenAIRE: A Quick Guide to Open Access (<https://www.openaire.eu/a-quick-guide-to-open-access>) і EIFL Guideline for Authors. How to Get The Right Version of Your Article for Deposit in The Repository (<https://www.eifl.net/resources/authors-how-get-right-version-your-article-deposit-repository>).

якості через експертну оцінку, фінансовими витратами і доходами (навіть прибутком), престижем, якістю, кар'єрним просуванням, індексуванням та іншими функціями, допоміжними послугами, пов'язаними із науковою літературою, її поширенням та зберіганням.

Філософія руху відкритого доступу ґрунтується загалом на поглядах на відкрите суспільство, що їх сформулювали філософ Карл Поппер і соціолог Роберт Мертон: усі результати наукових досліджень мають бути в суспільному надбанні, а метою роботи дослідників є внесок у «спільний казан» заради розвитку колективного знання.

Основні моделі відкритого доступу:

- «золотий» шлях (Gold Route) — публікація в журналах відкритого доступу;
- «зелений» шлях (Green Route) — самоархівування в тематичних чи інституційних репозитаріях;
- «діамантовий» шлях (Diamond Route) — безкоштовна публікація без плати за оброблення статті.

Перелік журналів відкритого доступу див. на сайті DOAJ (<https://doaj.org/>) або за позначкою OA (Open Access) у пошукових системах та базах даних.

Репозитарії відкритого доступу — в реєстрах OpenDOAR (<https://opendoar.ac.uk/>) або International Repositories Directory (IRD) <https://ird.coar-repositories.org/>

Перелік репозитаріїв України — на сайті HPAT (<https://nrat.ukrintei.ua/korynsni-resursy/>).

Важливо: навіть у разі публікації в журналі відкритого доступу рекомендовано розмістити публікацію в репозитарії відкритого доступу.

Репозитарій — організована колекція цифрових документів (і набір відповідних сервісів) навколо цієї колекції, яка репрезентує результати наукових досліджень (окремих дослідників, інституції чи галузі загалом) у вільному, безперешкодному онлайн-доступі, а також забезпечує довготривале, надійне їх зберігання.

«Зелений» шлях не передбачає повної перебудови системи наукових публікацій, автори можуть продовжувати публікувати свої статті в журналах (як у комерційних, так і у відкритих), а згодом архівувати їх та забезпечити до них вільний доступ у репозитарії. Репозитарії підтримують про-

токол обміну метаданими ініціативи відкритих архівів OAI-PMH — Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting, завдяки чому вони сумісні з іншими ресурсами, і користувачі можуть знайти матеріали таких архівів, навіть не знаючи про їх існування, розташування і зміст. Протокол також забезпечує «збирання» (гарвестинг) даних із різних репозитаріїв в одну глобальну віртуальну бібліотеку.

Нині у світі налічують уже майже 6 тисяч репозитаріїв: тематичних, інституційних, міждисциплінарних, урядових.

Чотири кроки до відкритого доступу:

Крок 1. Подайте статтю до **журналу** на ваш вибір (не обов'язково до журналу відкритого доступу). Витрати на публікацію (APC) можуть бути компенсовані в рамках вашого дослідницького проєкту.

Крок 2. Розмістіть опублікований рукопис або остаточну рецензовану версію в репозитарії відкритого доступу якомога швидше, але не пізніше моменту публікації. Недостатньо просто додати публікації до Dropbox, вебсайтів проєктів або академічних соціальних мереж.

Крок 3. Вкажіть фінансування проєкту в метаданих при завантаженні статті. Це можна зробити, заповнивши назву заходу, аббревіатуру та номер гранту.

Крок 4. Виберіть відповідну ліцензію при завантаженні публікації до репозитарію. Популярним варіантом є ліцензії Creative Commons. Перевірте політику видавця щодо того, яку версію ви можете завантажити й чи діє ембарго (6 місяців або 12 місяців для гуманітарних і соціальних наук).

Щодо авторських прав і ліцензій

Відкритий доступ не порушує авторських прав, надання відкритого доступу до вашої роботи є цілком законним. Автори або їхні інституції мають оригінальні авторські права на свої дослідження. Видавці часто просять авторів підписати угоду про передання авторських прав. Однак ви завжди можете обрати збереження авторських прав і надати видавцю доповнення до угоди про публікацію.

Якщо ви підписали угоду про передання авторських прав, ви можете забезпечити відкритий доступ до вашої публікації через самоархівування.

Як розмістити роботу в тематичному або інституційному репозитарії?

Самоархівування («зелений» відкритий доступ) — розміщення версії публікації (або препринту, або авторського остаточного рукопису, або постпринту) у репозитарії відкритого доступу.

Препринт — науковий рукопис, розміщений автором / авторами у відкритому доступі, як правило, до подання в журнал або паралельно з процесом рецензування журналом (Комітет з етики публікацій, COPE discussion documents, 2018). Препринти дають можливість більш раннього фіксування дати результатів дослідження, ніж традиційна модель публікацій.

Публікація препринтів — це відкрита наукова практика, яка допомагає зробити наукові публікації швидшими і прозорішими. Сервери препринтів дають змогу відкрито ділитися дослідницькими документами. Одним із піонерів відкритого доступу ще з 1991 р. став сервер препринтів у галузі фізики arXiv.org, який створив Пол Гінспарг із США для того, щоб фахівці, виклавши свої препринти, могли оперативно дискутувати та обмінюватися думками. До професійної спільноти фізиків швидко приєдналися інші дослідники, тож із часом arXiv став одним із найбільших репозитаріїв наукових статей і препринтів. ArXiv став зразком для створення пізніше багатьох тематичних (предметних) репозитаріїв, як-от BioRxiv (біологія), medRxiv (медицина), SocArXiv (суспільні науки), AgriXiv (сільське господарство), RePEc (економіка), E-LIS (бібліотечні та інформаційні студії), PaleorXiv (палеонтологія), PsyArXiv (психологія), ChemRxiv (хімія) та ін.

Повний перелік тут <https://doapr.coar-repositories.org/>

Авторський остаточний рукопис (Author's Accepted Manuscript, AAM) — це версія вашої статті після рецензування, але до верстки видавцем. Більшість видавців дозволяють розмішувати авторський остаточний рукопис в інституційному або тематичному репозитарії, де він буде доступний у відкритому доступі, максимізуючи його видимість та вплив.

Важливі поради щодо авторського остаточного рукопису:

- Зберігайте остаточну версію статті, яку ви завантажили в систему подання журналу.
- Ви можете завантажити її з системи подання журналу одразу після отримання повідомлення про прийняття до публікації.

- Видавці по-різному зберігають публікації у своїх системах, тож якщо ви не можете знайти свій авторський остаточний рукопис, зверніться до журналу з проханням надати його.

Процес розміщення публікації в репозитарії відкритого доступу:

1. Передайте вашу публікацію менеджеру («архівування за дорученням») для розміщення в інституційному репозитарії або розмістіть його самостійно, якщо маєте таку можливість (реєстрація в репозитарії).
2. Деякі видавці дозволяють негайне розміщення авторського остаточного рукопису, інші вимагають дотримання періоду ембарго для надання відкритого доступу.
3. Менеджер репозитарію знатиме про політики авторських прав видавців, зокрема про те, коли ваш авторський остаточний рукопис може стати публічно доступним. Ви також можете перевірити це самостійно за допомогою сервісу Jisc's open policy finder (колишній SherpaRomeo) : <https://openpolicyfinder.jisc.ac.uk/>.

Критично важливо: якщо вашу статтю публікують у журналі закритого доступу, обов'язково зберігайте авторський остаточний рукопис, оскільки в багатьох випадках тільки цю версію можуть зробити доступною у відкритому доступі.

Рекомендовані репозитарії:

- інституційні або тематичні репозитарії (список на OpenDOAR — <https://opendoar.ac.uk> або International Repositories Directory (IRD) — <https://ird.coar-repositories.org/>);
- Zenodo (CERN) — <https://zenodo.org/>, якщо немає власного репозитарію;
- репозитарії України — на сайті НРАТ (<https://nrat.ukrintei.ua/korysni-resursy/>).

Як вибрати журнал відкритого доступу?

При виборі журналу відкритого доступу застосовують ті самі підходи, що й при виборі традиційного журналу.

Додаткові ресурси для перевірки:

- Каталог журналів відкритого доступу (DOAJ) — контроль якості.
- Асоціація наукових видавців відкритого доступу (OASPA) — членство або дотримання Кодексу професійної поведінки.
- Критерії, розроблені DOAJ, OASPA, COPE та WAME, — принципи прозорості та найкращої практики.

Що таке «хижацькі» видавці та як їх уникнути?

«Хижацькі» («смітникові», фейкові) журнали, видавництва та конференції — динамічні недоброчесні моделі поведінки журнальних, видавничих і конференційних практик, що варіюються від справді шахрайських та обманливих практик до просто низькоякісних, сумнівних і неетичних. Слугують пріоритету комерційних інтересів видавця на шкоду науковим дослідженням. «Хижацькі» видавці експлуатують модель публікації відкритого доступу для власного прибутку. Часто вони взагалі не проводять рецензування, і пропонують швидку публікацію за кошти. **Такі практики шкодять вашій академічній репутації та репутації вашої установи!**

Основні характеристики «хижацьких» журналів:

- агресивне запрошення (часто надсилають небажані електронні листи дослідникам, обіцяючи швидку публікацію за певну плату);
- плата за оброблення / публікацію статті низька (наприклад, менше ніж 150 доларів США);
- оманливі твердження (можуть хибно зазначати, що мають суворі процеси рецензування або індексацію в авторитетних базах даних);
- немає прозорості (часто приховують інформацію про плату за публікацію або членів редакційної колегії);
- фальсифікована інформація (вигадують імпаکت-фактори або інші показники, щоб видаватися легітимними);
- опубліковані статті мають низьку якість або містять очевидні наукові, граматичні, форматні помилки;
- публікують матеріали надзвичайно швидко (протягом кількох тижнів чи навіть днів після подання);
- політики не подані на сайті, політики відкликання статей немає;
- подібні до інших дуже відомих журналів (така сама назва, змінено літеру в назві);

- дуже часто в назві є слово «міжнародний» — для створення враження легітимності;
- назва видавця містить назву західної країни, навіть якщо він розташований в іншій частині світу;
- місце публікації нечітко або його не зазначено;
- частота публікацій дуже нерегулярна;
- журнал є багатопрофільним, його спеціалізація — незрозумілою;
- належить товариству, якого не існує;
- недійсна або підозріла адреса;
- контактна адреса електронної пошти непрофесійна і не пов'язана з журналом (наприклад, @gmail.com або @yahoo.com);
- немає чіткої інформації про ліцензію на авторські права (наприклад, CC-BY);
- у редколегії зазначені особи, які не мають ORCID і реального зв'язку з журналом.

Як перевірити?

Думай. Перевіряй. Подавай (Think. Check. Submit, <https://thinkchecksubmit.org>) — простий контрольний список для авторів для оцінювання цілісності й надійності журналу перед поданням вашої роботи.

Що таке плата за оброблення статті (APC)?

Плата за оброблення статті (APC) — це публікаційний збір, який стягують з авторів для забезпечення негайного відкритого доступу. Більшість журналів відкритого доступу не стягують APC.

Як уникнути витрат:

- публікуйтеся в журналах без APC;
- використовуйте самоархівування.

Як оплатити відкритий доступ?

Подавши заявки на гранти (фінансування дослідницького проєкту), внесіть витрати на публікацію у відкритому доступі до бюджету пропозиції вашого проєкту. Відкритий доступ буде безкоштовним, якщо ви розміщуєте статті в репозитарії або в журналі відкритого доступу без APC.

Запитайте у вашого бібліотекаря про інституційні угоди з видавцями!

Корисні посилання і бази даних

- DOAJ (Directory of Open Access Journals) — каталог журналів відкритого доступу
- Zenodo — репозитарій відкритого доступу CERN
- Creative Commons — ліцензії для відкритого доступу. Переклад укр. мовою — <https://www.creativecommons.org.ua/translation/>
- OASPA — Асоціація наукових видавців відкритого доступу
- COPE — Комітет з етики публікацій

ДОДАТОК 4

ТИПОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ІНСТИТУЦІЙНИЙ РЕПОЗИТАРІЙ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1. Загальні положення

1.1. Інституційний репозитарій [назва закладу вищої освіти] (далі — репозитарій) є електронним архівом для накопичення, збереження та забезпечення відкритого доступу до результатів інтелектуальної діяльності співробітників та здобувачів освіти університету.

Політика інституційного репозитарію містить рекомендації щодо вибору контенту, подання, управління та доступу до цифрових активів, що містяться в колекціях репозитарію.

1.2. Репозитарій створено з метою забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій, підвищення видимості наукових досліджень закладу вищої освіти, збереження інтелектуального надбання університету, підтримки міжнародних стандартів відкритої науки.

1.3. Діяльність репозитарію регулюється цим Положенням, законодавством України та міжнародними стандартами.

2. Організація роботи репозитарію

2.1. Загальне керівництво репозитарієм здійснює [підрозділ, наприклад, наукова бібліотека].

2.2. Адміністрування репозитарію покладається на [посада].

2.3. Технічну підтримку забезпечує [відділ ІТ].

3. Склад та структура репозитарію

3.1. До репозитарію передають: наукові статті, монографії, матеріали конференцій, дисертації та автореферати, навчальні матеріали, інші види наукових публікацій.

3.2. Структура репозитарію формується за принципом колекцій відповідно до організаційної структури університету.

4. Основні політики та Порядок депонування матеріалів

4.1. Обов'язкові політики Репозитарію:

Політика відкритого доступу — визначає принципи та моделі доступу («золотий», «зелений» шлях), умови безкоштовного доступу до контенту, типи ліцензій Creative Commons.

Політика депонування — встановлює, хто може розмішувати матеріали (автори, бібліотекарі, адміністратори), які типи документів приймають (статті, дисертації, препринти, дані), вимоги до форматів файлів, процедуру подання та перевірки матеріалів. Обмеження можуть стосуватися: матеріалів, для яких жоден автор не має жодної афілійованості або офіційного статусу співпраці з університетом; матеріалів, наданих у форматі, який не може бути переданий із технічних причин; матеріалів, що порушують авторські права, права інтелектуальної власності або права третіх осіб.

Політика метаданих — визначає стандарти опису документів (Dublin Core, CERIF), обов'язкові та рекомендовані поля метаданих, мови метаданих, використання контрольованих словників та ідентифікаторів (ORCID, DOI).

Політика збереження — встановлює терміни зберігання різних типів контенту, процедури резервного копіювання, міграції форматів, довгострокового архівування.

Політика авторських прав — визначає вимоги щодо прав на розміщення матеріалів, типи дозволених ліцензій, процедуру перевірки прав, механізми реагування на порушення авторських прав.

Політика конфіденційності — регулює збирання та оброблення персональних даних користувачів відповідно до GDPR і законодавства України.

Політика вилучення контенту — встановлює підстави для видалення матеріалів (плагіат, порушення етики, судові рішення), процедуру розгляду скарг, збереження метаданих після вилучення.

4.2. Автори депонують матеріали самостійно або через відповідальних осіб підрозділів.

4.3. При депонуванні автор:

- підтверджує авторське право на матеріал;

- надає дозвіл на розміщення у відкритому доступі;
- забезпечує відповідність політиці видавця (для опублікованих матеріалів).

4.4. Адміністратор перевіряє відповідність матеріалів вимогам та публікує їх.

5. Права та обов'язки

5.1. Автори мають право: депонувати матеріали, отримувати статистику використання, вносити зміни та доповнення.

5.2. Адміністрація Репозитарію має право: відмовити у розміщенні матеріалів, що не відповідають вимогам, вилучити матеріали у разі порушення авторських прав.

6. Прикінцеві положення

6.1. Зміни до Положення вносять у встановленому порядку.

6.2. Положення набуває чинності з дня його затвердження.

ДОДАТОК 5

ПОЛІТИКИ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕПОЗИТАРІЮ eKMAIR НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

1. Політики колекцій

1.1. Структура репозитарію

Репозитарій має трирівневу структуру; Фонд / Community — Під-фонд / Sub-community — Колекція / Collection.

Внесення матеріалів можливе тільки в колекцію (що є частиною фонду).

Рівень Під-фонд не обов'язковий та використовується за потреби.

Фонди створюються для факультетів. У рамках фондів факультети поділяються на колекції кафедр. Інші наукові підрозділи НаУКМА (наукові центри, докторантура, наукова бібліотека, навчально-науковий центр) можуть розміщувати свої матеріали в єдиному фонді «Наукові підрозділи НаУКМА». Інші підрозділи, що не увійшли у наведений вище перелік (адміністрація НаУКМА, відділ стратегічного розвитку, відділ міжнародного співробітництва, інформаційно-обчислювальний центр та ін.), можуть розміщувати свої матеріали у фонді «Підрозділи НаУКМА».

Фонди складаються із колекцій, що відображають актуальну структуру університету. Створення інших, ніж існуючі в НаУКМА підрозділи, колекцій можливе для типів матеріалів, що не мають відповідного визначника у репозитарії, але потребують окремого виділення через значимість, наприклад, патенти.

Винятки становлять фонди:

«Дисертації», у якому розміщуються дисертації, анотації та автореферати до дисертацій;

«Видання НаУКМА», який формується із серіальних та несеріальних збірників НаУКМА за зверненням головного редактора та після підписання авторської угоди;

«Конференції та семінари НаУКМА», де розміщуються неопубліковані матеріали конференцій;

«Роботи студентів», де за поданням наукових керівників чи кафедр можуть розміщувати кваліфікаційні та інші роботи студентів;

«Матеріали різних дослідників та організацій», де можуть розміщувати роботи автори й організації, що не належать до структури університету, проте з різних причин мають стосунк до НаУКМА (почесні доктори та професори) або потребують платформи для розміщення власних матеріалів.

Створення фондів, не передбачених цією структурою, неможливе.

У випадку, якщо підрозділ перестав існувати, його колекція отримує позначку — «Підрозділ припинив існування».

1.2. Ролі, що присвоюються користувачам архіву:

Автор (права ADD) — може додавати матеріали без можливості редагувати та видаляти їх. Авторами можуть бути викладачі постійного складу та сумісники, аспіранти та докторанти, співробітники кафедр, факультетів та інших підрозділів університету, що здійснюють наукову діяльність чи створюють матеріали, котрі можуть розміщувати в репозитарії.

Модератор (права ADD та WRITE) — представник від кафедри (підрозділу), що закріплюється за кожною колекцією за поданням його керівника на ім'я директора бібліотеки. Модератор має пройти відповідне навчання, забезпечувати своєчасну підтримку та консультування працівників свого підрозділу, архівувати за дорученням авторів, а також редагувати внесення своєї кафедри / підрозділу.

Координатор архіву (права — ADMIN) — представник бібліотеки, що відповідає за навчання та консультування модераторів, присвоєння прав різних рівнів авторам, за якість метаданих і видалення внесень. Координатор архіву може створювати колекції та підфонди в рамках структури за поданням керівників підрозділів чи в разі виникнення такої потреби для нових типів матеріалів.

2. Політики змісту

2.1. Хто може розміщувати матеріали в репозитарії?

Розміщувати власні матеріали в репозитарії можуть викладачі, співробітники усіх підрозділів Університету, аспіранти та докторанти, почесні доктори та професори. Розміщення матеріалів, автори яких не належать до однієї із вищенаведених категорій, відбувається за погодження кожного окремого випадку із директором бібліотеки. Кожен підрозділ Університету може призначити відповідального працівника (модератора), що має право архівувати документи в репозитарій за дорученням (див. п. 1.2). Автори можуть додавати матеріали до архіву самостійно, або ж доручити модератору чи бібліотекарю. Автор повинен володіти авторськими правами на матеріал (див. п. 3).

2.2. Які матеріали можна розміщувати

У репозитарії НаУКМА можна розміщувати матеріали наукового та освітнього характеру таких типів: статті (препринти, постпринти та опубліковані версії), книги та розділи книг, дисертації і автореферати дисертацій, кваліфікаційні роботи студентів, звіти, презентації, набори даних, матеріали конференцій, навчальні матеріали та ін. Для наукових матеріалів допускається розміщення нерецензованого контенту. Матеріали повинні бути завершені та готові до поширення, створені в електронному вигляді або оцифровані, створені, фінансовані чи представлені підрозділами НаУКМА. Автор роботи повинен бути готовий і спроможний надавати НаУКМА право зберігати та поширювати його роботу через репозитарій (див. п. 3). Якщо матеріал є складовою частиною серії досліджень, інші дослідження з цієї серії також мають бути представлені в репозитарії з метою зібрати повний сет. Збірники, колективні монографії та серіальні видання НаУКМА розміщуються в репозитарії після підписання авторської угоди, розділені на окремі статті чи розділи у колекції (див. п. 1.1).

2.3. Формат матеріалів

Репозитарій підтримує та дозволяє архівувати усі формати, у яких матеріали створюються. Для текстових документів та презентацій рекомендованим є формат РБР. Усі інші матеріали можуть розміщувати у зручному для поширення та повторного використання вигляді.

3. Авторські права та ліцензії

3.1. Передача невиключних авторських прав

Автор повинен володіти авторськими правами на депонований матеріал. Якщо депозитор розміщує самостійно матеріал в репозитарії або передає його до наукової бібліотеки НаУКМА для розміщення цього матеріалу в репозитарії за дорученням, то він погоджується з умовами Авторського договору про передачу невиключних прав на використання твору через репозитарій: «Погоджуючись із цією ліцензією, Ви (автор чи власник авторського права) надаєте НаУКМА неексклюзивні права на представлення, перенесення та поширення цього матеріалу у світі в електронному форматі. Ви погоджуєтесь, що НаУКМА може перенести цей матеріал у будь-яке середовище чи формат, необхідні для його зберігання. Також Ви погоджуєтесь, що НаУКМА може мати більше ніж одну копію матеріалу для безпеки, страхових копій та збереження. Ви підтверджуєте, що це завантаження — це Ваша оригінальна робота та/чи Ви маєте право на її розміщення у інституційному репозитарії. Також Ви підтверджуєте, що Ваше завантаження не порушує нічий авторські права. Якщо Вам не належать авторські права на розміщуваний матеріал, Ви підтверджуєте, що отримали усі необхідні дозволи від сторін, яким ці права належать, і вони повністю погодили його зміст». Віртуального погодження із цією ліцензією достатньо для статей, розділів книг, презентацій та інших матеріалів, що належать авторові та не потребують додаткових узгоджень. Для розміщення окремих творів (монографій, підручників), збірників, серіальних видань та матеріалів, автори яких не належать до спільноти НаУКМА та/чи фінансувалися іншою установою, необхідне підписання авторської угоди про передачу невиключних прав щодо використання твору. Для розміщення текстів дисертацій необхідне погодження від керівника Докторської школи чи наукового керівника про те, що цей варіант дисертації остаточний і буде подаватися до захисту, а також підписання авторської угоди. Розміщення текстів кваліфікаційних робіт студентів відбувається за погодженням із представниками кафедри після їх захисту. Повні тексти не можуть розміщуватися в репозитарії, якщо вони знаходяться під періодом ембарго у видавця; також не можна розміщувати видавничу верстку статей із журна-

лів, якщо політика видання це забороняє (www.sherpa.ac.uk/romeo). Якщо координатор репозитарію отримує підтвердження порушення авторських прав щодо розміщеного матеріалу, відповідний документ вилучається з репозитарію. Задотримання авторських прав несе відповідальність депозитор.

3.2. Політики авторства

Будь-хто може вільно використовувати повні тексти чи інші дані, що розміщені в репозитарії. Матеріали в репозитарії знаходяться у відкритому доступі та можуть бути відтворені, представлені чи передані третій стороні і збережені в базах даних в будь-якому форматі та на будь-якому носії з некомерційною метою без попереднього узгодження. При цьому має бути вказано бібліографічний опис, достатній для розпізнання твору та посилання на сторінку оригінальних метаданих. Згадування інституційного репозитарію (eKMAIR) Національного університету «Києво-Могилянська академія» вітається, але не є обов'язковим. Зміст матеріалу жодним чином не може бути змінений. Повнотекстові матеріали та інші цифрові дані не повинні збиратися роботами та гарвестерами, окрім як для індексації повнотекстових статей або аналізу цитування. Для робіт, що розміщені в репозитарії НаУКМА вперше, дата архівації може прирівнюватися до дати оприлюднення та слугувати захистом у спорах щодо незаконного копіювання та присвоєння авторства. Метадані до розміщених в репозитарії матеріалів належать Національному університету «Києво-Могилянська академія» та можуть бути використані з некомерційною метою без попереднього узгодження із посиланням на оригінальний запис метаданих та згадку репозитарію. Метадані не можуть бути використані з комерційною метою без попереднього офіційного узгодження.

3.3. Ліцензія Creative Commons

Для документів, що розміщуються в інституційному репозитарії НаУКМА, крім загальної політики авторства (див. п. 3.2), автори можуть обирати одну із ліцензій Creative Commons. Якщо на матеріалах, що розміщується автором, стоїть копірайт видавця чи іншої організації, він не може присвоїти такому депозиту ліцензію Creative Commons.

3.4. Політики доступу

Усі матеріали в репозитарії та метадані до них знаходяться у повному відкритому безкоштовному доступі для користувачів Інтернет, для користування ними не потрібна автентифікація чи авторизований доступ. Якщо матеріал має будь-які обмеження (знаходиться під періодом ембарго, розповсюджується на ексклюзивних ліцензійних умовах та ін.), він не може бути розміщений в репозитарії НаУКМА.

4. Метадані

Для введення інформації про матеріал в репозитарій НаУКМА використовується набір метаданих Дублінського ядра (Dublin Core Schema). Вносити метадані можуть депозитори із правами ADD та ADMIN, редагувати одруківки, помилки та невідповідності в метаданих можуть автори із правами ADD, WRITE та ADMIN (див. п. 1.2). В інституційному репозитарії НаУКМА не передбачено процесу затвердження метаданих, внесення одразу стають доступними. Депозитори відповідають за якісне представлення метаданих. Координатор архіву відслідковує всі внесення та забезпечує відповідність метаданих стандартам репозитарію.

5. Політика щодо відкликання матеріалів

Відкликання матеріалів можуть ініціюватися: депозитором чи організацією в правовому порядку. Усі запити на відклик проходять через координатора репозитарію. Метадані відкликаного матеріалу залишаються в репозитарії з приміткою про відклик матеріалу в місці посилання на об'єкт.

Додаток до Положення про інституційний репозитарій eKMAIR Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Авторський договір про передачу невиключних прав щодо використання твору

_____ (ПІ), який(а) надалі називається «Автор», з однієї сторони, та Національний університет «Києво-Могилянська академія», що надалі називається «Університет», в особі _____, який діє на підставі статуту Університету, з іншої сторони, уклали цей договір про таке:

1. Предмет договору

1.1. Автор надає Університету невиключні права щодо використання твору: в обумовлених цим договором межах і на визначений договором термін.

1.2. Університет не виплачує Автору винагороди за надання прав, які передбачені цим договором, і не несе жодних фінансових зобов'язань перед Автором.

1.3. Автор гарантує наявність у нього надаваних за цим договором авторських прав на твір.

2. Права та зобов'язання сторін

2.1. За цим договором Автор надає Університету такі права: 1) відтворювати твір в електронному вигляді, розміщуючи його в колекції електронних ресурсів на сайті електронного архіву НаУКМА eKMAIR; 2) розмістити твір у відкритому доступі через сайт ekmair.ukma.edu.ua в мережі Інтернет; 3) вносити зміни, що не пов'язані зі змістом чи виправленням твору: зміна формату матеріалу, обробка для ефективнішого представлення в мережі, виправляти механічні, технологічні, технічні помилки файлу (не тексту); 4) використовувати твір з інформаційною та рекламною метою.

2.2. Університет зобов'язаний: 1) на вимогу Автора надати йому документи, що безпосередньо стосуються використання твору, для ознайомлення; 2) інформувати Автора про розміщення твору на сайті ekmair.ukma.edu.ua.

2.3. Автор має такі права: 1) використовувати твір самостійно чи надавати права його використання третім особам; 2) ознайомлюватись з документами, що безпосередньо стосуються використання твору; 3) використовувати адресу стабільний URI, присвоєний його твору на сайті ekmair.ukma.edu.ua в рекламних та інформаційних цілях у своїх інтересах протягом часу відтворення твору на цьому сайті.

3. Відповідальність сторін

3.1. У разі порушення договору, сторона, право якої порушено, може вимагати припинити дії, що порушують право або створюють загрозу його порушення.

3.2. Університет не несе відповідальності за дії будь-яких осіб, які матимуть доступ до твору внаслідок його розміщення на сайті ekmair.ulana.edu.ua

3.3. Автор не матиме жодних претензій до Університету щодо відшкодування збитків внаслідок використання Університетом твору.

3.4. У випадках, непередбачених цим договором, сторони несуть відповідальність у встановленому законодавством України порядку.

3.5. Сторони звільняються від відповідальності, якщо умови договору порушено внаслідок дії форс-мажорних обставин (зокрема, збій при порушенні роботи електронної мережі Інтернет з технічних причин).

4. Порядок розірвання, внесення змін і доповнень до договору

4.1. Сторони мають право достроково розірвати договір за спільною письмовою згодою.

4.2. Університет має право достроково розірвати договір у разі, якщо вирішить припинити відтворення твору, письмово попередивши про це Автора за 30 календарних днів до того, як припинити відтворення.

4.3. Автор має право достроково розірвати договір у разі використання Університетом твору необумовленим в договорі способом, письмово попередивши про це Університет за 30 календарних днів до розірвання за вказаною у цьому договорі адресою.

4.4. Будь-які зміни та доповнення до цього договору повинні укладатись у письмовій формі та підписуватись сторонами або уповноваженими на це представниками сторін.

4.5. Пролонгація договору проводиться письмово за спільною згодою сторін до закінчення строку договору.

5. Прикінцеві положення

5.1. Всі повідомлення, вимоги та сповіщення повинні надаватись сторонами у письмовій формі.

5.2. Договір укладено в двох однаково чинних примірниках, по одному для кожної сторони.

6. Підписи сторін

ДОДАТОК 6

ЧЕКЛІСТ УПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ (ПОЛІТИКИ, МАНДАТА) ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ В УСТАНОВІ

Організаційна підготовка

- ☐ Створено робочу групу
- ☐ Проведено аналіз поточного стану
- ☐ Визначено цілі й завдання
- ☐ Затверджено план дій
- ☐ Виділено бюджет

Технічна інфраструктура

- ☐ Вибрано платформу репозитарію
- ☐ Налаштовано репозитарій
- ☐ Забезпечено інтеграцію з наявними системами
- ☐ Налаштовано збирання статистики
- ☐ Забезпечено довгострокове збереження

Політики та процедури

- ☐ Розроблено політику відкритого доступу
- ☐ Створено положення про репозитарій
- ☐ Підготовлено інструкції для користувачів
- ☐ Затверджено документи керівництвом

Навчання та підтримка

- ☐ Проведено навчання для персоналу
- ☐ Організовано інформаційні сесії для дослідників
- ☐ Створено службу підтримки
- ☐ Підготовлено навчальні матеріали
- ☐ Призначено відповідальних осіб

Комунікація

- ☐ Запущено інформаційну кампанію
- ☐ Створено сторінку на вебсайті
- ☐ Підготовлено друковані матеріали
- ☐ Налагоджено регулярну комунікацію
- ☐ Визначено канали зворотного зв'язку

Моніторинг

- ☐ Визначено показники ефективності
- ☐ Налаштовано інструменти збирання даних
- ☐ Заплановано регулярні звіти
- ☐ Передбачено перегляд стратегії

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**для закладів вищої освіти та наукових установ
України щодо моніторингу ефективності
впровадження принципів відкритого доступу,
відкритої науки та належного управління
дослідницькими даними**

ЗМІСТ

Вступ і обґрунтування.....	146
РОЗДІЛ 1. Моніторинг відкритої науки: міжнародний і національний ландшафт	149
РОЗДІЛ 2. Основні принципи моніторингу відкритої науки й відкритого доступу на рівні університету чи наукової установи...	155
РОЗДІЛ 3. Основні індикатори моніторингу відкритого доступу та відкритої науки на рівні установи.....	158
3.1. Інституційна політика відкритого доступу й відкритої науки	158
3.2. Інфраструктура: репозитарії, сервіси підтримки	169
3.3. Публікаційна активність і відкриті публікації установи.....	170
3.4. Відкриті дослідницькі дані й відкритий код.....	174
3.5. Відкриті освітні ресурси (OER).....	180
3.6. Відкрите рецензування.....	186
3.7. Громадянська наука.....	188
РОЗДІЛ 4. Технічні принципи і джерела даних для моніторингу ефективності впровадження відкритого доступу, відкритої науки та управління дослідницькими даними на інституційному рівні.....	191
4.1. Джерела даних для моніторингу	193
4.1.1. Внутрішні інституційні джерела	193
4.1.2. Зовнішні джерела моніторингу: бази даних, платформи, інструменти.....	195
РОЗДІЛ 5. Практична імплементація моніторингу: основні кроки й рекомендації щодо комунікації	205
Словник основних термінів і понять.....	210
Рекомендована література.....	213
ДОДАТОК 1. Макет інституційного дашборду моніторингу відкритого доступу, відкритої науки та управління дослідницькими даними.....	215
ДОДАТОК 2. Приклад звіту щодо моніторингу інституційного репозитарію публікацій або публікацій і даних.....	216

ВСТУП І ОБҐРУНТУВАННЯ

Відкрита наука стала глобальним трендом у розвитку дослідницької діяльності, що передбачає вільний доступ до наукових публікацій, даних, методології та програмного забезпечення. Заклади вищої освіти (ЗВО) й наукові установи (НУ) відіграють ключову роль у впровадженні принципів відкритої науки, забезпечуючи максимальну прозорість, відтворюваність і доступність результатів досліджень. Для ефективного управління цими процесами та оцінювання прогресу необхідна система індикаторів моніторингу, яка дасть можливість відстежувати стан упровадження відкритого доступу на інституційному рівні для підвищення відкритості, інклюзивності й суспільного впливу досліджень.

Однак відстеження впровадження та прогресу відкритої науки в різних регіонах, установах і дисциплінах, а також оцінювання її академічного, економічного та суспільного впливу залишається складним завданням, оскільки поточні ініціативи з моніторингу, як правило, фрагментовані, неоднорідні та важкі для порівняння. Існує небезпека, що через зосередження на тому, що можна легко спостерігати (наприклад, публікації), багато інших аспектів відкритої науки залишаються поза увагою (наприклад, суспільний вплив, відкритість наукової культури, взаємодія з різноманітними системами знань тощо), а отже їх не оцінюють належним чином, потрібні цілеспрямовані зусилля для розроблення відповідних інклюзивних систем моніторингу. Після створення низки політик щодо відкритої науки зараз є багато ініціатив щодо моніторингу її упровадження. Однак велике розмаїття діяльності, пов'язаної з відкритою наукою, робить моніторинг досить складним. Існує небезпека, що через зосередження на тому, що можна легко спостерігати (наприклад, публікації), багато інших принципів залишаються поза увагою, що може призвести до потенційного звуження індикаторів моніторингу (зокрема,

у бік кількісних показників), та відхилення в такий спосіб від цінностей відкритої науки в цілому. Зацікавлені сторони мають різне розуміння відкритої науки, часто пов'язане з різними концептуальними моделями та інтересами. Більшість національних та інституційних політик щодо відкритого доступу та відкритої науки прийнято нещодавно, і тому зміни ще тільки починаються, а ступінь залучення значно варіюється залежно від географічних регіонів, інституцій, предметних галузей. Деякі розробки, наприклад, суперечать принципам рівності та інклюзивності (відкритий доступ до публікацій через оплату за оброблення статей, APC; відкриті освітні ресурси, що їх лише починають досліджувати та впроваджувати як критерії відкритої науки).

Складність моніторингу відкритої науки пов'язана із величезною різноманітністю діяльності, яку вона охоплює: відкритий доступ до публікацій (open access) і дослідницьких даних (open research data), відкрите програмне забезпечення, відкрите рецензування, відкрита методологія, відкриті освітні ресурси, громадянська наука (залучення громадян) та ін. Відкрита наука, крім багатьох видимих практичних видів діяльності (часто цифрових), також стосується багатьох інших аспектів, як-от доброчесність, інфраструктура та оцінювання. У програмному визначенні Європейської Комісії (2016)¹ щодо відкритої науки було виокремлено два питання: по-перше, основний акцент на (цифровому) доступі та спільній діяльності, і, по-друге, очікування, що це трансформує відносини між наукою і суспільством.

Моніторинг ефективності впровадження відкритої науки, як і моніторинг науки загалом, потребує змін. І не просто заміни старих показників на нові, а нових концептуальних рамок і практик моніторингу, які відповідають зрушенням у науковій комунікації, пов'язаним з відкритою наукою, усвідомленням її цінностей, переваг і спрямованості. Оскільки відкрита наука — це трансформація наукової системи в цілому, то моніторинг має бути спрямований на виявлення напрямів трансформаційних змін на мікро-,

¹ European Commission: Open Innovation, Open Science, Open to the World: A Vision for Europe. European Commission. 2016. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/open-innovation-open-science-open-world>

мезо- і макрорівнях, на інституційному, регіональному та рівні країни в цілому. Моніторинг має на меті не просто перевірити і показати результати та динаміку, а й обґрунтувати забезпечення бажаних результатів і впливу.

Мета моніторингу — забезпечення системного підходу до оцінювання впровадження принципів відкритого доступу (Open Access), відкритої науки (Open Science) та управління дослідницькими даними відповідно до принципів FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable) в університетах та наукових установах України з метою сприяти відкритому та сталому доступу до результатів наукових досліджень, які виконують українські вчені, підвищення їх видимості, впізнаваності та конкурентоспроможності у міжнародному просторі. Моніторинг є важливим інструментом збирання та узагальнення даних про результати досліджень на рівні установи, її окремих структурних підрозділів, галузей знань, що забезпечує можливість оцінювання динаміки розвитку наукової діяльності, рівня впровадження принципів відкритої науки та інтеграції установи у європейський дослідницький простір.

Завдання методології моніторингу — визначення рекомендованої системи індикаторів для оцінювання рівня впровадження принципів відкритого доступу та відкритої науки в ЗВО та НУ України на основі міжнародного досвіду та з урахуванням вимог українського законодавства і специфіки різних установ (завдань, предметних галузей тощо), виявлення бар'єрів і моніторинг динаміки для подальшого формування інституційних політик. Запропонована методологія має загальний рекомендаційний характер і може бути адаптована до рівня кожного конкретного університету чи наукової установи, а отже кожна установа може на основі рекомендацій розробити власний механізм моніторингу.

Рекомендації можна буде використовувати для розроблення національної системи моніторингу відкритої науки, зокрема інструментів для оцінювання прогресу інтеграції української науки у європейський дослідницький простір, забезпечення порівнянності результатів українських закладів чи предметних галузей із міжнародними стандартами та рейтингами, створення бази для прийняття обґрунтованих управлінських рішень на рівні МОН чи галузевих академій наук України.

РОЗДІЛ 1. Моніторинг відкритої науки: міжнародний і національний ландшафт

Моніторинг відкритої науки є не лише технічним, а й культурним викликом і має сприяти інклюзивності, різноманітності та залученню громадськості, уникати надмірної стандартизації та надати всім зацікавленим сторонам можливість зробити свій внесок у колективне бачення перетворення науки на глобальне суспільне благо — доступне, інклюзивне та корисне для всіх.

Рекомендації ЮНЕСКО щодо відкритої науки 2021 року¹ підкреслюють важливість моніторингу для відстеження прогресу у впровадженні відкритої науки та відкритого доступу і необхідність інклюзивних, прозорих і надійних систем моніторингу, які дають можливість зацікавленим сторонам оцінювати практику відкритої науки та її вплив. ЮНЕСКО закликає держави контролювати політику та механізми відкритої науки, використовуючи поєднання кількісних і якісних підходів, адаптованих до конкретних умов, структур управління та ресурсів і максимально підтримуваних відкритими, непатентованими та прозорими інфраструктурами. Ці системи моніторингу мають відображати основні цінності та принципи відкритої науки, як-от різноманітність, колективна вигода, інклюзивність, справедливість і рівність, гарантуючи, що всі спільноти та дисципліни враховуються і що ніхто не залишається позаду.

¹ UNESCO. (2021). *UNESCO Recommendation on Open Science*, UNESCO General Conference (Paris: UNESCO, 2021). <https://doi.org/10.54677/MNMH8546>

UNESCO рекомендує:

- розробляти якісні й кількісні індикатори оцінювання ефективності впровадження принципів відкритої науки;
- тримати моніторинг під громадським наглядом.

Як підкреслено в Перспективі відкритої науки ЮНЕСКО, вкрай важливо уникнути «ефекту вуличного ліхтаря», коли легко вимірювані показники мають перевагу над складнішими, але не менш важливими вимірами відкритої науки. Показники мають бути технічно обґрунтованими, політично значущими та використовуватися лише як керівні інструменти, а не вузькі показники, які можуть посилити панівні практики на шкоду різноманітності й інклюзивності.

Міжнародні принципи розробила Ініціатива з моніторингу відкритої науки (OSMI) на основі початкового проєкту, підготовленого групою експертів, які брали участь у міжнародному семінарі в ЮНЕСКО у грудні 2023 р., та доопрацьованого в рамках консультативного процесу, який очолювали ЮНЕСКО та OSMI з червня 2024 р. до червня 2025 р.¹

Ініціатива з моніторингу відкритої науки (Open Science Monitoring Initiative, OSMI) об'єднує установи та окремих осіб, залучених до моніторингу відкритої науки. OSMI прагне заохочувати впровадження принципів моніторингу відкритої науки та сприяти їх практичному впровадженню. Дізнайтеся більше про OSMI: <https://open-science-monitoring.org/>

Європейська комісія за останні кілька років профінансувала низку проєктів, спрямованих на фіксацію і розуміння впровадження та впливу відкритої науки, наприклад шляхом розроблення показників для оцінювання досліджень (проєкти Opus² і GraspOS³) та впливу відкритої науки (проєкт PathOS⁴) та ін.

¹ Bobrov, E., Bracco, L., Dacos, M., Fressengeas, N., Hrynaszkiewicz, I., Iarkaeva, A., Peršić, A., Proudman, V., Romary, L., & Sabo, R. (2025). The Principles of Open Science Monitoring. Open Science Monitoring Initiative. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15807481>

² <https://opusproject.eu/>

³ <https://graspos.eu/>

⁴ <https://pathos-project.eu/>

Питання моніторингу є вкрай важливим **для України**. Глобальний розвиток державної політики України, що сприяє відкритій науці, передбачає необхідність розроблення індикаторів для відповідного моніторингу: забезпечити вимірювання відкритості наукової продукції, а також її впливу на сам науковий процес і, зрештою, на суспільство в цілому. Це особливо важливо в контексті євроінтеграційних процесів, коли українські наукові установи мають узгоджувати свої практики з європейськими стандартами та вимогами міжнародних грантодавців.

Досі зусилля для досягнення цієї мети було зосереджено переважно на вимірюванні кількості дослідницьких публікацій, і лише віднедавна і даних, створених у результаті досліджень. При цьому самі показники (чи індикатори) відкритості майже не оцінювали і не враховували.

Упровадження відкритої науки передбачає не лише прийняття декларації щодо її підтримки на рівні інституції чи країни, а й запровадження системного моніторингу її ефективності. Кількісні показники (наприклад, динаміка зростання публікацій чи даних у відкритому доступі) лише дають підґрунтя для ширшої якісної оцінки (приміром, залучення громадськості, вплив на суспільство тощо). Таке розширення моніторингу на всю палітру наукової діяльності має дати змогу побачити зміни в напрямі більш інклюзивних дослідницьких процесів, а також те, чи справді доступні наукові результати отримують вплив і використовуються в суспільстві. Така широта охоплення узгоджується з «відкриттям моніторингу» та «орієнтованою на людей» (процесною) структурою, запропонованою в Перспективі операційних можливостей ЮНЕСКО (2023)¹.

Принципи моніторингу відкритої науки забезпечують основу для розроблення належних практик і рекомендацій для ЗВО та НУ України, водночас вони прив'язані до конкретних служб моніторингу або технічних рішень, а отже можуть бути розвинуті для кожної установи залежно від її цілей, місії, завдань.

Методологію розроблено з урахуванням досвіду провідних міжнародних організацій UNESCO (Recommendation

¹ UNESCO. (2023). *Open science outlook 1: status and trends around the world*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387324>

on Open Science¹), OpenAIRE Monitor², ініціативи Open Science Monitoring Initiative³, Barcelona Declaration on Open Research Information (2024)⁴, European Open Science Cloud (EOSC)⁵, Coalition for Advancing Research Assessment (CoARA)⁶, Research Data Alliance (RDA)⁷, а також проєктів PathOS⁸, національних систем моніторингу у Франції⁹, Фінляндії¹⁰, Сербії¹¹, Данії¹² та інших країнах світу.

Корисний ресурс

Дашборд оцінювання відкритого доступу Ініціативи відкритих знань Університету Кертіна (Австралія) — <https://open.coki.ac/>

«Наша мета — змінити історії, які університети розповідають про себе, і поставити відкриті знання в основу цього наративу. Відкритий доступ до результатів досліджень — це одна невелика, але важлива частина ефективного інституту відкритих знань. Надаючи своєчасну, прозору та корисну інформацію про ефективність відкритого доступу, ми прагнемо підтримати прихильників у обґрунтуванні змін, надавати дані особам, що приймають рішення, та змінювати наші спільні уявлення про те, що робить університет хорошим».

Дашборд показує кількість публікацій відкритого доступу, які можна сортувати та фільтрувати за регіоном, субрегіоном, кількістю публікацій і рівнями відкритого доступу. Дані збирають із Crossref, OpenAlex, Unpaywall, Research Organization Registry, Open Citations.

¹ UNESCO (2021). *UNESCO Recommendation on Open Science*, UNESCO General Conference (Paris: UNESCO, 2021), <https://doi.org/10.54677/MNMMH8546>

² <https://monitor.openaire.eu/>

³ <https://open-science-monitoring.org/about/initiative/>

⁴ <https://barcelona-declaration.org/>

⁵ https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-research-and-innovation/our-digital-future/open-science/european-open-science-cloud-eosc_en

⁶ <https://www.coara.org/>

⁷ <https://www.rd-alliance.org/>

⁸ Apartis, S., Catalano, G., Consiglio, G., Costas, R., Delugas, E., Dulong de Rosnay, M., Grypari, I., et al. (2024). "Open Science Impact Indicator Handbook." Zenodo. 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14538442>

⁹ <https://frenchopensciencemonitor.esr.gouv.fr/>

¹⁰ <https://research.fi/en/science-innovation-policy/open-science-and-research-indicators>

¹¹ https://open.ac.rs/images/doc/TONuS-Platforma_2.0-Final-eng.pdf

¹² <https://oaindikator.dk/>

Серед країн Східної Європи за кількістю публікацій у відкритому доступі Україна посідає друге місце — 67 % (298 111 із 446 133 усіх публікацій), поступаючись лише Молдові (81 %) і випереджаючи Польщу (62 %), Румунію (58 %), Угорщину і Словаччину (по 56 %).

У рекомендаціях ураховано також специфіку української системи освіти і науки та відповідні **українські ініціативи і нормативну базу**, зокрема: Національний план відкритої науки (2022)¹, Дорожню карту інтеграції України до Європейського дослідницького простору на 2025–2027 рр. (проект), законопроект України про відкриту науку (2025), Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 р., Угоду про асоціацію між Україною та ЄС у сферах освіти і науки (2017), а також вимоги програм «Горизонт Європа» та ін., проекти України і окремих установ у сфері цифровізації науки та освіти тощо.

Відповідно до статті 375 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, співробітництво між Сторонами має сприяти залученню України до Європейського дослідницького простору, розбудова якого спрямована на розширений доступ до відкритої, безоплатної, повторно використовуваної наукової інформації та відтворюваність результатів наукових досліджень через ініціативу «Відкрита наука». Відповідно до статті 6 Угоди між Україною, з однієї сторони, і Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії, з іншої сторони, про участь України у Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» і Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021–2025), комплементарній до Рамкової програми з досліджень та інновацій «Горизонт Європа», сторони взаємно заохочують і підтримують практику відкритої науки у своїх програмах, проектах, заходах, відповідно до правил Програми «Горизонт Європа», Програми «Євратом» та законодавства України. З огляду на це в Україні розроблено та затверджено Кабінетом Міністрів України Національний план щодо відкритої науки. Визнаючи важливість забезпечення прозорості й доступності інфор-

¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#Text>

мації щодо наукових досліджень, особливо тих, що виконані повністю або частково за кошти державного бюджету, Планом дій із впровадження Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”» у 2023–2025 рр. передбачено низку кроків, спрямованих на виконання цього завдання.

Інтеграція України до Європейського дослідницького простору, а також реалізація принципів відкритої науки передбачає створення в закладах вищої освіти та наукових установах відповідної сприятливої екосистеми відкритих наукових (дослідницьких) практик як важливого механізму забезпечення якості наукової і науково-технічної діяльності.

РОЗДІЛ 2. Основні принципи моніторингу відкритої науки й відкритого доступу на рівні університету чи наукової установи

Моніторинг відкритого доступу й відкритої науки охоплює декілька взаємопов'язаних аспектів діяльності установи: публікаційну активність з акцентом на частку публікацій у відкритому доступі, управління дослідницькими даними та кодом, розвиток інфраструктури підтримки відкритої науки, а також формування культури відкритості серед дослідників. Комплексний підхід до моніторингу дає можливість не лише оцінити поточний стан справ, а й визначити проблемні зони, спланувати ресурси та сформулювати стратегічні цілі розвитку установи у напрямі відкритої науки.

Система індикаторів має бути збалансованою, охоплюючи як кількісні показники (кількість публікацій у відкритому доступі, обсяг відкритих даних, кількість користувачів репозитаріїв та ін.), так і якісні (наявність політик, рівень інфраструктурної підтримки, відповідність міжнародним стандартам) параметри.

Ефективний моніторинг допомагає установам не лише відповідати вимогам національних і міжнародних грантодавців, а й підвищувати свою конкурентоспроможність, видимість досліджень та репутацію у глобальному науковому просторі.

Інституційна політика відкритого доступу та відкритої науки на рівні ЗВО чи НУ та система моніторингу її впровадження мають чітко **відповідати місії і стратегії установи**, зокрема забезпечувати зв'язок показників відкритої науки з показниками ефективності політики (KPI) установи в цілому, відповідність національним і міжнародним вимогам (наприклад, для потреб державної атестації чи за вимогами

грантодавців — Horizon Europe та ін.) та врахування специфіки дисциплін і факультетів. Принципи й індикатори моніторингу — компонент інституційної політики відкритого доступу та відкритої науки. Вони мають бути чітко визначеними та адаптованими до різноманітних дослідницьких контекстів кожного ЗВО та НУ. Забезпечення модульності, прозорості та узгодженості дає змогу проводити надійну оцінку, враховуючи при цьому різні потреби та практики.

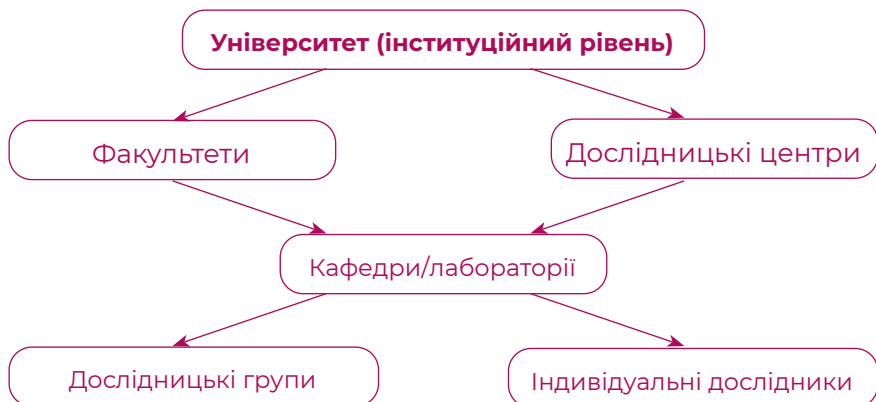
Отже, показники моніторингу відкритої науки кожного ЗВО чи НУ мають, наскільки це можливо:

- бути чіткими й релевантними до конкретних завдань дослідницької стратегії ЗВО чи НУ; їхні обсяг, значення і будь-які обмеження або застереження щодо їх застосування — чітко визначеними;
- поєднувати кількісні та якісні підходи, зосередження лише на кількісних показниках є хибним, так само як і порівняння показників для різних предметних галузей знань;
- відображати різноманітність академічних дисциплін, гендерну рівність, регіональні та інфраструктурні потреби галузі знань. Індикатори потрібно створювати за участю дослідницьких спільнот ЗВО і НУ, враховуючи неоднорідний ландшафт публікацій і даних, дослідницькі та публікаційні практики, що склалися в кожній предметній галузі;
- бути модульними, що даватиме змогу різним спільнотам складати набори індикаторів, які найкраще відповідають їхнім конкретним потребам, для підтримки різноманітності та інклюзії, забезпечуючи водночас як інституційну, так і глобальну порівнянність, локальну адаптивність;
- бути узгодженими, щоб полегшити порівняння між структурними підрозділами ЗВО чи НУ, а також можливі порівняння між установами, країнами, регіонами, дослідницькими напрямками та дисциплінами з часом.

Система моніторингу забезпечує багатовимірне оцінювання ефективності політики відкритого доступу та відкритої науки в установі. Перша група показників відповідає на запитання «Скільки?» та «Як швидко?», забезпечуючи кількісне вимірювання прогресу.

Друга група індикаторів дає відповідь на більш важливе запитання «Якого впливу досягнуто?», демонструючи, що відкритий доступ є не самоціллю, а інструментом підвищення впливу та видимості досліджень.

Зразок багаторівневої інституційної системи моніторингу ефективності впровадження відкритого доступу та відкритої науки

Регулярний (щорічний) моніторинг дає можливість установі своєчасно коригувати стратегію, виявляти проблемні зони та демонструвати зацікавленим сторонам (керівництву, грантодавцям, академічній спільноті) конкретні результати впровадження політики відкритої науки. Встановлення чітких цільових значень перетворює моніторинг із простого фіксування фактів на інструмент стратегічного управління науковою діяльністю установи.

РОЗДІЛ 3. Основні індикатори моніторингу відкритого доступу та відкритої науки на рівні установи

Орієнтовний базовий перелік індикаторів моніторингу ефективності впровадження відкритого доступу, відкритої науки та управління дослідницькими даними на інституційному рівні, які кожна установа може доповнити чи поглибити залежно від місії, стратегічних завдань і інституційної політики:

- інституційна політика відкритого доступу та відкритої науки;
- інфраструктура (репозитарії, сервіси підтримки);
- публікаційна активність і відкриті публікації установи;
- відкриті освітні ресурси;
- проекти громадянської науки;
- технічні принципи та джерела даних для моніторингу.

3.1. Інституційна політика відкритого доступу й відкритої науки

Інституційна політика (положення, мандат) відкритого доступу й відкритої науки — правила та вимоги, які встановлює університет або наукова установа, за якими вимагає або рекомендує дослідникам робити свої опубліковані роботи чи препринти, а також дослідницькі дані вільно доступними для громадськості, зазвичай шляхом розміщення публікації чи даних в інституційному або іншому репозитарії та (або) публікації в журналі з відкритим доступом. Такі норми мають підвищити доступність і вплив досліджень науковців університету чи наукової установи. Інституційна політика відкритого доступу може бути:

- добровільною (voluntary) — рекомендує, щоб дослідники робили свою роботу відкритою в інституційному репозитарії;
- обов'язковою (mandatory) — вимагає, щоб дослідники робили свою роботу відкритою в інституційному репозитарії.

Обов'язковим елементом такої політики (як додаток або як окремий документ) мають бути **політики інституційного репозитарію**, в яких варто визначити загальні цілі, політики щодо подання, депонування та збереження, типи контенту, ліцензію, заборони на видалення, обов'язки та послуги репозитарію тощо. *Політика наповнення (контент-політика)* встановлює, які типи документів приймають (статті, дисертації, монографії, дані), вимоги до якості, мови публікацій, форматів файлів. *Політика метаданих* описує стандарти метаданих (Dublin Core, CERIF), обов'язкові та рекомендовані поля, правила опису документів. *Політика збереження* гарантує довгострокове зберігання матеріалів, процедури резервного копіювання, міграції форматів, умови вилучення матеріалів. *Політика авторських прав і ліцензування* роз'яснює права авторів, видавців, ліцензії Creative Commons, процедури перевірки прав на публікацію. *Політика конфіденційності* регулює збирання персональних даних, їх використання, права користувачів згідно з GDPR та українським законодавством.

Моніторинг інституційної політики відкритого доступу та відкритої науки є критично важливим для забезпечення ефективності та дієвості прийнятих установою рішень. Без систематичного спостереження за виконанням положень і мандатів неможливо оцінити, чи досягає інституція поставлених цілей щодо оприлюднення наукових результатів, чи забезпечується необхідний рівень відкритості даних і публікацій. Індикатори моніторингу дають можливість виміряти прогрес, виявити проблемні зони та вчасно коригувати стратегію розвитку відкритої науки в установі.

Ключові індикатори інституційної політики охоплюють як кількісні показники (відсоток публікацій у відкритому доступі, кількість оприлюднених датасетів, частка дослідників, які дотримуються політики установи), так і якісні (рівень обізнаності науковців про політику, доступність інфраструктури, ефективність підтримуючих сервісів) характе-

ристики. Регулярний аналіз цих індикаторів допомагає керівництву установи приймати обґрунтовані рішення щодо розподілу ресурсів, розвитку інституційних репозитаріїв, організації навчальних програм і стимулювання дослідників до дотримання принципів відкритої науки.

Крім того, моніторинг забезпечує підзвітність установи перед зовнішніми стейкхолдерами — фінансовими організаціями, урядовими структурами, міжнародними партнерами та суспільством загалом. Прозорість у звітуванні про виконання політики відкритого доступу підвищує репутацію інституції, створює конкурентні переваги при залученні фінансування та сприяє формуванню культури відкритості в академічному середовищі. Систематичний моніторинг також дає можливість установам обмінюватися найкращими практиками та брати участь у національних і міжнародних рейтингах відкритості науки.

Індикатори моніторингу політики відкритого доступу та відкритої науки мають давати чітку відповідь щодо низки аспектів.

Політики і регуляторна база. Фундаментом успішного впровадження відкритої науки в установі є комплексна система політик і регуляторних документів. Інституційна політика відкритого доступу та відкритої науки визначає загальні принципи та зобов'язання установи щодо оприлюднення наукових результатів. Політика управління дослідницькими даними встановлює стандарти збирання, зберігання та поширення даних протягом усього їхнього життєвого циклу. Важливими елементами є також політика щодо інтелектуальної власності, яка врегульовує питання авторських прав дослідників і установи, та політика проведення досліджень за участю людей як суб'єктів персональних даних, яка забезпечує захист прав і свобод учасників відповідно. Положення про інституційний репозитарій описує технічні та організаційні аспекти його функціонування, а керівництва та інструкції для дослідників надають практичні поради щодо дотримання політик. Установа має забезпечити доступність шаблонів планів управління даними, політику щодо препринтів та чіткі положення про авторські права і ліцензування, що допомагає дослідникам орієнтуватися в правових аспектах публікації своїх робіт.

Сервіси підтримки дослідників. Ефективна імплементація політики відкритого доступу та відкритої науки неможлива без надання дослідникам комплексних сервісів підтримки. Установа має організувати консультації з питань відкритого доступу та управління дослідницькими даними, надавати практичну допомогу в розміщенні публікацій у репозитарії та створенні планів управління даними. Корисними є спеціалізовані сервіси, як-от перевірка вимог видавців щодо архівування публікацій, консультації з вибору відповідних ліцензій Creative Commons, допомога з реєстрацією в системі ORCID для унікальної ідентифікації дослідників. Критично важливим є сервіс надання DOI для даних і публікацій, що забезпечує їхню цитованість та довгострокову доступність. Юридична підтримка з питань авторського права допомагає дослідникам уникати конфліктів із видавцями та забезпечує правову безпеку при оприлюдненні результатів досліджень.

Навчання і розбудова компетентностей. Систематичне навчання наукової спільноти принципів відкритої науки є ключовою умовою культурної трансформації установи. Це передбачає розроблення і проведення навчальних програм із відкритої науки, організацію семінарів, тренінгів, консультацій для різних категорій дослідників. Важливо відстежувати кількість учасників навчань і забезпечити доступність онлайн-курсів із відкритого доступу для самостійного навчання. Установа має створювати якісні навчальні матеріали, зокрема посібники та відеоуроки, інтегрувати теми відкритої науки в докторські програми для формування відповідних компетентностей у майбутніх дослідників. Окрему увагу слід приділити тренінгам для бібліотекарів та адміністраторів репозитаріїв, які є першою лінією підтримки наукової спільноти в питаннях відкритого доступу.

Фінансове забезпечення. Реалізація амбітної політики відкритої науки потребує відповідного фінансового забезпечення. Установа має передбачити річний бюджет на підтримку відкритого доступу та відкритої науки, наприклад для створення фонду для покриття витрат на публікацію в журналах відкритого доступу чи розвитку власних журналів «діамантового» відкритого доступу. Значні інвестиції потрібні в технічну інфраструктуру, зокрема сервери, програмне забезпечення для управління репозитаріями та

системи аналітики. Важливою статтею витрат є утримання кваліфікованого персоналу, який забезпечує функціонування сервісів відкритого доступу. Установа може також фінансувати участь у консорціумах і міжнародних ініціативах відкритої науки, а також підтримувати трансформаційні угоди з видавцями, які дають можливість дослідникам публікуватися у відкритому доступі без додаткових витрат.

Партнерства й міжнародна співпраця. Жодна установа не може ефективно розвивати відкриту науку ізольовано, тому важливою є участь у національних консорціумах відкритого доступу та відкритої науки та членство в міжнародних ініціативах, як-от SPARC, DataCite, RDA, COAR та ін. Трансформаційні угоди з видавцями на зразок Read & Publish дають можливість установі забезпечити своїм дослідникам можливість і читати наукову літературу, і публікуватися у відкритому доступі. Співпраця з іншими науковими установами сприяє обміну найкращими практиками та спільному розвитку інфраструктури. Активна участь у міжнародних проєктах, які підтримують політики відкритого доступу (Horizon Europe, OpenAIRE та ін.), не лише забезпечує доступ до фінансування, а й дає установі можливість бути частиною глобальної екосистеми відкритої науки.

Системи моніторингу й звітності. Для ефективного управління політикою відкритого доступу необхідна надійна система моніторингу ключових показників. Це передбачає створення дашбордів із метриками відкритої науки, які візуалізують прогрес установи в реальному часі, використання аналітичних інструментів для оцінювання впливу відкритих публікацій та даних, а також упровадження систем для відстеження дотримання політик окремими дослідниками та підрозділами. Регулярна звітність про стан відкритого доступу забезпечує прозорість і підзвітність перед керівництвом установи та зовнішніми стейкхолдерами, допомагає виявляти проблемні зони та своєчасно коригувати стратегію розвитку відкритої науки.

Комунікація і популяризація. Успішна імплементація політики відкритого доступу залежить від ефективної комунікації з науковою спільнотою. Установа може створити спеціалізований вебсайт або портал про відкриту науку, який слугуватиме центральним джерелом інформації для дослідників. Активність у соціальних мережах допомагає

підтримувати постійний діалог із науковою спільнотою та популяризувати досягнення відкритої науки. Участь у міжнародних інформаційних кампаніях (Міжнародний тиждень відкритого доступу та ін.) підвищує видимість ініціатив установи. Регулярне видання інформаційних бюлетенів, публікація кейсів успіху та прикладів найкращих практик надихають дослідників долучатися до руху відкритої науки та демонструють конкретні переваги відкритого доступу.

Юридична експертиза і підтримка. Правові аспекти публікації наукових результатів часто стають перешкодою для дослідників, тому установа має забезпечити доступ до кваліфікованих юридичних консультантів із питань інтелектуальної власності. Розроблення шаблонів ліцензійних угод спрощує процес оприлюднення результатів досліджень, а консультації щодо дотримання вимог грантодавців допомагають уникати проблем із фінансовими організаціями. Юридична підтримка особливо важлива у процесі вирішення конфліктів із видавцями, коли дослідники хочуть розмістити свої публікації в інституційному репозитарії всупереч обмежувальним умовам видавничих угод.

Дотримання стандартів і сертифікація. Якість інституційної інфраструктури відкритого доступу визначається дотриманням міжнародних стандартів і отриманням відповідних сертифікацій. Використання стандартизованих схем метаданих, таких як Dublin Core або DataCite, забезпечує інтероперабельність репозитарію з іншими системами та полегшує пошук і повторне використання даних. Сертифікація репозитаріїв за стандартами CoreTrustSeal або FAIR підтверджує їхню надійність та відповідність найкращим практикам. Дотримання принципів FAIR для дослідницьких даних гарантує, що дані будуть знайденими, доступними, інтероперабельними та придатними для повторного використання. Політика контролю якості метаданих та дотримання стандартів довгострокового збереження даних, як-от OAIS, забезпечують довговічність та цінність цифрових наукових активів установи.

Технічна підтримка і надійність систем. Безперебійна робота технічної інфраструктури відкритого доступу є критично важливою для довіри дослідників до системи. Установа має забезпечити швидкий час відгуку на запити користувачів, ефективно розв'язання технічних проблем

та регулярне оновлення програмного забезпечення для підтримки актуальності та безпеки систем. Політика резервного копіювання та відновлення даних гарантує збереження наукових результатів навіть у випадку технічних збоїв. Особливу увагу потрібно приділяти безпеці даних та захисту персональної інформації дослідників відповідно до вимог GDPR і національного законодавства про захист персональних даних.

Доступність та інклюзивність сервісів. Принципи відкритої науки передбачають максимальну доступність інформації для всіх категорій користувачів. Це означає забезпечення багатомовності інтерфейсів репозитаріїв та інформаційних ресурсів, адаптацію вебсайтів для осіб з обмеженими можливостями відповідно до стандартів WCAG. Установа має підтримувати різноманітні формати файлів для забезпечення максимальної сумісності з різними програмними засобами та пристроями користувачів. Наявність мобільних версій сервісів дасть змогу дослідникам працювати з репозитарієм у будь-який час і в будь-якому місці, що особливо важливо в сучасному мобільному світі науки.

Крім інституційної політики відкритого доступу та відкритої науки варто розробити **план упровадження** або **дорожню карту моніторингу політики**, де передбачити:

- чіткі етапи та часові рамки — послідовність кроків від підготовчої фази (аудит наявних ресурсів, аналіз інфраструктури) до повномасштабного впровадження системи моніторингу, реалістичні терміни для кожного етапу та контрольні точки для оцінювання прогресу;
- конкретні індикатори та метрики — систему показників ефективності політики (KPI), базові значення та цільові показники на короткострокову і довгострокову перспективу, методи збирання та верифікації даних, а також частоту їх моніторингу (щомісяця, щокварталу, щороку);
- розподіл ролей і відповідальності — відповідальних осіб, робочу групу для координації моніторингу, зони відповідальності структурних підрозділів (бібліотека, відділ науки, IT-служба), механізми комунікації та звітності між ними;

- технічну інфраструктуру та інструменти — необхідне програмне забезпечення для автоматизації збирання даних (системи аналітики репозитаріїв, інструменти для відстеження публікацій, дашборди), інтеграцію з наявними інформаційними системами установи, потреби в технічній підтримці та навчанні персоналу;
- ресурсне забезпечення — необхідні фінансові, людські та матеріально-технічні ресурси для реалізації плану, джерела фінансування, потреби в залученні експертів або додатковому навчанні співробітників;
- механізми аналізу та реагування — процедури регулярного аналізу зібраних даних, формати звітності для різних аудиторій (керівництво, вчена рада, науковці), механізми прийняття рішень на основі результатів моніторингу та коригування політики за потреби;
- комунікаційну стратегію — заходи з інформування наукової спільноти про цілі та результати моніторингу, канали зворотного зв'язку від дослідників, регулярні оновлення про прогрес впровадження політики відкритого доступу.

Нижче наведено приклад базових індикаторів інституційного моніторингу впровадження політики відкритого доступу та відкритої науки.

№ пор.	Назва індикатора
1	Інституційна політика щодо відкритого доступу до публікацій
1.1	Обов'язкові вимоги (мандат) для дослідників установи щодо обов'язкового архівування публікацій в інституційному репозитарії
1.2	Рекомендована дослідникам політика щодо публікації в журналах відкритого доступу та архівування публікацій в інституційному або іншому репозитарії
1.3	Наявність положення про інституційний репозитарій
2	Інституційна політика щодо відкритого доступу та відкритої науки до публікацій та відкритих дослідницьких даних
2.1	Наявність політики управління дослідницькими даними
2.2	Наявність політики щодо інтелектуальної власності
2.3	Положення про авторські права та ліцензування

№ пор.	Назва індикатора
2.4	Керівництва та інструкції для дослідників
2.5	Обов'язкові вимоги (мандат) для дослідників установи обов'язкового архівування всіх публікацій та даних в інституційному репозитарії
2.6	Обов'язкові вимоги (мандат) для дослідників установи щодо обов'язкового архівування публікацій та даних, отриманих у результаті НДР, що виконані коштом державного бюджету
2.7	Рекомендована дослідникам політика щодо розміщення дослідницьких даних в інституційному чи іншому репозитарії даних
2.8	Шаблони <i>плану управління даними</i> (Data Management Plans,DMP)
2.9	Керівництва та інструкції для дослідників
3	Інституційна політика щодо інституційного репозитарію
	У т. ч.
3.1	Чітко передбачені умови (вимоги) щодо депонування, термінів, форматів, ліцензій тощо
3.2	розміщення в репозитарії повних текстів чи даних без періоду ембарго
3.3	розміщення в репозитарії повних текстів чи даних з періодом ембарго
3.4	розміщення лише метаданих публікацій та даних
4	Дорожня карта (план впровадження політики відкритого доступу та відкритої науки) з чітким визначенням ресурсів, відповідальних, термінів тощо
	У т. ч.
4.1	Чіткі етапи та часові рамки
4.2.	Конкретні індикатори та метрики
4.3.	Чітко визначена структура відповідальності (розподіл ролей та відповідальності)
4.4	Технічна інфраструктура та інструменти
4.5	Ресурсне забезпечення
4.6	Механізми аналізу та реагування
4.7	Комунікаційна стратегія
5	Наявність підрозділу (відділу, групи) з відкритої науки та відкритого доступу

Приклад структури відповідальності

Рівень установи:

- вчена рада (ректорат) — стратегічні рішення, затвердження політики та дорожньої карти (плану) впровадження;
- комітети чи інші робочі групи (наприклад, з етики наукових досліджень, з академічної доброчесності, з наукової роботи, з інтелектуальної власності тощо) — експертиза та погодження ухвалених рішень у межах компетенції;
- наукова частина або бібліотека — розроблення політик щодо відкритого доступу до наукових результатів, управління дослідницькими даними тощо, координація питань із суміжними підрозділами, координація моніторингу, аналіз показників, підтримка дослідників, навчання щодо відкритого доступу, управління дослідницькими даними, створення плану управління даними тощо, адміністрування наповнення репозитарію (кураторство, метадані тощо). Важливим для установи є створення посади фахівця (фахівців) із питань відкритого доступу та відкритої науки (дата-стюард чи куратор даних);
- IT-департамент — підтримка інфраструктури, інтеграція систем;
- робоча група з моніторингу, до складу якої можуть увійти, наприклад, координатор із відкритої науки (фахівець з управління дослідницькими даними), бібліометричний аналітик (збирання та аналіз даних, створення звітів, підтримка дашбордів тощо), фахівець із метаданих (куратор якості метаданих у репозитарії, зв'язування з ORCID, ROR, редуплікація записів тощо), IT-спеціаліст (технічна підтримка систем, інтеграції тощо) та представники факультетів, а очолити та координувати — керівник наукової частини або представник (директор) університетської бібліотеки;
- спеціальний підрозділ (відділ, центр) із відкритої науки та управління дослідницькими даними — координування усієї діяльності і надання дослідницькій спільноті установи експертних послуг та інфраструктури, необхідних для зберігання, управління, збереження та курування публікацій і дослідницьких даних, проведення відповідної аналітичної роботи. Фахівець з управління дослідниць-

кими даними (відповідний професійний стандарт України нині розробляють), який очолюватиме цей відділ, потребуватиме міждисциплінарних компетенцій, які поєднують технічні навички, розуміння наукових процесів і знання політик і стандартів у галузі відкритої науки та відкритого доступу (володіння системами управління даними, базами даних, платформами для зберігання та обміну даними тощо, знання стандартів і метаданих, форматів файлів, онтологій і таксономій для опису дослідницьких даних та ін., знання GDPR, авторського права, ліцензування, етичних принципів роботи з чутливими даними, особливо персональними та медичними тощо, вміння створювати плани управління даними, консультувати дослідників щодо життєвого циклу даних від збирання до архівування, здатність навчати дослідників, проводити тренінги, працювати з різними стейкхолдерами (науковці, адміністрація, фінансові організації)).

Рівень навчально-наукових структурних підрозділів:

- вчена рада або деканат — упровадження політики на факультеті, обговорення результатів. Бажано призначити відповідальну особу з відкритого доступу та відкритої науки для забезпечення координації з інституційними органами.

Рівень дослідника:

- дотримання інституційної політики (стратегії) відкритого доступу та відкритої науки;
- самоархівування або архівування «за дорученням» публікацій в інституційному чи іншому репозитарії.

Кожна установа може встановити власний графік моніторингу, один із прикладів подано нижче.

Частота	Обсяг	Аудиторія	Зміст
Що-місяця	Внутрішній	Підрозділ або робоча група моніторингу	Оновлення даних, виявлення проблем
Що-кварталу	Оперативний	Підрозділ або робоча група моніторингу	Короткі показники, аналіз
Щороку	Тактичний	Ректорат	Детальний аналіз, порівняння
Що два роки	Стратегічний	Вчена рада, наглядова рада, громадськість	Повний звіт, досягнення, плани

3.2. Інфраструктура: репозитарії, сервіси підтримки

Для моніторингу наявної інфраструктури підтримки відкритого доступу та відкритої науки на рівні установи використовують низку індикаторів, що дають змогу комплексно оцінити рівень розвитку інфраструктури, виявити прогалини та визначити напрями для покращення.

Цифрова інфраструктура:

- наявність і функціональність інституційного репозитарію (публікацій, публікацій і даних, дослідницьких даних);
- інтеграція репозитарію з міжнародними системами (OpenAIRE, BASE, CORE) та Національним репозитарієм академічних текстів (HPAT);
- наявність в установі системи управління дослідницькою інформацією (CRIS);
- обсяг дискового простору для зберігання даних;
- наявність інфраструктури для довгострокового збереження (digital preservation);
- технічна надійність систем (uptime, доступність);
- наявність інтеграції з ORCID, DOI, Handle System;
- підтримка протоколу OAI-PMH для збирання метаданих.

Технологічні можливості:

- інтеграція з аналітичними системами (Scopus, WoS, Unpaywal, OpenAlex, DataCite, Crossref, Google Scholar);
- наявність інструментів для оцінювання FAIR-сумісності даних.

Для оцінювання FAIR-сумісності даних у репозитарії даних використовують кілька спеціалізованих ресурсів.

F-UJI (FAIRsFAIR Data Objects Assessment Service) — автоматизований інструмент, розроблений у межах проєкту FAIRsFAIR, який оцінює дотримання принципів FAIR для окремих наборів даних. Він перевіряє метадані, ідентифікатори, ліцензії та доступність даних, генерує детальний звіт із оцінкою за кожним принципом FAIR і рекомендаціями щодо покращення.

FAIR Evaluation Services — онлайн-платформа, яка дає можливість оцінити FAIR-сумісність датасетів за допомогою набору метрик. Інструмент аналізує метадані, стійкі ідентифікатори (DOI, Handle), машиночитність, провенанс даних та інші аспекти, надаючи кількісну оцінку рівня FAIRness.

FAIR Data Maturity Model — структурована модель зрілості даних, розроблена Research Data Alliance (RDA), яка пропонує набір індикаторів для

оцінювання відповідності принципам FAIR на різних рівнях зрілості, забезпечує систематичний підхід до аудиту репозитаріїв.

FAIR-Checker — інструмент, який автоматично перевіряє онлайн-ресурси й репозитарії на відповідність принципам FAIR, аналізуючи доступність машиночитних метаданих, використання контрольованих словників, наявність стійких ідентифікаторів і ліцензій.

FAIRsharing — реєстр стандартів, баз даних і політик, який допомагає дослідникам та репозитаріям вибирати відповідні стандарти метаданих, формати даних та онтології для забезпечення FAIR-сумісності. Це важливий ресурс для імплементації FAIR-принципів.

FAIR Data Point — специфікація і референсна імплементація для створення машиночитних описів наборів даних у репозитаріях, що полегшує автоматизовану оцінку FAIR-сумісності та інтероперабельність між різними системами.

Вибираючи інструмент, варто враховувати специфіку репозитарію, типи даних, які він містить, технічні можливості інтеграції та потребу в автоматизації чи регулярних аудитах FAIR-сумісності.

У додатку 2 наведено приклад звіту щодо моніторингу ефективності інституційного репозитарію.

3.3. Публікаційна активність і відкриті публікації установи

Частка публікацій дослідників установи у відкритому доступі — базовий індикатор моніторингу, який розраховують як відношення кількості публікацій відкритого доступу до загальної кількості за певний період.

Для моніторингу й комплексного оцінювання публікаційної активності й відкритих публікацій установи, рівня впровадження відкритого доступу та ефективності дослідницької діяльності використовують різноманітні індикатори.

Індикатори відкритого доступу:

- кількість і частка публікацій у відкритому доступі;
- розподіл за типами відкритого доступу: «золотий» (у журналах відкритого доступу), «діамантовий» (без APC для авторів), «зелений» (самоархівування в репозитаріях), гібридний (у передплатних журналах з опцією відкритого доступу), «бронзовий» (безплатно доступні на сайті видавця без ліцензії);
- кількість публікацій в інституційному репозитарії;

- час ембарго для розміщення публікацій у репозитарії;
- частка публікацій з відкритими ліцензіями (CC BY, CC BY-SA тощо);
- кількість препринтів на arXiv, bioRxiv, medRxiv тощо.

Показники впливу і якості:

- індекс Гірша установи (h-index);
- середня кількість цитувань на публікацію відкритого доступу;
- кількість публікацій відкритого доступу у журналах Q1-Q4 (квантилі за Scopus/WoS);
- частка публікацій у високореєтингових журналах;
- нормалізований показник цитованості impact (field-weighted citation);
- альтметрики (згадки в соціальних мережах, медіа, політичних документах).

Показники видимості й доступності:

- кількість публікацій із DOI;
- наявність ORCID в авторів установи;
- кількість завантажень публікацій із репозитарію;
- кількість переглядів публікацій;
- відсоток публікацій із повнотекстовим доступом.

Фінансові показники:

- витрати на Article Processing Charges (APC);
- середня вартість публікації у відкритому доступі;
- кількість публікацій за трансформаційними угодами (Read & Publish тощо) (якщо такі є).

Показники дотримання політик:

- відсоток публікацій, що відповідають політиці відкритого доступу установи;
- частка публікацій, що відповідають вимогам грантодавців (Plan S, Horizon Europe та ін.) ;
- швидкість розміщення публікацій у репозитарії після публікації;
- наявність інформації про фінансування у публікаціях.

Інфраструктурні індикатори:

- наявність і функціональність інституційного репозитарію;
- інтеграція з CRIS (Current Research Information System) установи;
- наявність інституційної політики відкритого доступу;
- кількість заходів для дослідників із відкритого доступу, відкритої науки та управління дослідницькими даними.

Нижче наведено приклад використання індикаторів оцінювання інституційного відкритого доступу.

№ пор.	Назва індикатора	Всього	У т. ч. у виданнях, що індексуються в Scopus та (або) Web of Science Core Collection	У фахових виданнях України	У монографіях, матеріалах конференцій, підручниках	У препринтах
1	Частка публікацій штатних співробітників ЗВО або НУ					
2	Частка публікацій штатних співробітників ЗВО чи НУ у відкритому доступі					
	У т. ч. за типами відкритого доступу					
2.1	Публікації в журналах відкритого доступу, зі сплатою APC («золотий» шлях)					
2.2	Публікації в журналах відкритого доступу без сплати APC («діамантовий» шлях)					
2.3	Публікації у гібридних журналах					
2.4	Публікації препринтів					
2.5	Публікації книг у видавництвах відкритого доступу					
3	Частка публікацій, розміщених у репозитаріях					
3.1	В інституційному репозитарії					
3.2	У НРАТ					
3.3	В інших репозитаріях					

Цитованість і вплив публікацій у відкритому доступі можна аналізувати за такими параметрами:

Показник	Опис	Джерело
Середнє цитування публікацій у відкритому доступі vs закритому доступі	Порівняння середньої цитованості	OpenAlex, Scopus
Field Citation Ratio	Нормалізована цитованість за дисципліною	Scopus/WoS
Альтметрики	Згадки в соцмережах, новинах, політичних документах	Altmetric, PlumX

3.4. Відкриті дослідницькі дані й відкритий код

Належне управління науковими (дослідницькими) даними передбачає надійне і безпечне збереження персональних даних і захист інтелектуального доробку науковців. Поширеним принципом належного управління науковими (дослідницькими) даними є відкритість даних у межах можливого і закритість у межах доцільного. Такий підхід підвищує мотивацію для обміну ресурсами між науковими працівниками і прозорість наукової роботи, уможливорює відкриту експертну оцінку і сприяє відкритому поширенню не лише наукових публікацій, а й наукових (дослідницьких) даних. Сьогодні управління науковими (дослідницькими) даними є обов'язковою складовою будь-якого сучасного наукового дослідження.

У 2014 році було розроблено базовий набір принципів для оптимізації повторного використання наукових (дослідницьких) даних — FAIR (Findability, Accessibility, Interoperability, Reusability). Це набір інструкцій і найкращих практик, які мають гарантувати, що дані й будь-які цифрові об'єкти є доступними для пошуку, сумісними і такими, що їх можна повторно використовувати:

- відшукуваність (Findability) — дані й метадані легко знайти; автоматичне й надійне виявлення наборів даних залежить від машиночитних постійних ідентифікаторів (PID) і метаданих;
- доступність (Accessibility) — дані й метадані є доступними за допомогою стандартизованого та відкритого протоколу зв'язку, що передбачає, зокрема, автентифікацію

і авторизацію. Крім того, метадані мають бути доступними, навіть якщо самі дані недоступні;

- сумісність (Interoperability) — здатність до взаємодії, можливість поєднувати та використовувати дані й метадані з іншими даними або інструментами, тому формат даних має бути відкритим і придатним для інтерпретації різними інструментами;
- багаторазовість (Reusability) — дані й метадані мають бути добре описані, щоб їх можна було тиражувати та/або комбінувати в різних налаштуваннях.

Крім того, повторне використання даних і метаданих має бути обумовлено зрозумілою та доступною ліцензією (-ями).

Існує кілька способів зробити доступними наукові (дослідницькі) дані:

- публікація даних як додаткового матеріалу, пов'язаного з дослідницькою статтею («збагачена публікація»);
- розміщення даних у репозитарії даних. Створено глобальний Реєстр репозитаріїв наукових (дослідницьких) даних для різних наукових дисциплін. Заклади вищої освіти і наукові установи можуть створювати власні репозитарії даних або співпрацювати з Національним репозитарієм дослідницьких даних (ДНТБ України) чи Репозитарієм відкритих даних досліджень НАН України. Дані також можна розміщувати у мультидисциплінарних репозитаріях Harvard Dataverse, figshare, Zenodo, Dryad, Open Science Framework; публікувати дані у наукових журналах даних, наприклад Scientific Data (від Springer Nature) чи CODATA Data Science Journal.

Загальні підходи до управління науковими (дослідницькими) даними¹

1. Наукові (дослідницькі) дані закладів вищої освіти та наукових установ мають зберігатися в електронній формі.

¹ Подано за: Методичні рекомендації щодо управління науковими даними для закладів вищої освіти та наукових установ у частині визначення механізмів збереження та повторного використання наукових даних. (2024). <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nauka/2024/12/31/metod-rekomendatsiyi-shchodo-upravlinnya-naukovymy-danymy-31-12-2024.pdf> (дата звернення: 17.12.2025).

2. Управління науковими (дослідницькими) даними закладів вищої освіти та наукових установ здійснюється відповідно до принципів FAIR.
3. Заклади вищої освіти та наукові установи рекомендують науковим (науково-педагогічним) працівникам складати на початковому етапі наукового дослідження плани управління даними.
4. Доступ до наукових (дослідницьких) даних надається способом інтерактивного надання доступу через репозитарії (інституційні, національні, дисциплінарні чи мультидисциплінарні) для вільного багаторазового використання, збереження й поширення за умови посилання на джерело, для підтвердження наукових результатів, представлених у формі наукового звіту, наукової статті, наукової доповіді, монографічного дослідження тощо.
5. Обмеження доступу до наукових (дослідницьких) даних може бути встановлено для випадків, визначених законодавством України та/або спеціальними угодами щодо поширення й використання цих даних.
6. Зкладам вищої освіти та науковим установам рекомендують визначити структурний підрозділ чи структурні підрозділи, які відповідатимуть за належне управління науковими (дослідницькими) даними, що передбачатиме: надання консультацій з управління науковими (дослідницькими) даними, проведення семінарів і навчання; допомогу з інструментами управління первинними і обробленими науковими (дослідницькими) даними; допомогу з архівуванням наукових (дослідницьких) даних (довгострокове збереження даних забезпечується як мінімум на 10–15 років); забезпечення стандартної, сталої та якісної інфраструктури для управління і збереження наукових (дослідницьких) даних; забезпечення захищеного доступу до наукових (дослідницьких) даних, які потребують захисту відповідно до законодавства України, політик організації та/або спеціальних угод щодо використання цих даних; розробку і впровадження політик та практик захисту даних і захисту прав інтелектуальної власності. Ці заходи можуть і мають відбуватися у співпраці з іншими закладами вищої освіти та науковими установами для обміну досвідом і економії ресурсів.

7. Рекомендації з належного управління науковими (дослідницькими) даними рекомендують поширювати на всіх осіб, які проводять наукові дослідження, включно зі всіма співробітниками і студентами.
8. Відповідальними особами за належне управління науковими (дослідницькими) даними рекомендують призначити: керівників наукових проєктів чи окремих наукових (науково-педагогічних) працівників (для індивідуальних проєктів), які добирають методи, платформи і сервіси для належного управління науковими (дослідницькими) даними відповідно до політик організації та наукових фондів, які фінансують ці проєкти (якщо науковий проєкт здійснюється у співпраці з іншими організаціями, необхідно домовитися про права та обов'язки усіх партнерів проєкту щодо збирання, збереження і доступу до даних); студентів, які здійснюють наукові проєкти і є відповідальними за належне управління науковими (дослідницькими) даними відповідно до політик організації.
9. Рекомендації з належного управління науковими (дослідницькими) даними на різних етапах роботи з даними: план управління даними складають на початковому етапі наукового дослідження.
10. Якщо наукові дослідження передбачають осіб як суб'єктів дослідження, відповідальна особа має провести оцінювання ризику і потреб захисту персональних даних. Для схвалення такого наукового дослідження потрібне погодження відповідного дорадчого (консультативно-дорадчий) органу (який пропонують створити у кожному закладі вищої освіти та науковій установі).
11. Наукові (дослідницькі) дані потрібно зберігати як мінімум три роки після завершення проєкту (короткострокове зберігання); доступ до даних має надаватися на момент публікації результатів наукового дослідження і, за потреби, цей доступ може бути обмеженим.
12. Публікації мають містити посилання на наукові (дослідницькі) дані (у форматі посилання чи повідомлення про доступ до даних).
13. Наукові (дослідницькі) дані, програмне забезпечення та інші інструменти, необхідні для відтворення результатів наукового дослідження, мають бути належно задокумен-

товані й розміщені у репозитарії. Якщо доступ до наукових (дослідницьких) даних має бути обмеженим чи закритим, у репозитарії розміщують лише відповідні метадані.

14. Витрати на збереження (короткострокове і довгострокове) чи інші дії щодо належного управління науковими (дослідницькими) даними потрібно вносити до бюджетів наукових проєктів, якщо це відповідає політикам наукових фондів і організацій, які фінансують ці проєкти.

Для моніторингу відкритих дослідницьких даних і відкритого коду на рівні установи використовують низку індикаторів.

Кількісні індикатори:

- кількість і частка наукових публікацій із відкритими даними (із зазначенням DOI або посилання на репозитарій);
- кількість датасетів, розміщених у відкритих репозитаріях (Zenodo, Figshare, інституційному репозитарії даних), у т. ч. оприлюднених наборів даних, отриманих у межах виконання держбюджетних науково-дослідних робіт (за умови зазначення джерела фінансування та номера державної реєстрації в метаполях репозитарію);
- кількість проєктів із відкритим кодом на GitHub, GitLab або інших платформах;
- кількість завантажень / цитувань датасетів;
- кількість і частка наукових та науково-педагогічних працівників установи, які активно публікують відкриті дані та код.

Якісні індикатори:

- наявність політики управління дослідницькими даними в установі;
- відсоток датасетів із метаданими відповідно до стандартів FAIR;
- наявність ліцензій на дані та код (Creative Commons, MIT, Apache тощо);
- наявність планів управління даними (Data Management Plans) у наукових проєктах, які виконують в установі.

Інфраструктурні індикатори:

- наявність інституційного репозитарію даних;
- обсяг виділених ресурсів на зберігання даних;

- кількість навчальних заходів із відкритої науки для дослідників;
- наявність технічної підтримки для дослідників.

Показники впливу:

- кількість повторних використань даних та коду іншими дослідниками;
- міжнародна співпраця на основі відкритих даних;
- кількість цитувань публікацій із відкритими даними порівняно з публікаціями без них.

Кількість планів управління даними (DMP) відображає ступінь планування менеджменту даних у наукових проєктах, які виконують в установі. Важливо забезпечити розроблення і впровадження планів управління даними для всіх наукових проєктів. Щоб гарантувати ефективне управління даними протягом усього життєвого циклу досліджень, частка проєктів із DMP має наближатися до 100 % незалежно від вимог грантодавця.

Частка опублікованих датасетів вимірює реальне депопування даних у відкритих репозитаріях. Розрив між запланованою у плані управління даними кількістю наборів даних, що підлягають поширенню, і кількістю опублікованих датасетів вказує на проблеми у виконанні планів або необхідність додаткової підтримки дослідників.

FAIR-оцінка датасетів квантифікує дотримання принципів FAIR. Автоматичні інструменти надають бали за різними аспектами: наявність стійких ідентифікаторів, повноту метаданих, відкритість форматів, чіткість ліцензій. Середній бал щодо інституції показує якість практик управління дослідницькими даними.

Повторне використання даних відстежують через цитування датасетів, завантаження та згадки в наступних публікаціях. DataCite Event Data надає інформацію про зв'язки між датасетами та публікаціями.

Обсяги збережених даних і розподіл за дисциплінами допомагають планувати інфраструктурні потреби та виявляти галузі, де потрібна додаткова підтримка в управлінні дослідницькими даними.

Нижче наведено приклад основних базових індикаторів для моніторингу відкритих дослідницьких даних і відкритого коду.

№ пор.	Назва індикатора	Кількість, усього	Розміщено в інституційному репозитарії	Розміщено в інших репозитаріях
1	Розміщення дослідницьких даних у репозитаріях			
2	Наявність DOI для даних			
3	Відсоток датасетів із метаданими відповідно до стандартів FAIR			
4	Частка досліджень із доступним кодом			
5	Наявність ліцензій на дані та код (Creative Commons, MIT, Apache тощо)			
6	Кількість завантажень / цитувань датасетів			
7	Кількість дослідників, які активно публікують відкриті дані та код			
8	Наявність планів управління даними (Data Management Plans)			

3.5. Відкриті освітні ресурси (OER)

Моніторинг відкритих освітніх ресурсів на рівні закладу вищої освіти чи наукової установи починається з відстеження базових кількісних показників їх створення. Важливо фіксувати загальну кількість створених ресурсів та аналізувати їх розподіл за типами, адже підручники, онлайн-курси, відеолекції, інтерактивні тести та симуляції мають різну трудомісткість створення та різний вплив на навчальний процес. Розподіл ресурсів за предметними галузями й дисциплінами показує, які напрями розвиваються активніше, а де потрібна додаткова підтримка викладачів. Критично важливо відстежувати кількість викладачів, які долучаються до створення відкритих освітніх ресурсів, і обчислювати середню продуктивність на одного автора. Особливої уваги заслуговують ресурси, створені у співавтор-

стві, оскільки вони часто є результатом міждисциплінарної співпраці й мають вищу якість. Обсяг фінансування на створення відкритих освітніх ресурсів дає уявлення про інституційні пріоритети й можливість оцінити вартість створення якісного освітнього контенту.

Доступність і поширення освітніх ресурсів. Створення відкритих освітніх ресурсів має цінність лише тоді, коли вони стають доступними широкій аудиторії. Установа має моніторити кількість ресурсів, розміщених в інституційному репозитарії, а також тих, що експортовані до HPAT або міжнародних платформ відкритих освітніх ресурсів. Важливим показником є також представленість матеріалів на популярних освітніх платформах, таких як Prometheus, edX, Coursera або Khan Academy, що значно розширює аудиторію користувачів. Критичним індикатором справжньої відкритості є відсоток ресурсів із відкритими ліцензіями Creative Commons, зокрема CC BY або CC BY-SA, які дозволяють вільне використання та адаптацію матеріалів. Кількість завантажень і переглядів відкритих освітніх ресурсів свідчить про їхню популярність та практичну цінність, а географічний розподіл користувачів демонструє міжнародний вплив установи. Наявність ресурсів у різних форматах, від PDF та HTML до SCORM-пакетів та відеоматеріалів, а також багатомовність контенту забезпечують максимальну доступність для різних категорій користувачів.

Справжня цінність відкритих освітніх ресурсів визначається їхнім **практичним використанням у навчальному процесі**. Установа має відстежувати кількість дисциплін, які інтегрували відкриті освітні ресурси у свої навчальні програми, і кількість студентів, що використовують їх під час навчання. Важливим показником інституційного впровадження є відсоток навчальних курсів з інтегрованими відкритими ресурсами та частка таких матеріалів у загальному обсязі навчальних програм. Особливо цінним індикатором є кількість адаптацій і модифікацій наявних ресурсів, адже це свідчить про їхню гнучкість і придатність для різних освітніх контекстів. Рівень повторного використання створених установою ресурсів іншими закладами освіти демонструє їхню якість і міжнародне визнання. З економічного погляду важливо відстежувати зменшення витрат студентів на навчальні матеріали й обчислювати середню

вартість створення одного якісного відкритого освітнього ресурсу для планування бюджету.

Якість відкритих освітніх ресурсів не менш важлива, ніж їхня кількість, тому установа має впровадити також систему якісних індикаторів (наявність процедури рецензування ресурсів перед їх оприлюдненням, рейтинги та відгуки користувачів, відповідність ресурсів навчальним стандартам тощо). Якість метаданих, їхня відповідність міжнародним стандартам, таким як LOM чи Dublin Core, забезпечує знайденість ресурсів у пошукових системах. Доступність для осіб з обмеженими можливостями відповідно до стандартів WCAG є етичним і законодавчим обов'язком установи. Нарешті, актуальність і регулярність оновлення ресурсів гарантують, що студенти отримують найсучаснішу інформацію, особливо у швидко змінюваних галузях знань.

Ефективне створення та поширення відкритих освітніх ресурсів неможливе без відповідної **технічної інфраструктури**. Наявність інституційного репозитарію для розміщення освітніх матеріалів є базовою вимогою, а його інтеграція з міжнародними платформами, як-от OER Commons, MERLOT чи OpenStax, розширює аудиторію користувачів. Система управління освітнім контентом і навчальним процесом забезпечує зручність використання ресурсів у повсякденній викладацькій практиці. Технічна підтримка для авторів, зокрема доступ до професійних редакторів контенту, готових шаблонів для різних типів матеріалів та інструментів для створення інтерактивних елементів, значно спрощує процес створення якісних ресурсів. Системи контролю версій дають можливість відстежувати еволюцію ресурсів і підтримувати декілька варіантів одночасно для різних аудиторій чи освітніх контекстів.

Системний розвиток відкритих освітніх ресурсів передбачає **чітку інституційну політику й механізми підтримки викладачів**. Офіційна політика щодо відкритих освітніх ресурсів визначає стратегічні цілі та зобов'язання установи, а положення про ліцензування освітніх матеріалів дає викладачам чіткі орієнтири щодо правових аспектів. Інтеграція відкритих освітніх ресурсів у стратегію розвитку установи забезпечує довгострокову підтримку ініціативи на всіх рівнях управління. Особливо важливою є система стимулів для викладачів, яка може передбачати фінансову підтримку

ку й публічне визнання досягнень. Урахування створення якісних відкритих освітніх ресурсів при атестації викладачів мотивує їх інвестувати час і зусилля у розроблення таких матеріалів. Спеціалізовані грантові програми для розроблення амбітних освітніх проєктів допомагають створювати особливо якісні й інноваційні ресурси.

Створення ефективних відкритих освітніх ресурсів потребує спеціалізованих знань і навичок, тому установа має організувати **систему навчання викладачів**: регулярні тренінги з технічних аспектів створення ресурсів, воркшопи з педагогічного дизайну та методики структурування освітнього контенту тощо. Особливу увагу слід приділити навчанню з авторського права та ліцензування, адже багато викладачів не впевнені в правових аспектах публікації своїх матеріалів. Створення навчальних матеріалів про використання та адаптацію відкритих освітніх ресурсів економить час викладачів та поліпшує якість їхніх курсів. Формування спільнот практики навколо відкритих освітніх ресурсів забезпечує обмін досвідом, взаємну підтримку та колективне вирішення проблем, що постають у процесі створення та використання відкритих матеріалів.

Успішне впровадження відкритих освітніх ресурсів залежить від рівня **обізнаності та ставлення академічної спільноти** до цієї ініціативи. Регулярні опитування допоможуть оцінити, наскільки добре викладачі й студенти розуміють концепцію відкритих освітніх ресурсів, їхні переваги та способи використання. Важливо також досліджувати ставлення викладачів до використання відкритих матеріалів, виявляти бар'єри для їхнього прийняття, як-от технічні складнощі, недостатня мотивація або побоювання щодо якості. Рівень підтримки ініціативи з боку керівництва установи визначає доступність ресурсів для розвитку напрямку та сигналізує науково-педагогічним працівникам про інституційні пріоритети.

Участь у національних і міжнародних ініціативах, членство в спеціалізованих консорціумах, наприклад у Open Education Consortium, забезпечує доступ до кращих практик, технічних інновацій та методичної підтримки. Реалізація спільних проєктів з іншими закладами освіти дає можливість створювати більш амбітні та якісні ресурси, ніж це можливо в межах однієї установи. Міжінституційний обмін

відкритими освітніми ресурсами збагачує навчальні програми різноманітними підходами та перспективами. Участь у міжнародних проєктах фінансування, як-от Erasmus+ чи ініціативи UNESCO, не лише забезпечує фінансову підтримку, а й підвищує міжнародну видимість та репутацію установи як лідера у сфері відкритої освіти.

Кінцева мета впровадження відкритих освітніх ресурсів полягає у поліпшенні якості освіти, тому необхідно відстежувати їхній реальний вплив на навчальні результати. Порівняльний аналіз успішності студентів при використанні відкритих ресурсів і традиційних матеріалів дає об'єктивну оцінку педагогічної ефективності. Опитування студентів щодо задоволеності якістю відкритих освітніх ресурсів виявляє сильні та слабкі сторони останніх з погляду безпосередніх користувачів. Дослідження впливу доступності безплатних навчальних матеріалів на утримання студентів у системі освіти має важливе соціальне значення, особливо для студентів із менш заможних родин. Важливо також аналізувати зміни в педагогічних практиках викладачів, зумовлені використанням відкритих ресурсів, адже вони часто стимулюють впровадження інноваційних методів викладання, більш інтерактивних і студентоцентрованих підходів до навчання.

Якісні відкриті освітні ресурси заслуговують на **академічне визнання** нарівні з традиційними науковими публікаціями. Згадки створених установою ресурсів у медіа та професійних спільнотах формують репутацію закладу як інноватора у сфері освіти. Позиція установи в спеціалізованих рейтингах із відкритих освітніх ресурсів може стати конкурентною перевагою при залученні студентів і партнерів. Кількість зовнішніх посилань на ресурси установи з інших освітніх платформ і вебсайт є об'єктивним показником їхньої цінності для глобальної освітньої спільноти.

У цифрову епоху технічні характеристики відкритих освітніх ресурсів безпосередньо впливають на досвід користувачів та ефективність навчання. Час завантаження сторінок і мультимедійних елементів є критично важливим для утримання уваги студентів, особливо за використання повільних інтернет-з'єднань. Показник доступності платформ, тобто відсоток часу, коли ресурси доступні без технічних збоїв, має наближатися до ста відсотків для забезпе-

чення надійності освітнього процесу. Мобільна сумісність ресурсів є необхідною умовою в епоху, коли значна частина студентів навчається з мобільних пристроїв. Інтероперабельність із різними системами управління навчанням дає викладачам змогу легко інтегрувати ресурси у свої курси незалежно від технічної платформи їхнього закладу.

Цінність відкритих освітніх ресурсів зростає з часом, тому установа має забезпечити їхнє довгострокове збереження і актуальність. Стратегія збереження має передбачати не лише резервне копіювання файлів, а й політику регулярного оновлення застарілих матеріалів для підтримання їхньої релевантності. План міграції у разі зміни технологій гарантує, що ресурси залишаться доступними навіть після морального старіння поточних форматів і платформ. Надання постійних ідентифікаторів, таких як DOI або Handle, забезпечує стабільність посилань на ресурси та можливість їхнього довгострокового цитування в академічній літературі. Така комплексна система моніторингу дає можливість установі не лише відстежувати поточний стан розвитку відкритих освітніх ресурсів, а й стратегічно планувати їхній розвиток, виміряти реальний вплив на якість освіти та економічну ефективність, а також визначати пріоритетні напрями для подальших інвестицій та вдосконалень.

Нижче наведено приклад використання базових індикаторів для моніторингу відкритих освітніх ресурсів.

№ пор.	Назва індикатора	Кількість, усього	Розміщено в інституційному репозитарії	Розміщено в інших репозитаріях чи платформах (Prometheus, Coursera тощо)	Розміщено на внутрішній освітній платформі інституції (MOODLE тощо)
1	Загальна кількість створених відкритих освітніх ресурсів				
2	Кількість OER за типами (підручники, курси, лекції, відео, тести, симуляції)				
3	Кількість OER на одного викладача				

№ пор.	Назва індикатора	Кількість, усього	Розміщено в інституційному репозитарії	Розміщено в інших репозитаріях чи платформах (Prometheus, Coursera тощо)	Розміщено на внутрішній освітній платформі інституції (MOODLE тощо)
4	Кількість OER за предметними галузями / дисциплінами				
5	Кількість викладачів, які створюють OER				
6	Кількість OER на платформах (Moodle, edX, Coursera, Khan Academy)				

3.6. Відкрите рецензування

Відкрите рецензування поступово стає важливою частиною сучасної наукової комунікації. Для установ, які впроваджують або підтримують цей підхід, важливо розуміти, як оцінювати його ефективність та вплив на дослідницьку діяльність і наукову культуру.

Один із перших аспектів — **участь дослідників і масштаб застосування відкритого рецензування**. Має значення, скільки публікацій установи проходять через відкриті процедури рецензування, яку частку вони становлять від загального масиву робіт, а також скільки дослідників долучаються до цього процесу як автори або як рецензенти. Оцінюють і те, скільки рецензій підготували фахівці установи, наскільки регулярно вони беруть участь у цьому процесі та в яких журналах із відкритими підходами публікуються.

Важливим є і **різноманіття форматів відкритого рецензування**, з якими працюють дослідники: від повністю відкритих рецензій з іменами авторів і рецензентів до поступових публікаційних коментарів, обговорень препринтів або використання спеціалізованих платформ, як-от PubPeer чи F1000Research.

Помітний блок стосується **визнання роботи рецензентів**. Установи можуть відстежувати, чи фіксуються рецензії у системах на кшталт Web of Science або ORCID, чи отримують

ють рецензенти сертифікати та офіційні підтвердження, і наскільки враховується їхня робота під час атестації та оцінювання результативності дослідників.

Відкрите рецензування має також **освітній вимір**. Воно сприяє розвитку навичок критичного аналізу у досвідчених науковців, а для молодих дослідників і студентів відкриті рецензії можуть стати цінним навчальним інструментом. Завдяки прозорості зростає розуміння процесів академічної публікації, що зміцнює загальні компетентності в дослідницькій спільноті.

Важливим чинником ефективності є **наявність інституційної політики та підтримки**: чи заохочується участь у відкритому рецензуванні, чи внесені відповідні показники до системи оцінювання дослідників, чи проводять навчальні заходи, а також наскільки доступною є інформація про можливості та переваги такого підходу.

Відкрите рецензування впливає й на **репутацію установи**. Чим частіше її дослідників запрошують виступати рецензентами, тим більшою є видимість експертизи установи у міжнародних спільнотах. Участь у редакційних колегіях журналів із відкритим рецензуванням також підсилює науковий статус інституції. Не менш значущою є **технічна інфраструктура**, яка підтримує відкриті процеси: платформи для рецензування, інтеграція з внутрішніми системами, зручність інструментів для рецензентів і доступність архівів рецензій. Окрему увагу можна приділити **культурним змінам**, що супроводжують упровадження відкритого рецензування: формуванню довіри, готовності дослідників бути відкритими у своїй оцінці, сприйняттю прозорості як справедливого і конструктивного процесу, а також зниженню страху критики. Для ширшого аналізу корисним є **порівняння з іншими установами** — як за дисциплінами, так і на національному чи міжнародному рівні, а також оцінювання динаміки змін у часі. Важливо враховувати і **економічну ефективність** відкритого рецензування, включно з витратами часу, економією ресурсів завдяки прозорості, зменшенням дублювання зусиль та ефективнішим використанням експертизи. Оскільки відкрите рецензування створює можливості для досліджень науки про науку, важливою стає **доступність даних рецензування**: можливість аналізу метаданих, відкритих звітів та використання їх у наукових

дослідженнях. Процес відкритого рецензування також сприяє **інноваціям** — появі нових ідей через відкриті обговорення, міждисциплінарним інсайтам, удосконаленню методів досліджень і швидшому поширенню знань. Участь у відкритому рецензуванні можуть брати й **ширші кола зацікавлених сторін**: практики, представники суспільства або громадські експерти. Така форма участі може мати вплив на політику та практики як у науковому середовищі, так і поза ним.

Разом ці показники допомагають установі комплексно оцінити ефективність впровадження відкритого рецензування, зрозуміти його роль у підвищенні якості досліджень, розвитку наукової культури та формуванні репутації у глобальному науковому просторі.

3.7. Громадянська наука

Громадянська наука (Citizen Science) стала важливою частиною сучасних наукових практик, і для установ, які активно її розвивають, важливо розуміти, як вимірювати її ефективність. Оцінювання може охоплювати кілька взаємопов'язаних аспектів.

Перш за все, звертають увагу на **участь громадян у проєктах**: скільки ініціатив створила установа, скільки з них є активними, скільки людей беруть участь і наскільки різноманітною є ця спільнота за демографічними та географічними характеристиками. Також важливо розуміти, наскільки активно беруть участь самі дослідники установи. Окремий блок показників стосується **залученості волонтерів**: регулярність їхньої участі, тривалість співпраці, повернення до проєктів, перехід від пасивного до активного внеску та кількість годин волонтерської роботи. Це допомагає визначити, наскільки проєкти здатні утримувати й мотивувати учасників. Важливим є і **обсяг зібраних даних**: загальна кількість спостережень, обсяг наданої інформації, географія та тривалість збирання, різноманітність даних і кількість унікальних локацій. Паралельно оцінюють **якість цих даних** — точність, узгодженість між учасниками, рівень валідації, наявність протоколів контролю якості та придатність інформації для подальшого аналізу. Не менш значущими є **науко-**

ві результати, отримані завдяки громадській науці: кількість публікацій, у тому числі рецензованих, їхня цитованість, виступи на конференціях, створені датасети та відтворюваність результатів. Громадська наука має і сильний **суспільний вимір**. Установа може оцінювати, чи використовуються результати проєктів у політиках і стратегіях, який рівень медійної присутності мають проєкти, як вони впливають на обізнаність громадян і місцеві спільноти, а також чи сприяють вони змінам поведінки. У проєктах часто є і важливий **освітній ефект**: підвищення наукової грамотності учасників, розуміння наукового методу, кількість освітніх заходів, залученість шкіл, створення навчальних матеріалів і навіть вплив на вибір STEM-кар'єр. Значну роль відіграє **співпраця та партнерства** — з громадськими організаціями, школами, музеями, органами влади, міжнародними партнерами та приватним сектором, а також участь у мережах громадської науки. Для підсилення впливу та стійкості ініціатив важливі ефективна **комунікація і видимість**: активність у медіа й соціальних мережах, відвідуваність вебресурсів, завантаження мобільних застосунків, охоплення інформаційних кампаній та участь у науково-популяризаційних подіях. Оцінюють і **технологічну інфраструктуру**, що забезпечує зручність збирання та візуалізації даних, доступність платформ, функціональність інструментів і технічну підтримку для учасників. Важливо враховувати **фінансові аспекти**: обсяг фінансування, ефективність використання коштів, залучення грантів і спонсорів, економічні переваги порівняно з традиційними методами збирання даних і успішність грантових заявок. Особливої уваги потребує **інституційна підтримка** громадської науки: наявність політик і стратегій, кількість фахівців, які працюють у цьому напрямі, інтеграція у навчальні програми та наявність координаційних підрозділів. У фокусі також **етика та інклюзивність**, що передбачає дотримання стандартів конфіденційності, доступність проєктів для різних груп населення, представлення недопредставлених спільнот, прозорість використання даних і зворотний зв'язок для учасників. Підтримка учасників охоплює **навчальні матеріали, вебіари, інструкції, технічну допомогу, спільноти практики та можливості для розвитку компетентностей**. Важливими є й механізми **визнання внеску громадян**: співавторство у публікаціях,

згадки в подяках, сертифікати, нагороди та можливість самим презентувати результати. Громадська наука сприяє появі **інноваційних підходів**, нових технологічних рішень, методологічних публікацій і кращих практик, які може розвивати установа. Для довгострокової роботи проєктів оцінюють їхню **стійкість**: тривалість існування, плани фінансування, зберігання даних і можливість продовження проєктів після завершення грантів.

Проєкти також впливають на **дослідників** — розширюють можливості для збирання даних, формують нові наукові питання, покращують комунікацію науки та взаємодію із суспільством. Важливо враховувати й **мережевий ефект**: формування спільнот довкола наукових тем, обмін досвідом між проєктами, створення амбасадорів науки й поширення успішних практик.

Відкритість — ключовий принцип громадської науки, тому оцінюють **доступність даних, прозорість методології, відкриті протоколи та можливість повторного використання зібраної інформації**.

І нарешті, установа може аналізувати, як громадська наука **впливає на її політику та культуру**, чи змінює пріоритети досліджень і формує нові підходи до комунікації науки. Серед важливих індикаторів також є **задоволеність учасників**: їхня мотивація, відчуття цінності участі та належності до наукової спільноти, а також враження дослідників від співпраці. Значення має і **масштабованість** — можливість адаптувати та поширювати проєкти, тиражувати моделі, виходити на міжнародний рівень.

Цей комплекс показників дає можливість усебічно оцінити вплив громадської науки в установі — на дослідження, суспільство, освіту, культуру відкритості та розвиток наукових спільнот.

Приклад базових індикаторів для моніторингу проєктів громадянської науки:

- кількість проєктів громадської науки, ініційованих установою;
- загальна кількість залучених громадян-учасників;
- кількість залучених дослідників установи;
- кількість зібраних спостережень / записів;
- кількість публікацій на основі даних громадської науки;
- кількість презентацій на конференціях;
- медіависвітлення проєктів.

РОЗДІЛ 4. Технічні принципи і джерела даних для моніторингу ефективності впровадження відкритого доступу, відкритої науки та управління дослідницькими даними на інституційному рівні

Отже, ми вже визначили, що впровадження принципів відкритої науки у закладах вищої освіти та наукових установах потребує систематичного моніторингу для оцінювання прогресу, виявлення проблемних зон і прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Ефективний моніторинг має базуватися на комбінації кількісних і якісних показників, що їх збирають із різноманітних джерел даних та аналізують за допомогою сучасних технологічних інструментів. Ефективна система моніторингу будується на принципах модульності, масштабованості та інтероперабельності.

Базова архітектура моніторингу має чотири основні компоненти:

1. **Рівень збирання даних** — охоплює автоматизовані процеси harvesting з внутрішніх і зовнішніх джерел через API, OAI-PMH протоколи, вебскрапінг та інтеграцію з CRIS-системами. Критичним є забезпечення регулярності оновлення даних і їх валідації на етапі збирання.
2. **Рівень зберігання і оброблення** — передбачає використання реляційних баз даних для структурованої інформації та NoSQL-рішень для неструктурованих даних. Важливо впровадити ETL-процеси (Extract, Transform, Load) для нормалізації даних із різних джерел та забезпечення їх сумісності.
3. **Аналітичний рівень** — надає інструменти для розрахунку метрик, побудови індикаторів та проведення порівняльного аналізу. Застосовують методи дескриптивної

статистики, візуалізації даних та прогнозного моделювання.

4. **Рівень представлення** — забезпечує доступ до результатів моніторингу через дашборди, звіти та API для інтеграції з іншими системами. Інтерфейси мають бути адаптовані до потреб різних груп користувачів: керівництва, бібліотекарів, дослідників і адміністраторів.

Система моніторингу має базуватися на міжнародних стандартах для забезпечення інтероперабельності:

- **протокол OAI-PMH** (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting) використовують для збирання метаданих із репозитаріїв;
- стандарт **Dublin Core** та його розширення забезпечують уніфіковане описування ресурсів;
- для ідентифікації важливо використовувати стійкі (постійні) **ідентифікатори**: DOI для публікацій, ORCID для дослідників, ROR (Research Organization Registry) для установ, RAiD для проєктів. Це дає можливість однозначно пов'язувати дані з різних джерел та будувати повноцінні профілі дослідницької активності;
- **стандарти FAIR** мають застосовуватися як до дослідницьких даних, так і до метаданих системи моніторингу. Це забезпечує довгострокову цінність зібраної інформації та можливість її повторного використання.

Збирання даних із зовнішніх джерел (harvesting) потрібно проводити щонайменше щоквартально чи щомісячно, оновлення даних з інституційного репозитарію — щотижня або в режимі реального часу через webhooks.

Для автоматичної класифікації публікацій за типом відкритого доступу рекомендують використовувати API сервісів Unpaywall або OpenAlex, які визначають статус відкритого доступу на основі аналізу доступності повнотекстових версій. Моніторинг соціального впливу через альтметрики має оновлюватися частіше через динамічність соціальних медіа — оптимально щомісяця чи щоквартально. Це дає можливість відстежувати вплив публікацій і оперативно реагувати на підвищений інтерес до досліджень.

Автоматизація є критичною для забезпечення регулярності та зниження трудовитрат моніторингу. На початкових етапах може бути достатньо комбінації безкоштовних інструментів: Google Sheets або Excel для консолідації даних,

Google Data Studio або Tableau Public для візуалізації, Python-скрипти для автоматичного збирання через API. Для поглибленого аналізу потрібна більш потужна інфраструктура, наприклад PostgreSQL або MySQL для збереження даних, Apache Airflow або Luigi для оркестрації ETL-процесів, Elasticsearch для повнотекстового пошуку, Grafana або Apache Superset для дашбордів.

4.1. Джерела даних для моніторингу

4.1.1. Внутрішні інституційні джерела

Інституційний репозитарій є центральним джерелом інформації про публікації та дані, депоновані дослідниками. Репозиторії на платформах DSpace, EPrints або Invenio надають структуровані метадані через OAI-PMH та статистику використання через лічильники завантажень. Важливо відстежувати повноту заповнення репозитарію, дотримання ембарго-періодів і якість метаданих.

Додатковими інституційними джерелами можуть бути:

- **система CRIS** (Current Research Information Systems) — агрегує інформацію про дослідницькі проекти, гранти, колаборації та інфраструктуру. Інтеграція CRIS із репозитарієм через стандарт CERIF дозволяє пов'язувати публікації з проектами та джерелами фінансування;
- **система управління дослідницькими даними** (Research Data Management System) — відстежує створення планів управління даними (DMP), депонування датасетів у репозитарії даних та дотримання політик збереження даних. Метрики враховують кількість DMP, частку проектів з опублікованими даними та цитування датасетів;
- **внутрішня інституційна система управління** (LMS) — надає інформацію про дослідників, їхні ідентифікатори ORCID та підрозділи, що дає можливість будувати організаційні профілі публікаційної активності.

CRIS (Current Research Information System) — система поточної інформації про дослідження, інтегрована інформаційна платформа для збирання, управління та поширення даних про всі аспекти наукової діяльності

організації. Призначена для систематизації та обліку наукової діяльності університетів, дослідницьких інститутів та інших наукових установ і сприяє реалізації принципів відкритого доступу до наукових даних та публікацій. Такі інституційні рішення для управління дослідницькою інформацією часто співіснують з інституційними репозиторіями, спрямованими на оприлюднення результатів інституційних досліджень зовнішньому світу, й дозволяють передавати метадані між обома системами.

CRIS функціонує як центральна база даних, що об'єднує інформацію про: *дослідників* — профілі науковців, їхні кваліфікації, публікації, участь у проєктах, *публікації* — статті, монографії, тези конференцій, патенти, *дослідницькі проєкти* — поточні та завершені проєкти, гранти, фінансування, *обладнання та інфраструктуру* — наукове обладнання, лабораторії, дослідницькі центри, *партнерства* — співпраця з іншими установами, організаціями, промисловістю, *експертизу* — напрями досліджень, компетенції, наукові спеціалізації.

Ключові функції:

- управління даними — централізоване зберігання та оновлення інформації про наукову діяльність;
- звітність — автоматизоване генерування звітів для керівництва, державних органів, донорів;
- аналітика — інструменти для аналізу продуктивності, виявлення тенденцій, підтримки прийняття рішень;
- інтеграція — зв'язок з іншими системами (бібліографічними базами, системами управління навчанням, фінансовими системами);
- видимість — публічні портали для демонстрації досягнень установи, пошуку експертів.

Приклади популярних CRIS-систем: DSpace-CRIS, Pure (Elsevier), CONVERIS, Symplectic Elements.

DSpace-CRIS — безплатне розширення з відкритим кодом для управління дослідницькими даними та інформацією, що розширює функціональність і модель даних DSpace, залишаючись при цьому узгодженим із його кодовою базою. DSpace-CRIS відповідає міжнародним стандартам і практикам для сприяння взаємодії та передавання даних: ORCID API v3 (повна відповідність, зокрема вилучення / передавання інформації для профілів, публікацій, проєктів), Signposting (пеалізує рекомендовані поведінки COAR NGR), OpenAIRE Guidelines for Literature Repository Managers v4, for Data Archives, for CRIS Managers v1.1.1 (на основі CERIF), PlanS (від Coalition S), принципи FAIR. Основною характеристикою DSpace-CRIS є його гнучка модель даних, яка дає змогу збирати й керувати дослідницькими даними та інформацією, типовими для системи CRIS, визначати сутності та атрибути з їхніми взаємними зв'язками. Якщо ви просто хочете покращити управління авторами, надати варіанти імен та ідентифікатори, як-от ORCID, використовувати різноманітну екосистему постійних ідентифікаторів, пов'язати дослідників з проєктами, нагородами тощо, гнучка модель даних DSpace-CRIS може підтримати це, не посилюючи управлінського навантаження звичайного інституційного репозиторію, водночас надаючи велику додаткову цінність. Крім того,

він має такі корисні функції, як графік мережі співпраці, агреговані (за дослідником, за відділом) бібліометричні дані та статистика з графічною звітністю, резюме і бібліографії, інтеграція з ORCID API версії 3 та багато іншого. Гнучкість DSpace-CRIS дає можливість налаштовувати різні моделі даних і схеми метаданих, надаючи спільноті нові та креативні способи використання DSpace, такі як DSpace-GLAM (галереї, бібліотеки, архіви та музеї) для культурної спадщини. 3 листопада 2025 р. DSpace-CRIS стає частиною DSpace¹.

4.1.2. Зовнішні джерела моніторингу: бази даних, платформи, інструменти

InCites² — аналітична платформа компанії Clarivate, що базується на даних Web of Science Core Collection і призначена для оцінювання результативності наукових досліджень на рівні дослідників, установ, країн і наукових галузей. Використовують як інструмент доказової аналітики для реалізації та оцінювання політик відкритої науки, зокрема для аналізу відкритого доступу до наукових публікацій та оцінювання їхнього наукового впливу з використанням стандартизованих бібліометричних індикаторів. InCites забезпечує: системний аналіз публікацій у відкритому доступі на основі даних Web of Science; оцінювання впливу відкритих публікацій із застосуванням нормалізованих показників; порівняльний аналіз рівня відкритості та наукового впливу між установами, країнами та галузями знань. InCites дає можливість аналізувати публікації за статусом відкритого доступу, а також диференціювати відкриті публікації за основними моделями відкритого доступу («золотий», «зелений», гібридний, «бронзовий») відповідно до класифікації Web of Science. Це дає змогу визначати частку відкритих публікацій у загальному публікаційному доробку; аналізувати динаміку впровадження відкритого доступу

¹ On November 19, the DSpace Leadership Group approved moving forward with a merger of DSpace and DSpace-CRIS. <https://dspace.org/announcement-dspace-dspace-cris-merger-approved-by-dspace-governance/>

² <https://clarivate.com/academia-government/scientific-and-academic-research/research-funding-analytics/incites-benchmarking-analytics/>

в установі; порівнювати показники відкритості між різними суб'єктами наукової діяльності. У межах моніторингу відкритої науки InCites допомагає аналізувати кількість цитувань публікацій у відкритому доступі; Category Normalized Citation Impact (CNCI) — показник нормалізованого впливу з урахуванням галузі, року та типу документа; частку публікацій у **Top 1 %, 10 %** за цитованістю; співвідношення між відкритим доступом і високим цитатним впливом. Це дозволяє оцінювати вплив відкритого доступу на якість і видимість досліджень; формувати аналітичні висновки для підтримки політик відкритої науки; використовувати кількісні дані для стратегічного планування. При застосуванні InCites у моніторингу відкритої науки необхідно враховувати, що платформа є комерційною і доступна за передплатою (яку лише тимчасово з 2022 р. скасовано для України); аналіз ґрунтується виключно на даних Web of Science Core Collection; InCites не охоплює безпосередньо інші складники відкритої науки (відкриті дослідницькі дані, відкриті методології, відкриті рецензії); результати мають використовуватися у поєднанні з іншими інструментами та якісними показниками відкритості. У системі моніторингу відкритої науки InCites доцільно застосовувати як складник комплексного підходу разом із репозитаріями відкритого доступу, альтметричними сервісами та національними інформаційно-аналітичними системами.

SciVal¹ — аналітичний інструмент підтримки управлінських рішень у сфері реалізації політик відкритої науки. Це платформа компанії Elsevier, що базується на даних реферативної бази Scopus і використовується для оцінювання результативності наукових досліджень на рівні дослідників, установ, галузей знань і країн. У межах моніторингу відкритої науки SciVal застосовують насамперед для аналізу публікаційної відкритості та наукового впливу результатів досліджень. SciVal забезпечує: систематичний аналіз відкритого доступу до наукових публікацій; оцінювання впливу відкритих публікацій із використанням нормалізованих бібліометричних показників; порівняльний аналіз динаміки відкритості наукових результатів у часі.

¹ <https://www.scival.com/landing>

SciVal дає змогу ідентифікувати публікації за типами доступу (відкритий доступ (Open Access), закритий доступ (Closed Access)), а також деталізувати відкриті публікації за моделями відкритого доступу (Gold, Hybrid, Green, Bronze), а саме: визначати частку публікацій у відкритому доступі; відстежувати динаміку впровадження відкритого доступу в установі; порівнювати показники відкритості між установами, регіонами або науковими напрямками. У межах моніторингу відкритої науки SciVal забезпечує аналіз кількості цитувань відкритих публікацій; Field-Weighted Citation Impact (FWCI) для порівняння впливу незалежно від галузі знань; частки публікацій у найцитованіших процентилях. Це дає можливість оцінювати зв'язок між відкритим доступом і науковим впливом; виявляти переваги відкритого доступу для підвищення видимості досліджень; формувати доказову базу для підтримки політик відкритої науки. Платформа також є комерційною, доступ для України надано з 2022 р. безплатно.

Web of Science¹ і **Scopus**² є основними джерелами для бібліометричного аналізу публікацій і даних, які індексовані у виданнях цих баз. Через API можна отримувати метадані публікацій, цитування, інформацію про співавторство та категоризацію за галузями. Важливо враховувати обмеження покриття цих баз, особливо регіональних видань.

Усі університети та наукові установи України мають доступ до Web of Science і Scopus, з 2022 року — безплатно.

Google Scholar³ забезпечує ширше покриття, охоплюючи зокрема сіру літературу, конференції та дисертації. Хоча офіційного API немає, однак такі інструменти, як Publish or Perish, дають можливість витягувати дані про публікації і цитування. Google Scholar особливо корисний для оцінювання h-index дослідників і виявлення цитувань із нетрадиційних джерел.

OpenAlex⁴ — відкрита бібліографічна база даних, що швидко стає альтернативою комерційним рішенням. На-

¹ <https://www.webofscience.com/>

² <https://www.scopus.com/>

³ <https://scholar.google.com/>

⁴ <https://openalex.org/>

дає безплатний API з даними про більш ніж 250 мільйонів публікацій, зокрема інформацію про відкритий доступ, теми та зв'язки між роботами. Особливо цінна для інституцій із обмеженим бюджетом.

Crossref¹ і **DataCite²** — бази даних і агенції DOI, що надають метадані про публікації та дослідницькі дані. Через їхні API можна верифікувати коректність DOI, отримувати інформацію про ліцензії Creative Commons і відстежувати зв'язки між публікаціями та даними через механізм data citations.

Unpaywall³ і його API дають можливість визначити статус відкритого доступу для публікацій за DOI. Є «золотим стандартом» для моніторингу відкритого доступу завдяки точності, надійності та відкритості даних. Інструмент розрізняє типи відкритого доступу («золотий», «зелений, гібридний, «бронзовий») і надає URL відкритих версій. Це незамінно для автоматичної класифікації публікацій інституції за рівнем відкритості.

Unpaywall — безплатний інструмент (а також база даних), створений некомерційною організацією OurResearch (раніше Impactstory), який допомагає знаходити легальні відкриті (open access) версії наукових публікацій. Запущено у 2016 р., система індексує понад 50 мільйонів статей із відкритим доступом.

Unpaywall — це більше ніж просто інструмент пошуку статей. Це критична інфраструктура для глобального моніторингу відкритої науки. Unpaywall сканує інтернет у пошуках легальних копій наукових статей, які розміщені в інституційних репозитаріях університетів і дослідницьких центрів, дисциплінарних репозитаріях (arXiv, PubMed Central, bioRxiv та ін.), на вебсайтах видавців (журнали відкритого доступу), особистих вебсторінках дослідників, препринт-серверах. Система використовує DOI публікації для пошуку всіх доступних версій та перевіряє їхню легальність відповідно до політики видавців.

Інтерфейси доступу

1. Браузерне розширення: додаток для Chrome, Firefox, Edge. Під час перегляду статті на сайті видавця автоматично показує, чи є відкрита версія. Зелений значок у формі відкритого замка сигналізує про доступність публікації у відкритому доступі.

¹ <https://www.crossref.org/>

² <https://datacite.org/>

³ <https://unpaywall.org/>

2. API (програмний інтерфейс): безплатний для некомерційного використання, дає змогу інтегрувати Unpaywall у бібліотечні системи, дослідницькі платформи.

Unpaywall надає найточніші дані про частку публікацій з відкритим доступом у світі. За їхніми даними, близько 30–35 % усіх наукових статей світу вже доступні у відкритому доступі, найбільшу частку становлять публікації у репозитаріях. Аналіз за дисциплінами дає можливість відстежувати, які галузі науки швидше переходять до відкритого доступу (наприклад, біомедицина випереджає гуманітарні науки). Університети та наукові установи використовують Unpaywall для моніторингу дотримання своїх політик щодо відкритого доступу (кількість публікацій у відкритому доступі, виявлення прогалин у депонуванні до репозитаріїв тощо).

На відміну від комерційних альтернатив, Unpaywall повністю відкритий (усі дані доступні безплатно), прозорий (методологія публічна та зрозуміла) і некомерційний (керується місією розширення доступу до знань, а не прибутком).

Обмеження Unpaywall: не індексує книжки (зосереджений на журнальних статтях), лише частково матеріали конференцій, деякі дисциплінарні репозитарії з обмеженим доступом.

Dimensions¹ — пропонує комплексний підхід, поєднуючи бібліометрію, альтметрики та інформацію про клінічні випробування. Безплатний рівень доступу дає змогу відстежувати публікації інституції і їхні зв'язки з грантами та патентами. API надає дані про статус відкритого доступу та основні метрики впливу. Доступ до повної версії бази (Dimensions Plus) можливий для ЗВО та НУ України через проєкт Research4Life².

Registry of Research Data Repositories³ каталогізує репозитарії даних за дисциплінами й типами даних. Корисний для рекомендацій дослідникам щодо відповідних місць депонування даних і для моніторингу розподілу інституційних датасетів між репозитаріями.

ORCID API⁴ — програмний інтерфейс реєстру ORCID, який забезпечує доступ до перевірених даних про науковців і результати їхньої діяльності (публікації, дані, проєкти тощо). Використання ORCID API на інституційному рівні дає можливість однозначно ідентифікувати авторів та коректно

¹ <https://www.dimensions.ai/>

² <https://dntb.gov.ua/research4life>

³ re3data.org

⁴ <https://info.orcid.org/what-is-orcid/services/public-api/>

пов'язувати їх із науковими результатами; автоматизовано збирати інформацію про публікації співробітників із різних джерел; відстежувати частку публікацій у відкритому доступі та підтримувати моніторинг принципів відкритої науки, зокрема відкритих публікацій і дослідницьких даних; зменшувати адміністративне навантаження та підвищувати якість звітності. Через ORCID API установа може збирати інформацію про публікації співробітників із різних джерел (Crossref, DataCite, Europe PMC тощо); аналізувати, які з них мають відкритий доступ; відстежувати дотримання вимог грантодавців чи національних стратегій.

OpenAIRE Monitor¹ — потужна платформа для моніторингу відкритої науки, яка відіграє ключову роль у європейській дослідницькій інфраструктурі. Створена в рамках ініціативи OpenAIRE (Open Access Infrastructure for Research in Europe), надає дані про стан відкритого доступу, відкритих даних, FAIR-принципів та інших аспектів відкритої науки в Європі. Монітор можливий як на рівні окремих країн (національні дашборди), так і окремих інституцій (інформація про публікаційну активність установи, частку публікацій у відкритому доступі, виконання інституційних мандатів, використання інституційних репозитаріїв, співпрацю з іншими установами, дані про відкриті дослідницькі дані тощо). Наразі лише 26 європейських установ мають свої дашборди в системі, адже стандартна щорічна плата для окремої інституції становить 3000 €. Крім того, Монітор має дашборди фінансових організацій (наприклад, Horizon Europe, Wellcome Trust, національні дослідницькі ради різних країн та ін.), які показують, скільки профінансованих публікацій доступні у відкритому доступі, дотримання мандатів про відкритий доступ, ефективність політик, ROI (return on investment) у відкритій науці. Також є проєктні дашборди (Project Dashboards) — для окремих дослідницьких проєктів (особливо фінансованих ЄС): усі публікації проєкту, статус відкритого доступу для кожної публікації, відкриті дані проєкту, співпраця між партнерами.

Основа всієї системи — **OpenAIRE Graph**, один із найбільших відкритих графів знань у світі, який містить інформацію про більш ніж 210 млн публікацій, понад 92 млн до-

¹ <https://monitor.openaire.eu/>

слідницьких даних, 800 тис. програмних продуктів, а також зв'язки між публікаціями, авторами, установами, проектами, фінансуванням. Джерела даних: Crossref (метадані публікацій), ORCID (ідентифікатори дослідників), DataCite (дослідницькі дані), OpenDOAR (репозитарії), DOAJ (Directory of Open Access Journals), PubMed Central, arXiv, bioRxiv та інші препринт-сервери, Unpaywall (статус відкритого доступу), Microsoft Academic Graph, національні репозитарії та CRIS-системи.

Ключові метрики та показники:

- метрики відкритого доступу — частка публікацій у відкритому доступі, в т. ч. «золотий» відкритий доступ (відсоток публікацій у повністю відкритих журналах), «зелений» відкритий доступ (відсоток публікацій, розміщених у репозитаріях), гібридний відкритий доступ (відсоток відкритих статей у платних журналах), «діамантовий» відкритий доступ (відсоток публікацій у журналах без APC), період ембарго (час затримки перед відкритим доступом).
- метрики відкритих даних — data availability statements (заяви про доступність даних), linked datasets — пов'язані набори даних, FAIR compliance — відповідність FAIR-принципам, data reuse — повторне використання даних;
- метрики співпраці: co-authorship networks — мережі співавторства, international collaboration — міжнародна співпраця, cross-sector collaboration — міжсекторна співпраця (академія — бізнес — уряд);
- метрики впливу: citations — цитування, altmetrics — альтернативні метрики (соцмережі, новини, політичні документи), usage statistics — статистика завантажень і переглядів.

На відміну від більшості інших платформ, Monitor відстежує не лише відкритий доступ, а й FAIR-принципи: Findable — чи можна знайти дані / публікації? Accessible — чи є вони доступні? Interoperable — чи можна їх інтегрувати з іншими даними? Reusable — чи можна їх повторно використовувати? Monitor показує не лише публікації, а й пов'язані дослідницькі дані, програмне забезпечення та код, зв'язки між різними типами досліджень; надає API доступ до всіх даних, відкритий вихідний код, експорт даних у різних форматах, можливість самостійного розгортання. Для

ЗВО та НУ може бути корисним для порівняння з подібними установами, створення автоматизованих звітів, планування інституційних стратегій, а можливо, і для створення власних дашбордів на платформі (нагадаємо: ця опція є платною).

СОКІ¹ — дашборд оцінювання відкритого доступу Ініціативи відкритих знань Університету Кертіна (СОКІ).

Open APC² — ініціатива збирає інформацію про вартість APC (плати за публікацію з відкритим доступом) на GitHub за ліцензією відкритої бази даних: дані про статті з журналів із відкритим доступом (APC), книги з відкритим доступом (BPC) та дані про статті, опубліковані за трансформаційними угодами (такими як Springer Compact або Wiley DEAL). Усі дані надають добровільно університети та інші заклади вищої освіти, спонсори або національні консорціуми. OpenAPC було створено у співпраці з робочою групою DINI Electronic Publishing. З 2021 року вона є частиною OpenAIRE Nexus.

STM OA Dashboard³ — інтерактивна аналітична платформа, створена STM Association (Міжнародна асоціація наукових, технічних і медичних видавців), яка відстежує глобальний прогрес переходу до відкритого доступу у науковому публікуванні. Панель моніторингу створено для прозорого відстеження прогресу відкритого доступу, надання об'єктивних, перевірених даних про те, як розвивається відкритий доступ у різних вимірах: географічному (країни та регіони), дисциплінарному (галузі науки), інституційному (типи фінансування), часовому (динаміка за останні 10 років). Окремий розділ про монографії та збірники у відкритому доступі — сфера, яка розвивається повільніше, ніж журнали відкритого доступу. Dashboard базується на: Dimensions (аналітична платформа Digital Science), Crossref (реєстр DOI), Unpaywall (база даних OA-статусу публікацій), даних видавців (через STM Association), OpenAIRE (європейська інфраструктура відкритої науки). Водночас недоліком є те, що дашборд підкреслює успіх «золотого» відкритого доступу, який приносить видавцям дохід через APC, і менше ува-

¹ <https://open.coki.ac/>

² <https://www.openapc.net/>

³ <https://stm-assoc.org/oa-dashboard/oa-dashboard-2/>

ги приділяє зеленому ОА, який є безплатним для авторів. Дашборд може бути корисним для ЗВО та НУ України для оцінювання ефективності інституційних політик відкритого доступу, зокрема порівняння свого прогресу з міжнародними трендами та планування майбутніх стратегій підтримки відкритої науки.

Altmetric.com¹ агрегує згадки публікацій у соціальних медіа, новинах, блогах, політичних документах та Wikipedia. Altmetric Attention Score надає аналітику щодо суспільного впливу. Інституційні дашборди дають можливість порівнювати показники з іншими організаціями та відстежувати географію уваги.

PlumX Metrics² від Plum Analytics (частина Elsevier) показує не тільки наукові цитування, а й інші види взаємодій із публікаціями — перегляди, поширення в соціальних мережах, згадки в блогах чи новинах. Це набір показників, які відображають різні аспекти уваги, залучення й використання досліджень за п'ятьма основними категоріями:

- використання (Usage) — показники переглядів, завантажень, читання повного тексту, які вказують на те, хто і як споживає роботу;
- захоплення (Captures) — дії, що свідчать про намір повернутися до роботи (наприклад закладки, збереження у бібліотеці);
- згадки (Mentions) — згадки в блогах, новинах, коментарях, що вказують на ширшу увагу поза академічним цитуванням;
- соціальні мережі (Social Media) — взаємодії в Twitter, Facebook, Reddit та інших платформах, які показують обговорення або поширення;
- цитування (Citations) — як традиційні академічні цитування, так і нетрадиційні в патентах, політичних документах тощо.

Усі ці дані видно для кожної публікації на спеціальній панелі або через сервіси, які інтегрують PlumX (наприклад, репозитарії чи наукометричні інформаційні системи). Інституційний репозитарій може інтегрувати бейдж PlumX, щоб користувачі могли бачити альтернативні метрики

¹ <https://www.altmetric.com/>

² <https://www.elsevier.com/insights/metrics/plumx>

разом із даними про відкритий доступ до публікацій та допомагати установі виявляти теми та публікації із високим суспільним чи академічним інтересом, навіть якщо традиційні цитування ще не накопичилися, а також оцінювати ефективність політики відкритої науки, наприклад, чи збільшується використання відкритих публікацій поза академічною спільнотою. Інтеграція з ORCID також дає змогу будувати багатовимірні профілі впливу дослідників.

Показники альтметрики — це лише додаткові показники, і їх не варто використовувати як єдиний критерій якості наукової роботи, адже вони залежать від наявності даних у джерелах, які збирають платформи. Згадки про великий соціальний вплив не завжди корелюють із академічною якістю!

РОЗДІЛ 5. Практична імплементація моніторингу: основні кроки й рекомендації щодо комунікації

Розгортання системи моніторингу передбачає такі основні етапи:

- **Початкова фаза** — аудит наявних джерел даних, оцінювання технічних можливостей та визначення пріоритетних метрик. Потрібно залучити стейкхолдерів — керівництво, бібліотеку, дослідників — для формування консенсусу щодо цілей моніторингу.
- **Пілотний проект** має охопити одну-дві ключові метрики та обмежену кількість джерел. Наприклад, можна почати з моніторингу статусу публікацій у відкритому доступі через інтеграцію репозиторію з Unpaywall API. Це дасть змогу відпрацювати технічні процеси та продемонструвати цінність моніторингу.
- **Масштабування** передбачає поступове додавання джерел даних, автоматизацію ETL-процесів і розширення набору метрик. Важливо документувати методологію розрахунку кожного індикатора для забезпечення відтворюваності та порівнянності у часі.
- **Операційна фаза** характеризується регулярним оновленням дашбордів, автоматичною генерацією звітів та інтеграцією моніторингу в управлінські процеси. Система має стати джерелом інформації для стратегічного планування та оцінювання ефективності ініціатив відкритої науки.

Почніть із **чітких цілей і KPI** (що саме ви хочете контролювати).

Побудуйте **гібридну систему**: автоматичний збір + періодична ручна валідація. Використовуйте **відкриті стандарти метаданих** (grant IDs, ORCID, DOIs, ліцензії).

Публікуйте **відкриті дашборди й звіти** — це підвищує прозорість і дає змогу отримувати зворотний зв'язок від спільноти.

Політики та процедури мають бути формалізовані: хто відповідає за якість даних, як обробляють запити на виправлення, які дані є публічними, а які конфіденційними. Прозорість методології критична для довіри дослідників до результатів.

Основні технічні й методологічні виклики моніторингу

Якість і повнота даних та метаданих — найбільший виклик. Афіліації дослідників часто є некоректними або неконсистентними, що ускладнює атрибуцію публікацій. Рішення: створення еталонних списків варіантів назви інституції, використання ORCID та ROR, напівавтоматична верифікація з залученням самих дослідників.

Інтеграція різномірних джерел потребує значних зусиль для узгодження схем даних і розв'язання конфліктів. Впровадження middleware-рівня з єдиною моделлю даних і маппінг-правилами спрощує додавання нових джерел.

Опір дослідників до додаткових звітних вимог може підірвати систему моніторингу. Важливо пояснювати цінність моніторингу для самих дослідників: ідеться про покращення видимості їхньої роботи, підтримку в compliance з вимогами грантодавців, аналітику для планування кар'єри. Дашборди мають бути доступні дослідникам для перегляду їхніх метрик.

Ресурсні обмеження призводять до спокуси обмежитися мінімальним набором індикаторів. Проте починати можна з простого, поступово нарощуючи складність у міру демонстрації цінності системи та отримання додаткового фінансування.

Якість і стандарти метаданих. Неконсистентні метадані (без грант-ідентифікаторів, неправильні чи невказані афіліації, брак ліцензійної інформації) ускладнюють автоматичний моніторинг.

- **Класифікація відкритого доступу («зелений» vs гібридний vs «бронзовий»).** Доступ без чіткої ліцензії може створювати неоднозначність у підрахунках.

- **Відстеження відкритих даних.** Доступність даних часто не відображають у стандартних метаданих; потрібно додаткове відстеження DOI для даних і репозитарних записів.
- **Перевірка дотримання політик.** Звіти від авторів не завжди надійні; автоматичні системи потребують вибіркової валідації.

Невід'ємним елементом реалізації інституційної політики відкритої науки є **комунікаційний компонент моніторингу**, спрямований на забезпечення прозорості, публічності та суспільної підзвітності результатів наукової діяльності, а також популяризацію принципів відкритої науки серед академічної спільноти та широкої громадськості. У процесі комунікації результатів моніторингу доцільно висвітлювати такі ключові напрями:

- *досягнення у відкритому доступі* (динаміка зростання частки публікацій у відкритому доступі; кількість матеріалів, розміщених в інституційному репозитарії; відповідність публікацій вимогам національних і міжнародних політик відкритого доступу);
- *унікальні кейси відкритої науки* (приклади відкритих досліджень, відкритих даних, відкритих методологій; успішні міждисциплінарні або міжінституційні проєкти; впровадження відкритих практик у навчальний процес);
- *участь у міжнародних ініціативах* (участь у програмах та проєктах відкритої науки; членство в міжнародних мережах і консорціумах; дотримання принципів FAIR, Plan S, EOSC тощо);
- *соціальний вплив досліджень* (використання результатів досліджень у політиках, освіті, громадських ініціативах; вплив на регіональний та національний розвиток; взаємодія з неакадемічними стейкхолдерами).

Для забезпечення максимальної доступності інформації рекомендують використовувати комплекс каналів, наприклад вебсайт університету (окремий розділ «Відкрита наука»), соціальні мережі, пресреліз, річні звіти (систематизоване подання результатів моніторингу відкритої науки у структурі інституційної звітності) тощо.

Для візуалізації моніторингу на рівні інституції варто створити **дашборд**, структуру якого може бути реалізовано, наприклад, за допомогою Looker Studio, Power BI, Tableau, Metabase, Apache Superset тощо або в інституційних CRIS-системах. Якщо установа використовує Microsoft

365, можна інтегрувати дані з SharePoint-списків, баз даних SQL, API та створити дашборд моніторингу ОА з автоматичним оновленням. Макет інституційного дашборду моніторингу відкритого доступу, відкритої науки та управління дослідницькими даними див. у додатку 1.

Приклад структури вебсторінки установи «Відкрита наука»:

- Інституційна політика відкритого доступу та відкритої науки
- Інституційний репозитарій (репозитарії) публікацій та даних
- Публічний дашборд показників (візуалізація, регулярне оновлення показників, можливість фільтрації за роками, підрозділами, типами публікацій, простота і зрозумілість для різних цільових аудиторій тощо)
- Успішні кейси
- Сервіси та ресурси на допомогу дослідникам

Комунікаційний складник моніторингу відкритої науки та відкритого доступу забезпечує **прозорість, підзвітність і суспільну значущість** наукових результатів. Системне використання різних каналів комунікації та сучасних інструментів візуалізації даних сприяє підвищенню довіри до науки та ефективній реалізації політик відкритої науки.

Дотримання політики відкритого доступу, відкритої науки та управління дослідницькими даними має також забезпечити чітка система превентивних заходів на рівні установи (чіткі інструкції та пояснення дослідникам, консультації перед підписанням контрактів тощо).

Важливим на рівні установи є також встановлення системи мотивацій для дослідників. Це можуть бути як нефінансові визнання чи винагороди (наприклад, «Дослідник відкритої науки року», сертифікати за дотримання відкритого доступу, висвітлення успішних кейсів на сайті тощо), кар'єрні переваги (врахування показників відкритого доступу при звітах, атестації, оцінюванні), так і фінансові (наприклад, створення грантової підтримки для покриття APC в журналах відкритого доступу, преміювання за високоцитовані публікації відкритого доступу та ін.). Важливим є інфраструктурна підтримка відкритого доступу та відкритої науки на рівні установи: наявність репозитарію, забезпечення безплатного зберігання даних, технічна підтримка тощо.

Отже, ефективний моніторинг відкритої науки на інституційному рівні є основою для доказового управління дослідницькою діяльністю. Комбінація внутрішніх і зовнішніх

**Базова матриця оцінювання ефективності впровадження
відкритої науки на рівні установи**

Рівень 1. Початковий:

- Окремі ініціативи щодо відкритого доступу до публікацій
- Відсутність системної політики
- Мінімальна інфраструктура

Рівень 2. Розвинутий:

- Прийнята політика відкритого доступу
- Наявність репозиторію та чіткі політики репозитарію
- Базове навчання персоналу

Рівень 3. Систематичний:

- Комплексна політика відкритої науки
- Розвинута інфраструктура
- Регулярний моніторинг

Рівень 4. Оптимізований:

- Інтеграція з міжнародними платформами
- Високі показники FAIR
- Культура відкритої науки

Рівень 5. Інноваційний:

- Лідерство у відкритій науці
- Розроблення нових стандартів
- Міжнародне визнання

джерел даних, автоматизація збирання через API та стандартизовані протоколи, багатовимірність метрик від бібліометрії до альтметрик — усе це забезпечує комплексну картину прогресу в напрямі відкритості. Технологічні рішення мають масштабуватися від простих таблиць до складних аналітичних платформ у міру зростання потреб і можливостей інституції. Критично важливо залучати дослідників не лише як об'єкти моніторингу, а і як активних учасників, які бачать користь від підвищення відкритості для власної кар'єри та впливу їхніх досліджень.

Майбутні тренди передбачатимуть більшу автоматизацію через штучний інтелект для класифікації публікацій та виявлення аномалій, поглиблену інтеграцію з європейською інфраструктурою EOSC, розширення відстеження впливу через аналіз згадок у соціальних медіа та політичних документах. Однак базові принципи — прозорість методології, відповідність етичним стандартам роботи з даними, орієнтація на підтримку дослідників — мають залишатися незмінними в будь-якій системі моніторингу відкритої науки.

Словник основних термінів і понять

Альтметрики (Altmetrics) — альтернативні метрики, що вимірюють неакадемічний вплив наукових публікацій через згадки в соціальних мережах, блогах, новинах, політичних документах тощо.

APC (Article Processing Charge) — плата за оброблення статті, що стягується авторами або їхніми установами за публікацію в журналах відкритого доступу.

Бібліометрика (Bibliometrics) — кількісний аналіз наукових публікацій і їх цитувань для оцінки продуктивності дослідників, установ та країн.

Відкрита наука (Open Science) — рух за збільшення прозорості, доступності та відтворюваності наукових досліджень, що передбачає відкритий доступ до публікацій, даних, методології, програмного забезпечення та освітніх ресурсів.

Відкритий доступ (Open Access) — безплатний, вільний доступ до наукових публікацій і даних через Інтернет, що дає змогу читати, завантажувати, копіювати, поширювати та використовувати їх без технічних, фінансових чи правових бар'єрів.

Відкриті дослідницькі дані (Open Research Data) — наукові дані, вільні для доступу, використання, оброблення та поширення з мінімальними обмеженнями.

Відкриті освітні ресурси (Open Educational Resources, OER) — навчальні матеріали з відкритою ліцензією, що дозволяє їх вільне використання, адаптацію та поширення.

Відкрите рецензування (Open Peer Review) — практика наукового рецензування, де ідентифікація рецензентів та/або авторів є відкритою, а рецензії можуть бути опубліковані разом зі статтею.

Громадянська наука (Citizen Science) — залучення громадськості до наукових досліджень, збирання даних, спостережень або аналізу.

Гібридний відкритий доступ (Hybrid Open Access) — модель, коли журнали з підпискою пропонують окремим авторам можливість опублікувати свою статтю у відкритому доступі за додаткову плату (APC).

Дашборд (Dashboard) — інтерактивна інформаційна панель, що візуалізує ключові показники та метрики для моніторингу та аналізу.

«Діамантовий» відкритий доступ (Diamond Open Access) — журнали відкритого доступу, які не стягують плату ні з авторів (APC), ні з читачів (передплата).

Ембарго (Embargo) — період часу після публікації, протягом якого повний текст роботи недоступний у відкритому доступі.

Журнали відкритого доступу (Open Access Journals) — наукові журнали, всі статті яких доступні онлайн безплатно для всіх відразу після публікації.

«Зелений» відкритий доступ (Green Open Access) — самоархівування авторами прийнятої до публікації або вже опублікованої роботи в інституційному або дисциплінарному репозитарії.

«Золотий» відкритий доступ (Gold Open Access) — публікація статті в журналі відкритого доступу, де вона негайно стає доступною для всіх читачів.

Інституційний репозитарій (Institutional Repository) — цифрова колекція, що збирає, зберігає, поширює і забезпечує доступ до інтелектуальних продуктів установи.

Інтероперабельність (Interoperability) — здатність різних систем та організацій взаємодіяти й обмінюватися даними на основі спільних стандартів.

Куратор даних (Data Curator) — фахівець, відповідальний за управління дослідницькими даними, зокрема їх збирання, організацію, збереження та поширення.

Ліцензія Creative Commons — набір ліцензій, що дозволяють авторам надавати іншим право використовувати свої твори за певних умов.

Метадані (Metadata) — структурована інформація, що описує, пояснює, розміщує або в інший спосіб полегшує пошук, використання або управління інформаційними ресурсами.

Моніторинг відкритої науки (Open Science Monitoring) — систематичний процес збирання, аналізу та використання

інформації про впровадження та ефективність практик відкритої науки.

Національний репозитарій академічних публікацій (НРАТ) — централізована українська система зберігання та надання доступу до наукових публікацій.

План управління даними (Data Management Plan, DMP) — документ, що описує, як будуть керуватися дослідницькі дані протягом усього життєвого циклу проекту.

Препринт (Preprint) — версія наукової статті, опублікована до офіційного рецензування та публікації в журналі.

Принципи FAIR — принципи, згідно з якими наукові дані мають бути: знайденими (Findable), доступними (Accessible), інтероперабельними (Interoperable) та придатними для повторного використання (Reusable).

Репозитарій даних (Data Repository) — цифрова інфраструктура для зберігання, управління та надання доступу до дослідницьких даних.

Стейкхолдери (Stakeholders) — зацікавлені сторони, що мають інтерес до результатів діяльності організації (дослідники, адміністрація, фінансові організації, суспільство тощо).

Трансформаційні угоди (Transformative Agreements) — угоди між установами та видавцями, що поєднують доступ до підписних журналів із можливістю публікації статей у відкритому доступі без додаткових APC.

Цитування (Citation) — посилання на наукову публікацію в іншій науковій роботі.

Цифрова інфраструктура (Digital Infrastructure) — технічні засоби, програмне забезпечення та мережі, необхідні для підтримки дослідницької діяльності.

DOI (Digital Object Identifier) — унікальний цифровий ідентифікатор об'єкта (публікації, набору даних тощо) в Інтернеті.

FAIR-сумісність (FAIR Compliance) — відповідність дослідницьких даних та метаданих принципам FAIR.

OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting) — протокол для збирання метаданих із розподілених репозитаріїв.

ORCID (Open Researcher and Contributor ID) — унікальний ідентифікатор дослідника, що дає змогу однозначно ідентифікувати автора наукових робіт.

Рекомендована література

- Драч, І. І., Литвинова, С. Г., & Слободянюк, О. М. (2022). Досвід реалізації інституційних політик відкритої науки в європейських університетах. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 4 (90), 173–190.
- Драч, І. І., Петроє, О. М., & Бородієнко, О. В. (2024). *Концепція розвитку відкритої науки в науковій організації*. Інститут вищої освіти НАПН України.
- Загородній, А. Г., Хіміч, О. М., Пилип, І. А., Дубровіна, Л. А., Радченко, А. І., Жук, О. М., ... & Шахбазян, К. С. (2025). Впровадження європейських принципів відкритої науки в Національній академії наук України. *Вісник Національної академії наук України*, 1, 11–33.
- Калюжна, Н. (2023). Використання інноваційних інструментів для підтримки та моніторингу відкритої науки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 4, 33–41.
- Коваленко, В. В., & Яцишин, А. В. (2024). Вплив відкритої науки на оцінювання професійної діяльності наукових і науково-педагогічних працівників. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*, 8 (42), 308–328.
- Носенко, Ю. Г. (2023). *Запровадження принципів відкритої науки: результати моніторингових досліджень*.
- Рачинська, О. (2025). Контент-аналіз політик відкритого доступу та відкритої науки в університетах та наукових установах України. *Відкрита наука та інновації*, 2, 19–32.
- Свістунов, С. Я., Перконос, П. І., Суботін, С. В., Твердохліб, Є. М., & Резніченко, В. А. (2022). Особливості формування інфраструктури відкритої науки в Україні. У *Проблеми програмування. XIII міжнародна науково-практична конференція з програмування УкрПРОГ'2022. 11–12 жовтня 2022 р. Київ* (с. 335–348).
- Alperin, J. P., Babini, D., & Fischman, G. E. Open Access indicators. *Assessing growth and use of*.
- Bernal, I. (2013). Open access and the changing landscape of research impact indicators: New roles for repositories. *Publications*, 1 (2), 56–77.

- Chiarelli, Andrea, et al. (2023). *Monitoring and evaluating the effectiveness of UKRI's open access policy* (UKRI: Research Consulting, 2023). <https://www.ukri.org/publications/monitoring-and-evaluating-the-effectiveness-of-ukris-open-access-policy/>.
- Danowski, Patrick, et al. (2018). Report on 'Open Access Monitoring – Approaches and Perspectives (Vienna: 2-Day-Workshop, 09–10 April 2018). *Zenodo*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.2415894>.
- Government of the Republic of Slovenia. Action plan for Open Science for the implementation of Objective 6.2: Open Science to improve the research quality, efficiency, and responsiveness of the Resolution on the Slovenian Scientific Research and Innovation Strategy 2030 (ReZrIS30) (63100-1/2023/5), 2023, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVZI/Znanost/Nacionalne-strategije-in-dokumenti/2023-Action-Plan-Open-Science-Slovenia.pdf>.
- Himanen, L., & Nykyri, S. (2024). Towards a sustainable and responsible model for monitoring open science and research—analysis of the Finnish model for monitoring open science and research. *Research Evaluation*, rvae008.
- Ilva, Jyrki. (May 25, 2020). Open access on the rise at Finnish universities. *Think Open* (blog). <https://blogs.helsinki.fi/thinkopen/oa-statistics-2019/>.
- Lampert, D., Lindorfer, M., Prem, E., Irran, J., & Sanz, F. S. (2017). New indicators for open science-Possible ways of measuring the uptake and impact of open science. *fteval Journal for Research and Technology Policy Evaluation*, 44, 50–56.
- Maddi, A. (2020). Measuring open access publications: a novel normalized open access indicator. *Scientometrics*, 124 (1), 379–398.
- Salamoura, A., & Tsakonas, G. (2024). On the challenges of open access monitoring. *Insights*, 37 (1).
- Simpson, Andrew, et al. (2022). *National Open Access Monitoring. Digital Repository of Ireland*. <https://doi.org/10.7486/DRI.j673dv060> (accessed 16 January 2024).
- Tobias, Philipp, et al. (May 10, 2021). Open Access Monitoring: Guidelines and Recommendations for Research Organisations and Funders. *Science Europe*. <https://zenodo.org/record/4905554>.
- Rafols, I., Meijer, I., & Molas-Gallart, J. (2024). Monitoring Open Science as transformative change: Towards a systemic framework. *F1000Research*, 13, 320.
- Vallejo-Sierra, R. E., Pirela Morillo, J., & Hernandez Vallejo, F. (2025). Open science in Colombia: comparative analysis of its practices and indicators for monitoring and evaluation. *Digital Library Perspectives*, 1–21.

ДОДАТОК 1

Макет інституційного дашборду моніторингу відкритого доступу, відкритої науки та управління дослідницькими даними

Джерела даних: ORCID API, Crossref / DataCite, Інституційний репозитарій, CRIS / RIMS, OpenAlex / Unpaywall, Web of Science CC / Scopus.

Верхня панель (Header): назва установи, період звітності (рік / квартал), фільтри (підрозділ | тип результату | джерело фінансування).

Основні розділи

1. Огляд стану відкритої науки в установі, зокрема:

- загальна кількість публікацій;
- відсоток публікацій у відкритому доступі;
- відсоток дослідників з ORCID;
- кількість відкритих наборів даних;
- відсоток проєктів із планами управління даними.

Візуалізації: лінійний графік (динаміка за роками), кругова діаграма: відсоток відкритого доступу порівняно з «закритим» тощо.

2. Відкритий доступ. Показники: «золотий» / «діамантовий» / «зелений» відкритий доступ, публікації в інституційному репозитарії, ліцензії Creative Commons.

Візуалізації: стовпчикова діаграма (типи відкритого доступу).

3. Відкрита наука. Показники: публікації з відкритими даними, кількість наборів даних, зокрема дані з DOI (DataCite), відкриті / обмежені дані, наявність планів управління даними, відкритий код / програмне забезпечення, препринти, відкриті рецензії, відкриті освітні ресурси, проєкти громадянської науки.

Візуалізації: матриця практик (підрозділ × практика), кругова діаграма (відкриті vs обмежені дані) тощо.

ДОДАТОК 2

Приклад звіту щодо моніторингу інституційного репозитарію публікацій або публікацій і даних

Установа: назва ЗВО чи НУ.
Період звітності: місяць / квартал / рік.
Дата складання: дата.

1. Короткий виклад основних досягнень і показників за звітний період (3–5 речень). Ключові досягнення: приріст контенту на X % порівняно з попереднім періодом, збільшення завантажень на Y %, інші значущі результати.

2. Основні показники ефективності
2.1. Контент репозитарію (приклад умовний)

Показник	Поточний стан	Попередній період	Зміна
Загальна кількість депозитів	Наприклад, 2,500	2,275	+225 (+9.9%)
Нові депозити за період			
Публікацій із повним текстом			
Повнота метаданих			
Розподіл за типами публікацій			
Статті			
Дисертації			
Монографії			
Матеріали конференцій			
Датасети			
Освітні ресурси			
Препринти			
Інше			

Показник	Поточний стан	Попередній період	Зміна
Використання репозитарію			
Переглядів сторінок			
Завантажень файлів			
Унікальні відвідувачі			
Показник відмов			

2.2. Найпопулярніші публікації (5 перших позицій):

1. [Назва публікації і кількість завантажень]
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...

2.3. Географія користувачів

Країна	Кількість користувачів	Частка (%)
Україна		
...		
...		
...		

2.4. Джерела трафіку: прямі переходи, пошук (Google, Google Scholar тощо), соціальні мережі, посилання тощо.

3. Активність підрозділів

Підрозділ	Кількість документів	Зміна за період	Активні автори
[Назва факультету, кафедри, відділу, центру тощо]			

4. Якість метаданих

Критерій	Відсоток виконання
Заповнення обов'язкових полів	
Заповнення рекомендованих полів	
Використання контрольованих словників	
Наявність анотацій	
Наявність ключових слів	

5. Технічні показники

Показник	Значення	Норма
Uptime (доступність сервісу)	Наприклад, 95 %	≥99,5 %
Середній час відгуку сервера	0,8 с	≤1,5 с
Середній час завантаження сторінки	2,1 с	≤3 с
Успішність індексації контенту	99 2 %	≥98 %
Резервне копіювання	Виконується щоденно	За графіком

6. Видимість та інтеграція

6.1. Індексация в міжнародних системах, наприклад,

- OpenDOAR: зареєстровано
- Re3data : зареєстровано
- Google Scholar: індексується
- Semantic Scholar: індексується
- BASE (Bielefeld Academic Search Engine): індексується
- Open Alex: індексується
- OpenAIRE: в процесі реєстрації

6.2. Альтметрики та цитування

Показник	Значення
Згадки у соціальних мережах	
Цитування у Google Scholar	
Завантаження через міжнародні агрегатори	

7. Заходи з популяризації

Проведені заходи:

- [Дата] — семінар, вебінар, тренінг
- [Дата] — інформаційна кампанія на сайті університету
- [Дата] — розсилка інформаційних листів факультетам

Результати: залучено ... нових авторів, депоновано ... публікацій після заходів.

8. Дотримання авторських прав

Показник	Значення
Публікації з ліцензіями Creative Commons	
Датасети з ліцензіями Creative Commons	
Запити на вилучення контенту	
Конфлікти авторських прав	

9. Swot-аналіз

- Сильні сторони (Strengths): стабільне зростання контенту, висока якість метаданих, хороша технічна стабільність.
- Слабкі сторони (Weaknesses): нерівномірна активність підрозділів, недостатня міжнародна видимість, обмежена функціональність пошуку.
- Можливості (Opportunities): інтеграція з ORCID та інституційними системами, розширення типів контенту (дані досліджень), підвищення видимості через SEO-оптимізацію.
- Загрози (Threats): недостатня мотивація науковців до депонування, технічна застарілість платформи.

10. Фінансові показники

Стаття витрат	Сума (грн)	% бюджету
Підтримка серверів		
Оплата персоналу (адміністратор, IT-фахівець, куратор даних, бібліотекар тощо)		
Навчання та розвиток		

11. Плани на наступний період (приклад)

Короткострокові цілі (1–3 місяці):

1. Збільшити кількість документів до ... (+ ... %).
2. Покращити охоплення малоактивних підрозділів.
3. Провести навчальні семінари для ... факультетів, кафедр, відділів.
4. Оптимізувати швидкість завантаження сторінок.

Середньострокові цілі (3–6 місяців):

1. Інтегрувати з ORCID.
2. Додати англomовний інтерфейс.

3. Реалізувати розширений пошук.

4. Досягти індексації в OpenAIRE.

Довгострокові цілі (6–12 місяців):

1. Оновити платформу до останньої версії.

2. Впровадити систему збереження даних досліджень.

3. Розробити мобільний додаток.

4. Інтегруватися з національною науковою інфраструктурою.

12. Рекомендації

1. Підвищення активності підрозділів: провести індивідуальні зустрічі з деканами факультетів з низькою активністю, розробити систему мотивації.

2. Покращення видимості: активізувати SEO-оптимізацію, збільшити присутність у соціальних мережах, налагодити співпрацю з міжнародними агрегаторами.

3. Технічне вдосконалення: виділити бюджет на оновлення платформи та додавання нових функцій на основі відгуків користувачів.

4. Розвиток персоналу: організувати стажування для співробітників репозитарію у провідних міжнародних репозитаріях.

13. Висновки

[Підсумковий аналіз результатів за період, оцінка досягнення цілей, загальна оцінка ефективності роботи репозитарію.]

Додатки: детальна статистика завантажень за підрозділами; список 100 найпопулярніших публікацій; графіки та діаграми; відгуки користувачів.

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

для закладів вищої освіти і наукових установ
щодо розміщення монографій дослідників
України у відкритому доступі

ЗМІСТ

ВСТУП	224
РОЗДІЛ 1. Трансформація наукового книговидавництва в часи розвитку відкритого доступу й відкритої науки.....	227
1.1. Переваги відкритого доступу до монографій	229
1.2. Основні виклики впровадження відкритого доступу до академічних монографій.....	232
1.3. Бізнес-моделі відкритого доступу для видавництв.....	233
1.4. Види відкритого доступу до монографій	236
РОЗДІЛ 2. Нормативно-правові механізми забезпечення відкритого доступу до монографій	239
2.1. Ліцензії відкритого доступу: принципи, типи й застосування.....	243
2.2. Видавничий договір і відкритий доступ.....	244
2.2.1. Передання авторських прав і ліцензування.....	245
2.3. Права третіх сторін і авторське право	249
2.3.1. Дозвіл суб'єкта авторського права на використання твору	249
2.3.2. Використання твору без дозволу суб'єктів авторського права	251
2.3.3. Публічна ліцензія на використання об'єкта авторського права	252
2.3.4. Практичні рекомендації для забезпечення правомірного використання творів третіх сторін.....	254
Висновки й рекомендації	255

Використані джерела.....	256
--------------------------	-----

ДОДАТОК 1. Практичні кроки для забезпечення відкритого доступу	259
--	-----

ДОДАТОК 2. Контрольний список для автора монографії	261
---	-----

ДОДАТОК 3. Розвіювання поширених міфів.....	262
---	-----

ДОДАТОК 4. Зразок ліцензійного договору щодо надання права на видання монографії у відкритому доступі	264
---	-----

ВСТУП

Сучасна наука перебуває в епіцентрі глобальних трансформацій, що радикально змінюють способи створення, поширення та використання наукових знань. Відкрита наука стала не просто трендом, а новою парадигмою наукової комунікації, що ґрунтується на принципах прозорості, доступності й співпраці.

У цьому контексті відкритий доступ до монографій набуває особливого значення як інструмент демократизації знань і підвищення впливу українських досліджень у світовому науковому просторі. Монографії традиційно посідають особливе місце в академічній комунікації, особливо в гуманітарних та суспільних науках, де вони залишаються основною формою презентації завершених досліджень. На відміну від журнальних статей, монографії дають можливість глибоко розкрити тему, представити комплексний аналіз і сформулювати цілісну наукову концепцію. Однак саме через свій обсяг і складність виробництва монографії довгий час залишалися поза основним руслом руху за відкритий доступ, який спочатку зосереджувався переважно на журнальних публікаціях.

Сьогодні ситуація змінюється. Світова наукова спільнота дедалі більше усвідомлює критичну важливість забезпечення вільного доступу не лише до статей, а й до монографій та інших видів наукових видань. За даними міжнародних досліджень, монографії у відкритому доступі отримують у середньому в 10 разів більше завантажень і у 2–3 рази більше цитувань порівняно з виданнями з обмеженим доступом. Це означає не лише ширше охоплення аудиторії, а й реальне збільшення наукового та суспільного впливу досліджень.

Для України питання відкритого доступу до монографій набуває додаткового стратегічного значення. Інтеграція

вітчизняної науки в європейський дослідницький простір, участь у програмі «Горизонт Європа», імплементація принципів відкритої науки відповідно до європейських стандартів — для цього потрібні системні зміни у підходах до видання наукової книги. Розміщення монографій українських дослідників у відкритому доступі сприяє підвищенню міжнародної видимості вітчизняної науки, залученню до наукового діалогу та зміцненню репутації українських дослідницьких інституцій.

Водночас перехід до моделі відкритого доступу супроводжується численними викликами. Дослідники стикаються з питаннями вибору платформи для розміщення, розуміння юридичних аспектів ліцензування, збереження авторських прав, фінансування видавничих витрат. Видавництва шукають нові бізнес-моделі, що дали б змогу забезпечити якість редакційної підготовки та рецензування за умови безкоштовного доступу до кінцевого продукту. Інституції опрацьовують політики підтримки дослідників у публікації монографій у відкритому доступі.

Мета цих методичних рекомендацій — надати українським дослідникам практичний інструментарій для розміщення монографій у відкритому доступі. Рекомендації охоплюють увесь спектр питань: від розуміння переваг і викликів відкритого доступу до конкретних кроків щодо вибору платформи, укладення видавничих договорів, застосування відповідних ліцензій та забезпечення довгострокового збереження й видимості публікацій.

Цільова аудиторія — дослідники всіх галузей знань, які планують опублікувати або вже опублікували монографії і прагнуть зробити їх доступними для широкої наукової спільноти та суспільства; бібліотекарі, відповідальні за підтримку дослідників та управління інституційними репозитаріями; представники видавництв, зацікавлені в освоєнні нових моделей академічного книговидавання; адміністратори закладів вищої освіти та наукових установ, які формують інституційну політику відкритої науки.

Структуру методичних рекомендацій побудовано так, щоби послідовно провести читача через усі етапи розміщення монографій у відкритому доступі. Перший розділ присвячений трансформації наукового книговидавництва в контексті розвитку відкритої науки, аналізу переваг і ви-

кликів відкритого доступу, огляду сучасних бізнес-моделей і видів відкритого доступу до монографій. Другий розділ детально розглядає нормативно-правові механізми, зокрема ліцензії відкритого доступу, особливості укладення видавничих договорів, питання передання авторських прав і ліцензування.

Ці рекомендації розроблено з урахуванням міжнародного досвіду провідних ініціатив відкритого доступу (OAPEN, DOAB, Knowledge Unlatched), європейських політик (Plan S, Horizon Europe) та специфіки українського наукового середовища. Наша мета — не лише інформувати, а й надихнути українських дослідників використовувати можливості відкритого доступу для максимального поширення результатів своїх досліджень.

Сподіваємося, що ці методичні рекомендації стануть корисним практичним інструментом для всіх, хто прагне зробити свої наукові досягнення доступними світові.

РОЗДІЛ 1. Трансформація наукового книговидавництва в часи розвитку відкритого доступу й відкритої науки

У сучасних умовах цифрової трансформації наукової комунікації відкритий доступ до академічного контенту став одним із ключових чинників розвитку світового наукового середовища.

Відкритий доступ (Open Access) — це безкоштовний, негайний, онлайн-доступ до наукової інформації (наукових статей, монографій, дисертацій тощо) з правом користувачів читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, шукати або посилатися на повні тексти публікацій без фінансових, правових чи технічних бар'єрів, окрім тих, що невід'ємно пов'язані з доступом до Інтернету.

Фундаментальними принципами відкритого доступу є універсальність (наукові знання мають бути доступними для всіх, незалежно від географічного розташування, фінансових можливостей чи інституційної належності), мінімізація всіх можливих бар'єрів для доступу до наукової інформації, підтримка багатомовності контенту.

Ключовими характеристиками відкритого доступу є безплатний доступ до контенту, доступ до повного тексту, а не лише до анотацій, використання стандартних інтернет-технологій і протоколів (зокрема стійких URL і DOI, підтримка стандартів метаданих (Dublin Core, MODS), машиночитні формати (XML, JSON-LD), протоколи збирання метаданих (OAI-PMH)). Відкритий доступ забезпечує довгостроковість — стабільний доступ до контенту протягом тривалого часу.

Відкритий доступ повністю відповідає академічним принципам забезпечення **якості наукових публікацій** (збереження процедур рецензування, дотримання редакційних чи видавничих стандартів, прозорість процесів публікації тощо).

Відкритий доступ не скасовує авторське право: **автори завжди зберігають права авторства на власні твори, а ліцензування є лише інструментом надання прав користувачам.**

Інтенсивне зростання кількості вебсервісів і платформ поширення академічних матеріалів зумовило безпрецедентне збільшення обсягів контенту, доступного у відкритому доступі. Забезпечення відкритого доступу до результатів досліджень, зокрема наукових статей, журналів значною мірою сприяло глобалізації наукового обміну, підвищенню видимості досліджень і розширенню доступу до знань. Водночас питання забезпечення відкритого доступу до монографій залишаються актуальними й потребують подальшого нормативного та технічного врегулювання.

Монографії та інші масштабні дослідницькі видання, зокрема збірники наукових праць, наукові книжки, відіграють важливу роль у системі наукової комунікації в різних галузях знань. Вони забезпечують необхідний простір для ґрунтовного викладення теоретичних підходів, аргументів і доказів, що є особливо важливим для дисциплін, де комплексний і послідовний аналіз неможливо реалізувати у форматі наукової статті. Монографії доповнюють журнальні публікації, забезпечуючи повніше представлення результатів наукових досліджень і сприяючи розвитку міждисциплінарного діалогу. В академічному середовищі видання монографій часто розглядають як істотний показник наукової продуктивності та авторитету, особливо для конкурсів на посади, грантів або атестації.

Водночас із 1980-х років дослідники наукових комунікацій заявляють, що академічна монографія перебуває у кризі. Продажі друкованих монографій скорочуються тривожними темпами, що спонукає сучасних видавців встановлювати накладі до 100–200 примірників однієї монографії замість середнього показника 3 тисячі примірників, який вони друкували б у 1970-х роках (Maxwell et al., 2016, р. 2). Тенденція до розвитку цифрових технологій і скорочення обсягів продажів друкованих монографій поставила під загрозу сталий розвиток академічного книговидавництва, що своєю чергою спричинило активний пошук альтернативних моделей фінансування й поширення наукових праць та сприяло формуванню нових економічних моделей академічного книговидавництва.

У майбутньому все більша частка монографій буде доступна онлайн, навіть якщо багато з них також друкуватимуть. У цьому контексті зростатиме вимога суспільства, щоб монографії були доступні у відкритому доступі так само, як і журнальні статті.

В Україні створено вже майже 140 інституційних репозитаріїв відкритого доступу й Національний репозитарій відкритого доступу (НРАТ)¹, де розміщено, передусім, наукові статті, дисертації, розділи монографій, освітні матеріали. Водночас, окремі монографії представлені досить слабо. Серед критеріїв державної атестації є показник щодо монографій, зокрема щодо їх розміщення у відкритому доступі й наявності DOI.

Отже, відкритий доступ до академічних монографій — це не лише технологічна чи економічна інновація, а й новий етап еволюції наукової комунікації, що забезпечує прозорість, доступність і стійкість наукового знання в глобальному інформаційному просторі. Відкритий доступ до монографій — це не просто технічна можливість безкоштовного розміщення тексту в інтернеті. Це філософія наукової комунікації, що визнає знання спільним благом людства, підтримує принципи справедливості в доступі до освіти та науки, сприяє інноваціям через вільний обмін ідеями. Приєднуючись до глобального руху за відкриту науку, українські дослідники роблять важливий внесок у розбудову справедливішого та ефективнішого наукового простору.

1.1. Переваги відкритого доступу до монографій

Упровадження практик відкритого доступу до монографій не лише сприяє трансформації системи наукової комунікації, а й створює нові можливості для самих дослідників. На відміну від традиційних друкованих видань, електронна монографія, розміщена у відкритому доступі, стає частиною глобальної наукової екосистеми, інтегрованої в міжнародні бази даних, репозитарії, реєстри відкритого доступу. Відкритий доступ до монографій, зокрема, сприяє реалізації принципів відкритої науки (open science), яка орієнтова-

¹ <https://nrat.ukrintei.ua/>

на на прозорість, відтворюваність і рівний доступ до знань. Така модель публікації формує нову культуру наукової взаємодії, де знання розглядають як спільне надбання.

Отже, відкритий доступ до монографій має низку переваг, які можна систематизувати.

Збільшення видимості й цитованості. Монографії у відкритому доступі мають суттєво ширшу аудиторію завдяки усуненню платних бар'єрів і доступності для дослідників у всьому світі. Ширше географічне охоплення, зокрема у країнах, які мають обмежені фінансові ресурси на передплатений доступ до електронних бібліотек, розширює наукову аудиторію автора. Наприклад, дослідження демонструють, що монографії, опубліковані у відкритому доступі, цитуються в середньому на 50–200 % частіше, залежно від предметної галузі. Особливо цей ефект помітний для спеціалізованих і міждисциплінарних досліджень. Своєю чергою доступність негайного повного тексту сприяє пришвидшенню цитування, що може позитивно впливати на h-індекс автора, а також на кількість спільних цитувань (co-citations) і позицію в наукометричних рейтингах. Механізми впливу: доступність тексту для потенційних читачів, немає бар'єрів для ознайомлення з дослідженням, ширше охоплення (географічне, дисциплінарне), індексація в більшій кількості наукометричних баз і пошукових систем (Google Scholar, Semantic Scholar, Open Alex etc.).

Підвищення наукової репутації та академічного впливу. Публікація монографії у відкритому доступі сприяє розширенню наукової присутності автора в міжнародному академічному середовищі, підвищуючи його професійне визнання та видимість результатів досліджень. Така форма поширення наукових результатів створює додаткові можливості для участі у конференціях, редакційних колегіях, експертних і консультаційних ініціативах, а також для залучення до міжнародних дослідницьких проєктів. Водночас, відкритий доступ виступає маркером академічної доброчесності й відкритості до наукової взаємодії, демонструючи довіру до якості власних досліджень.

Кар'єрні переваги. Відкритий доступ до монографій дедалі частіше розглядають як важливий показник наукової продуктивності та академічної активності дослідника. У багатьох національних і міжнародних академічних системах

такі праці враховують під час атестації, конкурсного відбору на наукові чи викладацькі посади, а також при розгляді заявок на гранти, стипендії та інші форми наукової підтримки. Тож відкриті монографії стають не лише засобом поширення знань, а й чинником професійного розвитку та інтеграції у глобальну наукову спільноту.

Переваги для викладацької та освітньої діяльності.

Відкритий доступ до монографій створює додаткові можливості для інтеграції наукових результатів у освітній процес. Відкриті електронні видання можуть бути використані як навчальні ресурси без фінансових чи технічних обмежень, що сприяє підвищенню доступності якісного навчального контенту для студентів і слухачів освітніх програм. Для викладача використання власних наукових напрацювань у навчальних курсах зміцнює взаємозв'язок між освітою та наукою, підвищуючи академічну якість і суцільність освітніх програм.

Технологічні й інфраструктурні переваги. Однією з ключових переваг відкритого доступу до монографій є забезпечення їхнього цифрового довгострокового збереження та стабільного доступу до наукового контенту. Розміщення електронних версій монографій у відкритих репозиторіях або на спеціалізованих платформах забезпечує захист від втрати через технологічні зміни, підтримку постійної доступності матеріалів, їх резервне копіювання. Використання унікальних ідентифікаторів (DOI) та надійних URL-адрес мінімізує ризики втрати посилань і забезпечує можливість стабільного цитування без ризику «мертвих посилань».

Покращені можливості пошуку. Розміщення монографій на спеціалізованих платформах або в репозитаріях відкритого доступу сприяє збагаченню електронних матеріалів метаданими. Якісні метадані є фундаментальним елементом, що забезпечує знаходжуваність, відображення і використання матеріалів у цифровому науковому просторі. Метадані підвищують видимість монографії за рахунок їх індексації в академічних базах даних і пошукових системах. Водночас, неповнота метаданих значно знижує шанс наукового доробку бути виявленим і процитованим. Застосування стандартів метаданих (наприклад, Dublin Core, MODS, MARC) і протоколів обміну (OAI-PMH) забезпечує інтеграцію

рабельність між різними цифровими репозиторіями та базами, підвищує сумісність систем. Особливу цінність становить використання стійких ідентифікаторів (DOI, ORCID, ROR), які дають можливість встановлювати зв'язки між різними елементами дослідницької діяльності (публікаціями, авторами, установами, грантами тощо).

Аналітика використання та впливу. Сучасні сервіси електронних монографій і репозитарії дають змогу відстежувати статистичну інформацію, зокрема кількість завантажень, переглядів, географію використання, моніторинг цитувань, альтметрику (наприклад, згадки в соцмережах, блогах), що допомагає оцінити охоплення та вплив дослідження.

Економічні й маркетингові переваги. Видання монографії в електронному відкритому доступі знижує витрати на друк і поширення. Легкість передавання посилання через соціальні та професійні мережі, академічні профілі автора може створити «вірусний» ефект, коли якісна праця швидко поширюється серед колег, студентів і дослідницьких спільнот.

1.2. Основні виклики впровадження відкритого доступу до академічних монографій

Попри зростання інтересу до відкритого доступу та розширення практик публікації монографій у цифровому форматі, цей процес супроводжується низкою правових, технічних і економічних викликів, що потребують системного врегулювання.

Одним із ключових бар'єрів залишається поточна певна невизначеність щодо методів оцінювання досліджень, що може затримати прогрес у політиці щодо монографій відкритого доступу.

Не менш значущим викликом є правові та етичні аспекти відкритого доступу. Моделі, що ґрунтуються виключно на цифровому поширенні текстів, подібно до «зеленої» моделі відкритого доступу, стикаються з низкою обмежень, пов'язаних із правами третіх осіб на видання, наприклад видавців, художників та інших суб'єктів. Питання надання

дозволів на відтворення та поширення контенту залишається складним і часто гальмує процес поширення монографій у відкритому доступі.

Технічна стійкість і зручність використання є ще однією важливою проблемою. Виклики довгострокового зберігання та сумісності форматів електронних видань із часом можуть поставити під загрозу доступність цифрових монографій. Брак уніфікованих стандартів архівування та швидке застарівання форматів створюють ризик втрати даних або зниження функціональності ресурсів у майбутньому.

Окремої уваги потребує питання відкритого ліцензування. Хоча воно є фундаментом відкритого доступу, серед дослідників є занепокоєння щодо можливих зловживань, пов'язаних із найліберальнішими ліцензіями, як-от Creative Commons Attribution (CC BY), яка не обмежує використання та повторне використання матеріалів за умови зазначення оригінального джерела, що може нести потенційну загрозу втрати контролю над авторським змістом.

Пошук успішних бізнес-моделей для публікації монографій через ОА є найбільшим і найважливішим викликом. Зрештою, не існує такого поняття, як вільний відкритий доступ. Модель «автор платить» (зазвичай спонсор автора або установа) стала ключовою для статей у журналах із «золотим» відкритим доступом, але набагато вища вартість книжок відкритого доступу та обмежене фінансування ускладнюють уявлення про те, як могла б працювати система оплати авторами, якби відкритий доступ був обов'язковим.

1.3. Бізнес-моделі відкритого доступу для видавництв

У процесі публікації академічних монографій у відкритому доступі виникає потреба розроблення та впровадження життєздатних бізнес-моделей, які забезпечують як широку доступність, так і фінансову стійкість.

Більшість сучасних підходів орієнтується на гібридні моделі, які поєднують відкритий доступ до електронних версій із продажем друкованих книжок. Як зазначають А. Греко і Р. Вортон (Greco & Wharton, 2008), університетські видавництва більше не можуть функціонувати виключно

на основі друкованих тиражів і мають розглядати публікації з відкритим доступом як стійкий напрям розвитку. Подібної думки дотримується К. Стіл (Steele, 2008), який характеризує модель відкритого доступу як життєздатну альтернативу в умовах інституційної підтримки та цифрової модернізації видавничої інфраструктури.

Досвід видавництва Амстердамського університету (AUP) є показовим прикладом ефективної реалізації гібридної моделі (Snijder, 2014). Результати його діяльності засвідчують, що відкритий доступ не лише не знижує рівень продажів друкованих монографій, а в окремих випадках може сприяти їх зростанню завдяки підвищенню впізнаваності автора та видання.

У сучасній видавничій практиці не існує універсальної моделі фінансування для забезпечення публікації монографій у відкритому доступі. Кожна установа вибирає оптимальне поєднання джерел фінансування відповідно до власних ресурсів, цілей і політики. Деякі бізнес-моделі передбачають фінансову підтримку з боку установ, в яких працюють науковці, грантодавців або спонсорів, тоді як інші реалізуються без залучення авторських внесків. Водночас, дослідникам варто заздалегідь визначитись із видавцем та ознайомитись з умовами співпраці, зокрема з умовами наявності або відсутності плати за публікацію, форму й терміни надання відкритого доступу (негайного чи на умовах ембарго), а також розглянути гарантії відкритості книжки після виходу у світ.

На допомогу науковцям, установам і видавництвам нижче наведено короткий огляд основних бізнес-моделей, що можуть бути застосовані до практик відкритого доступу до монографій.

Модель плати за публікацію (book processing charges, BPC) передбачає підготовку та публікацію монографії у відкритому доступі за рахунок внеску автора. Така модель є найпоширенішою формою фінансування у практиці відкритого доступу, зокрема для журналів. Серед недоліків є високі витрати, що створює ризик нерівності, оскільки не всі науковці чи установи мають достатні фінансові ресурси.

Рекомендовано поєднувати цю модель із грантовими програмами або інституційним фінансуванням, що дасть можливість зменшити фінансове навантаження на авторів.

Модель підтримують такі видавництва: Bloomsbury, Brill, CUP, De Gruyter, Elsevier, InTechOpen, Manchester University Press, MDPI, OUP, Springer Nature (incl. Palgrave Macmillan), T&F (incl. Routledge), University of California Press (Luminos).

Модель «freemium» передбачає поєднання безкоштовного електронного доступу до основного тексту монографії з комерційним поширенням її альтернативних форматів або додаткових версій. Електронну версію монографії надають у відкритому доступі або вона безоплатно доступна автору й користувачам, при цьому забезпечення безкоштовного доступу фінансується за рахунок альтернативних джерел доходу. До таких джерел можуть належати продаж інших електронних форматів видання, продаж друкованих примірників, а також членські внески бібліотек або інституційних партнерів, що підтримують функціонування видавничої моделі.

Модель підтримують такі видавництва: OECD, Open Book Publishers, OpenEdition, Open Humanities Press, Punctum Books.

Модель консорціуму передбачає, що бібліотеки, університети, установи чи видавництва об'єднуються для фінансування або передплати колекцій відкритого доступу. Такі об'єднання дають змогу створити сталі механізми фінансування, мінімізувати ризики окремих установ і забезпечити безкоштовний доступ до видань для всіх користувачів.

Модель підтримують такі видавництва: De Gruyter, Knowledge Unlatched, KOALA, Jisc's Open Access Community Framework, LYRASIS' Open Access Community Investment Program.

Модель членства бібліотеки передбачає, що бібліотеки чи інші установи роблять щорічний членський внесок видавництву, яке покриває частину або повною мірою витрати на забезпечення відкритого доступу до видань видавництва. Установа, яка має членство, а саме її наукові й науково-педагогічні працівники, можуть мати додаткові переваги, зокрема знижки на оплату витрат на оброблення книги (Book Processing Charges, BPC) або на придбання друкованих чи електронних версій книжок.

Модель підтримують такі видавництва: Open Book Collective, Open Book Publishers, Punctum Books, University of California Press (Luminos).

Інституційна модель передбачає, що університет або наукова установа фінансує власне видавництво, яке здійснює публікації у відкритому доступі. В окремих закладах інституційну модель може бути доповнено внутрішньою політикою підтримки відкритого доступу, яка передбачає відкритий доступ до усіх наукових результатів, що були отримані у межах основного робочого часу професорсько-викладацького часу та/або профінансовані коштом державного бюджету. Часто середовищем забезпечення відкритого доступу до матеріалів установи є інституційні репозитарії. Це сприяє прозорості використання державних коштів і коштів платників податків, забезпечує вільний обіг наукової інформації та підвищує репутаційну вагу установи на національному й міжнародному рівнях.

Цю модель широко застосовують заклади вищої освіти та наукові установи України.

Модель грантового фінансування полягає у наданні підтримки видавництву від наукових фондів, державних програм або міжнародних організацій. Ця модель має обмежену стабільність, адже фінансування залежить від конкурсних відборів і часових рамок проєктів.

Модель передплати відкритого доступу передбачає, що певну частину контенту, наприклад електронні версії монографій або окремі їхні розділи, фінансують за рахунок підписок бібліотек, університетів чи наукових установ, тоді як публікації, що отримали достатню фінансову підтримку, стають відкритими для всіх користувачів.

На відміну від класичної моделі передплати, де доступ обмежений лише передплатниками, у цій моделі передплата виконує роль механізму колективного фінансування відкритого доступу.

1.4. Види відкритого доступу до монографій

У сучасній видавничій практиці сформувалося кілька типів відкритого доступу, які відрізняються за механізмами фінансування, ступенем відкритості контенту та правовими умовами використання. Розуміння цих відмінностей є критично важливим як для дослідників, так і для видавців,

оскільки вибір моделі відкритого доступу визначає рівень поширення, цитованості та впливу монографії.

«Золотий» відкритий доступ (Gold OA) передбачає публікацію остаточної версії монографії у форматі негайного та необмеженого відкритого доступу безпосередньо видавництвом і реалізовується через онлайн-платформу видавництва. Фінансування публікацій за цією моделлю найчастіше здійснюється за рахунок автора, установ-роботодавців, наукових фондів або грантових програм. Ключовою ознакою цієї моделі є використання ліцензій відкритого поширення, як-от Creative Commons, зокрема їх атрибутів CC BY, CC BY-NC або CC BY-SA, які гарантують право на вільне читання, завантаження, копіювання та поширення матеріалу за умови збереження авторського визнання. Авторські права зазвичай залишаються за автором.

«Зелений» відкритий доступ (Green OA) передбачає самостійну архівацію автором рукопису або прийнятої версії монографії у відкритому репозитарії. Ця модель дає змогу реалізувати відкритий доступ без безпосередньої публікації видавцем у повноцінному відкритому режимі, однак відкритий доступ може надаватися після завершення періоду ембарго, встановленого політикою видавця.

На відміну від «золотого» відкритого доступу, «зелена» модель не завжди передбачає використання ліцензій відкритого поширення, зокрема Creative Commons, що може обмежувати повторне використання чи комерційне поширення монографії. Хоча у більшості репозитаріїв є можливість обрати ліцензію під час самостійного архівування автором.

«Діамантовий» («платиновий») відкритий доступ (Diamond / Platinum OA) передбачає негайне безоплатне оприлюднення монографії або іншого наукового видання у відкритому доступі без жодних фінансових зобов'язань із боку автора чи читача. У цій моделі витрати на публікацію покриваються за рахунок інституційної підтримки, грантових програм, благодійних фондів тощо.

Авторські права, як правило, залишаються за автором, а всі бар'єри щодо повторного використання, поширення чи відтворення тексту знімаються завдяки застосуванню ліцензій Creative Commons, зокрема CC BY, яка дозволяє

вільне використання твору за умови належного посилання на автора.

«Діамантовий» відкритий доступ вважають однією з найбільш етичних і соціально відповідальних моделей видання наукової книжки, оскільки вона поєднує високу якість редакційного процесу з повною відкритістю результатів досліджень для суспільства.

«Бронзовий» відкритий доступ (Bronze OA) передбачає безоплатний відкритий доступ до наукових видань із вебсайту видавця, де матеріал доступний для перегляду або завантаження, однак не ліцензований на умовах ліцензій відкритого поширення, таких як Creative Commons. Це означає, що хоча користувачі можуть вільно ознайомитися з матеріалом, вони не мають юридичного права на його повторне використання, поширення чи адаптацію. Цей тип доступу часто має тимчасовий або умовний характер, адже видавець залишає за собою право будь-коли обмежити або повністю скасувати відкритий доступ до матеріалу. Хоча «бронзовий» доступ сприяє тимчасовому розширенню аудиторії та популяризації наукових результатів, він не відповідає основним принципам відкритого доступу, оскільки не гарантує стабільності, повторного використання та правової прозорості. Відсутність відкритої ліцензії робить цей формат проміжним між закритими моделями та справжніми формами відкритого доступу, як-от «золотий» чи «діамантовий».

РОЗДІЛ 2. Нормативно-правові механізми забезпечення відкритого доступу до наукових монографій

Авторське право посідає центральне місце у сфері академічних публікацій, забезпечуючи баланс між захистом інтелектуальної власності дослідників і вільним поширенням результатів наукової діяльності, та є ключовим інструментом, що гарантує дотримання прав авторів, визначає межі використання їхніх праць і водночас сприяє розвитку відкритої науки.

Питання відкритого доступу до наукових публікацій, і монографій також, регулюється в Україні на кількох рівнях законодавства. **Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»** (2015) є базовим документом, який закріплює принципи відкритості й доступності наукової інформації. **Закони України «Про інформацію» і «Про доступ до публічної інформації»** створюють загальну правову основу для забезпечення доступу до інформації, включно з науковою. **Національний план відкритої науки України** (2022) передбачає, зокрема, впровадження механізмів відкритого доступу до наукових публікацій. У **законопроекті про відкриту науку** (у розробці) також ідеться про законодавче закріплення обов'язкового відкритого доступу до публікацій і дослідницьких даних за умови держфінансування. Нормативні документи МОН України висвітлюють різні аспекти щодо відкритого доступу та відкритої науки. Зокрема, результати оприлюднення наукових публікацій у відкритому доступі є одним із критеріїв державної атестації закладів вищої освіти, наукових установ тощо. **Національний репозитарій академічних текстів** (НРАТ) збирає наукові публікації українських дослідників і надає відкритий доступ до них. Багато універ-

ситетів і наукових установ створили власні інституційні політики відкритої науки й інституційні репозитарії відповідно до міжнародних стандартів відкритого доступу, де також розміщені монографії.

Основним документом щодо авторського права та ліцензування є **Закон України «Про авторське право і суміжні права»**, за яким автор наукового твору завжди є первинним суб'єктом авторського права. Це означає, що автор може публікувати свою авторську версію монографії як препринт у репозитарії без будь-яких обмежень чи додаткових дозволів, навіть якщо він пізніше передасть права видавництву. Крім того, автор може використовувати публічну ліцензію, наприклад Creative Commons для використання з обов'язковим зазначенням атрибуції (CC BY — будь-яке використання та атрибуція, CC BY-SA — будь-яке використання та атрибуція + ShareAlike, CC BY-NC — некомерційне використання, або CC BY-ND — поширення без змін, заборона модифікації).

Процес подання рукопису традиційно супроводжується укладанням договору про передання авторських прав або наданням невиключної ліцензії видавцеві, що дає змогу видавництву здійснювати технічну, редакційну й організаційну підтримку публікації. Водночас таке передання прав часто обмежує можливості автора самостійно поширювати чи повторно використовувати власну працю. Зростання популярності відкритого доступу суттєво трансформує традиційне розуміння авторського права, зміщуючи акценти від його суто охоронної функції до спрямованості на поширення знань і колективну наукову користь.

Отже, у контексті відкритого доступу питання авторського права потребує глибокого осмислення та узгодження між академічними, правовими й етичними підходами. Ефективне поєднання захисту прав інтелектуальної власності з принципами відкритої науки створює основу для сталого розвитку наукових комунікацій, забезпечуючи справедливий доступ до результатів досліджень і збереження академічної цілісності.

Незважаючи на законодавчу базу, повноцінне впровадження відкритого доступу до монографій стикається з практичними труднощами: браком детальних підзаконних

актів і необхідністю узгодження інтересів авторів та видавництва, які можуть вимагати від авторів передання права власності.

Варіанти передання авторських прав

Повне передання авторських прав. Автор може повністю передати майнові права видавництву за авторським договором. У такому разі всі подальші рішення щодо використання монографії приймає видавництво. Однак навіть у цьому випадку автор зберігає право публікувати свою авторську версію як препринт. Якщо автор підписав із видавництвом договір про виключне передання прав, він не може самостійно розмішувати монографію у відкритому доступі без згоди видавництва. Тому важливо уважно читати видавничий договір, зберігати за собою право на розміщення в інституційних репозитаріях, узгоджувати ембарго-періоди (наприклад, 6–12 місяців після публікації).

Ліцензійний договір часто охоплює надання ліцензії на використання твору у всіх форматах: друковане видання, електронне видання, аудіокнижка. Ще один варіант: автор надає видавництву невиключну або виключну ліцензію на певні способи використання (наприклад, тільки на друковане видання), зберігаючи за собою інші права, зокрема право на розміщення в інституційних репозитаріях.

Самостійне видання та відкритий доступ. Автор може самостійно оприлюднити авторську версію монографії у відкритому доступі, наприклад в інституційному репозитарії, використовуючи ліцензії Creative Commons. Особливу увагу слід звернути на питання щодо монографій, створених у порядку виконання службових обов'язків за трудовим договором з працедавцем та щодо співавторства.

Службові твори мають свої особливості.

Перехід майнових прав. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права», майнові права на службові наукові публікації (службові твори) переходять до роботодавця (закладів вищої освіти чи наукових установ) із моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо май-

нових прав на службовий твір, укладеним між працівником (автором) і роботодавцем. Тобто у разі службових творів усе зазначене щодо майнових прав може здійснювати лише керівник закладу вищої освіти чи наукової установи або особа, що діє за дорученням керівника. Наукові та науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти й наукових установ можуть виконувати свої дослідження та поширювати результати як службові твори, тільки якщо це відповідним чином оформлено з боку працедавця через трудовий договір або додаткову угоду.

Приклад рішення від НАН України¹: з метою врегулювання відкритого доступу до наукових публікацій установи НАН України визначають в умовах трудового договору (контракту) або у додатковій угоді до трудового договору (контракту) умови розподілу майнових прав на службовий твір відповідно до статей 14 і 48 Закону України «Про авторське право і суміжні права», Положення про використання об'єктів права інтелектуальної власності в НАН України.

Співавторство. За наявності кількох авторів усі співавтори мають рівні права, якщо інше не встановлено угодою між ними. Для використання твору потрібна згода всіх співавторів; кожен співавтор може вимагати захисту свого авторського права; кожен співавтор має право на самоархівування своєї версії твору.

Сподіваємось, що певні прогалини буде усунуто в оновлених законодавчих документах, зокрема щодо авторського права, відкритої науки та ін.: закріплено право автора на самоархівування попри передання прав видавцеві; визначено поняття «препринт», «постпринт», «видавнича версія»; встановлено максимальні ембарго-періоди; законодавчо встановлено обов'язковий відкритий доступ до публікацій за держфінансування; стандартизовано договори з видавцями, права та обов'язки репозитаріїв. Ці питання також потрібно висвітлювати в інституційних політиках установ щодо відкритого доступу, відкритої науки та інтелектуальної власності.

¹ Про затвердження Положення про відкриту науку в НАН України. <https://akademperiodyka.org.ua/wp-content/uploads/240612-%E2%84%96-350.pdf>

Практичні рекомендації для авторів

Перед підписанням договору з видавництвом:

- 1) уважно читайте видавничий договір — зверніть увагу на обсяг прав, що передаються;
- 2) зберігайте за собою право на самоархівування — це ваше первинне право як автора;
- 3) узгоджуйте ембарго-періоди — якщо видавництво наполягає на ембарго, домовтеся про розумні терміни (6–12 місяців);
- 4) проконсультуйтеся з юристом або відділом інтелектуальної власності свого закладу;
- 5) з'ясуйте політику видавництва щодо архівування в репозитаріях.

Для службових творів:

- 1) перевірте свій трудовий договір — чи містить він положення про службові твори;
- 2) укладіть додаткову угоду з роботодавцем про розподіл майнових прав, якщо це необхідно;
- 3) ознайомтеся з інституційною політикою вашого закладу щодо відкритого доступу та інтелектуальної власності;
- 4) узгодьте умови оприлюднення з керівництвом перед публікацією.

Для дотримання вимог відкритого доступу:

- 1) розмістіть авторську версію (препринт) у інституційному або іншому репозитарії;
- 2) використовуйте ліцензії Creative Commons для чіткого визначення умов використання;
- 3) врахуйте вимоги грантодавців — якщо дослідження фінансувалося з грантів.

2.1. Ліцензії відкритого доступу: принципи, типи й застосування

У сучасному видавничому середовищі дедалі більшого поширення набувають гнучкі моделі ліцензування, зокрема основані на відкритих ліцензіях Creative Commons, що дають авторам можливість зберігати за собою ключові права на власні твори.

Ліцензії Creative Commons (CC) — це стандартизований інструмент відкритого ліцензування, який дозволяє авторам встановлювати умови повторного використання своїх творів іншими користувачами. В основі системи CC лежить поєднання чотирьох базових умов, з яких формуються шість можливих комбінацій ліцензій.

Важливим є представлення ліцензій у зрозумілих як для людини, так і для засобів технічного оброблення форматах:

- людиночитному — містить короткий опис, зрозумілий як авторам, так і користувачам;
- юридичночитному — містить офіційний правовий опис;
- машиночитному — містить код, який дає можливість програмам і пошуковим системам розпізнавати умови ліцензії.

Основні умови ліцензій Creative Commons

Кожну умову позначено дволітерним скороченням і спеціальним символом:

- **BY (Attribution)** — із зазначенням авторства. Користувач зобов'язаний вказати ім'я автора або інші елементи, що вказують на першоджерело твору. Це базова умова, що міститься в усіх ліцензіях Creative Commons.
- **ND (No Derivatives)** — без похідних творів. Забороняє створення модифікованих, адаптованих або перероблених версій оригінального твору.
- **NC (Non-Commercial)** — некомерційне використання. Дозволяє використовувати твір лише в некомерційних цілях.
- **SA (Share Alike)** — на тих самих умовах. У разі створення похідного твору його мають поширювати на тих самих умовах ліцензії, що й оригінал.

2.2. Видавничий договір і відкритий доступ

У сучасному науковому середовищі дедалі більшу роль відіграє відкритий доступ. Саме тому видавничі договори стають ключовим інструментом регулювання відносин між авторами та видавцями. Вони визначають не лише правовий статус наукової праці, а й умови її поширення, повторного використання та архівування.

Видавничий договір може бути оформлений як окремий документ або бути частиною умов подання рукопису через електронну платформу видавництва. Якщо немає окремого

тексту угоди або загальних умов публікації на вебсайті видавця, детальний зміст видавничого договору мають обговорити й узгодити сторони — дослідники та видавці.

Для дослідників важливо розуміти як юридичні, так і практичні наслідки укладання договорів, оскільки вони впливають на подальше використання результатів досліджень у відкритому науковому просторі. Важливо, щоб науковець або колектив авторів уважно ознайомились з умовами договору та, за потреби, отримали юридичну консультацію, адже надмірне або невизначене передання прав може суттєво обмежити можливості автора у подальшому використанні власних результатів дослідження.

2.2.1. Передання авторських прав і ліцензування

Законодавством України передбачено два основні механізми передання прав інтелектуальної власності: повне передання авторських прав, або відчуження, і часткове передання авторських прав, або ліцензійний договір.

Повне передання авторських прав

Договір про повне передання авторських прав передбачає, що автор повністю передає / відчужує усі майнові права видавцеві. Після цього правовласником стає набувач, а автор зберігає за собою лише немайнові або моральні права, зокрема право авторства, право на ім'я, на недоторканність твору тощо. Основною метою такого договору є надання видавцеві юридичних гарантій щодо законності розповсюдження твору, можливості комерційного використання та захисту від порушень прав третіх осіб. Для видавця це спрощує адміністрування прав і відкриває можливість монетизації публікації.

Після підписання такого договору видавець стає єдиним правовласником публікації та отримує виключне право на:

- відтворення твору в будь-якій формі (друк, електронна версія, переклад, аудіо тощо);
- розповсюдження копій, продаж, передплату тощо;

- переклад, адаптацію, перероблення, а також створення похідних творів;
- передання прав третім особам.

Договір про повне передання авторських прав має найменш гнучкий формат взаємодії між автором і видавцем. Вона забезпечує видавцю максимальний контроль над публікацією.

Наслідки для автора. Після підписання договору автор:

- втрачає контроль над поширенням власного твору;
- потребує дозволу видавця для будь-якого подальшого використання власного твору;
- не може забезпечити відкритий доступ до матеріалу, якщо це не передбачено окремим пунктом договору;
- обмежений у можливостях самоархівування.

Істотні умови договору про повне передання авторських прав. Більшість видавничих договорів про передання авторських прав містять такі ключові положення:

1. Обсяг переданих прав. Прописують умови, відповідно до яких видавець отримує всі виключні майнові права на твір без обмежень у часі, території та формі відтворення.
2. Географія охоплення. Передання прав зазвичай охоплює усі країни, незалежно від країни видання твору.
3. Строк дії договору. Зазвичай права передають безстроково або на весь строк дії авторського права.
4. Збереження моральних прав. Умови, відповідно до яких за автором зберігаються немайнові права (право авторства, на ім'я, на недоторканність твору).
5. Заборона повторного використання. Містить умови повторного використання власного твору. Зазвичай автор не має права повторно публікувати твір або його частини без письмового дозволу видавця.
6. Оприлюднення у відкритому доступі. У більшості випадків будь-яке поширення твору у відкритому доступі або самоархівування автором не допускається, якщо інше не передбачено договором.

Ліцензійний договір

Ліцензійний договір — це договір, за яким одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на вико-

ристання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензії) на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог законодавства.

Укладання ліцензійного договору не позбавляє автора майнових прав. Автор залишається правовласником, а ліцензіат отримує лише дозвіл на використання твору у спосіб, прямо передбачений договором.

Відповідно до ст. 1109 Цивільного кодексу України, будь-який ліцензійний договір має містити такі істотні умови:

1. Вид ліцензії: виключна, невиключна або субліцензія.
2. Спосіб використання твору: наприклад, публікація, переклад, розповсюдження, відтворення, розміщення у відкритому доступі.
3. Територія дії: на якій території дозволено використання (в Україні, ЄС, у всьому світі).
4. Строк дії договору: чітко визначений період дії ліцензії, наприклад 3 роки, або строк дії авторського права.
5. Розмір і порядок виплати винагороди: якщо угода передбачає оплату, можлива оплата фіксованої суми, відсоток від прибутку або безоплатне надання.
6. Права та обов'язки сторін: наприклад, обов'язок ліцензіата зазначати автора, не вносити змін без згоди тощо.
7. Відповідальність сторін: відповідальність за порушення умов договору або неправомірне використання твору. Зразок ліцензійної угоди див. у додатку 4.

Залежно від обсягу переданих прав і ступеня виключності, в українському законодавстві розрізняють три основні види ліцензій — виключну, невиключну та субліцензію.

Виключна ліцензія — це договір, за яким ліцензіар (правовласник твору) надає ліцензіату єдине (виключне) право використовувати об'єкт авторського права у визначений договором спосіб, при цьому ліцензіар не має права самостійно здійснювати такі дії або надавати їх іншим особам без згоди ліцензіата.

Особливості виключної ліцензії:

- надається лише одному ліцензіату;
- після підписання договору автор твору не може використовувати твір у той самий спосіб без згоди ліцензіата;
- договірна сила еквівалентна частковому переданню прав.

Невиключна ліцензія — це форма договору, за якою автор або інший правовласник надає іншій особі право вико-

ристовувати твір певним чином, але зберігає можливість самостійно використовувати твір і надавати такі самі права іншим користувачам.

Особливості невиключної ліцензії:

- відповідно до ст. 1109 Цивільного кодексу України за ліцензійним договором надається невиключна ліцензія «за замовчуванням», якщо інше не встановлено ліцензійним договором;
- за автором зберігаються усі майнові права;
- автор може укладати інші аналогічні ліцензійні договори з різними суб'єктами;
- дозволяє автору зберегти контроль над твором і одночасно поширювати його у відкритих репозиторіях;
- ліцензіат має право використовувати твір лише у межах, визначених договором;
- ліцензіат не має права передавати права іншим особам без письмової згоди автора;
- є найбільш гнучкою та поширеною формою у сфері відкритого доступу та відповідає практикам Creative Commons (CC BY, CC BY-NC, CC BY-SA), які за своєю суттю є публічними невиключними ліцензіями.

Субліцензія — умова, за якою ліцензіат надає іншій особі (субліцензіату) субліцензію на використання об'єкта права інтелектуальної власності за умови, якщо це передбачено основним ліцензійним договором.

Для сфери відкритої науки субліцензування особливо актуальне, оскільки дає змогу закладам вищої освіти та науковим установам легально передавати права на поширення наукових творів цифровим платформам, забезпечуючи відкритий доступ за збереження авторських прав.

Особливості надання субліцензії:

- може бути надана лише у випадку, якщо основний ліцензійний договір, укладений між ліцензіаром і ліцензіатом, прямо дозволяє таке передання;
- у разі порушення прав ліцензіара відповідальність несе як субліцензіат, так і ліцензіат;
- обсяг прав, переданих за субліцензією, не може перевищувати обсяг прав, наданих ліцензіату первинним договором;
- у разі припинення дії основного ліцензійного договору автоматично припиняється і субліцензія.

2.3. Права третіх сторін і авторське право

У процесі створення наукових монографій, розділів книжок чи інших академічних публікацій автори нерідко використовують твори або їх фрагменти, створені іншими дослідниками або які належать іншим установам та організаціям. Такі твори, якщо вони не є власним результатом дослідження автора, підпадають під дію авторського права третіх осіб.

Відповідно до чинного законодавства України будь-яке використання творів, що охороняються авторським правом, регулюється виключно за згодою суб'єкта авторського права або іншої особи, уповноваженої на надання такого дозволу, крім випадків правомірного використання твору без такого дозволу, встановлених законом.

Для дослідників надзвичайно важливо переконатися, що використання творів третіх сторін здійснюється на законних підставах.

У межах цих рекомендацій до творів третіх сторін належить будь-який твір, який використовують під час підготовки монографії, авторські права на який належать іншій особі, а не автору монографії.

2.3.1. Дозвіл суб'єкта авторського права на використання твору

Процедура отримання дозволів на використання матеріалів третіх сторін є однаковою як для публікацій із відкритим доступом, так і для традиційних видань із обмеженим доступом. Водночас, за відкритого доступу необхідно враховувати специфіку ліцензійних умов, адже контент стає доступним без обмежень у мережі «Інтернет», що суттєво розширює обсяг прав користувачів.

Дозвіл на використання твору має:

- надати авторові або видавництву право використовувати твір у складі публікації;
- визначати умови авторського права, за якими твір включається до видання.

Твори третіх сторін можуть бути частиною публікації:

- на умовах традиційного захисту «Всі права захищено» або

- під публічними ліцензіями, наприклад Creative Commons (CC BY, CC BY-NC тощо).

Усі права захищено — це класична форма дозволу, за якої правовласник надає право лише на відтворення його контенту у складі видання. Користувачі можуть переглядати або читати цей матеріал, але не мають права його змінювати, копіювати, поширювати чи використовувати окремо без додаткового дозволу. Якщо такий контент вносять до монографії з відкритим доступом, він не переходить під дію відкритої ліцензії видання. Тобто читач, який хоче використати цей фрагмент окремо, повинен звернутися безпосередньо до суб'єкта авторських прав для отримання окремого дозволу.

Поєднання ліцензій у межах одного видання. У разі якщо автор публікує монографію або інше наукове видання у відкритому доступі, наприклад, під публічною ліцензією Creative Commons, це не означає, що всі елементи цього видання автоматично поширюються за тією самою відкритою ліцензією.

Варто пам'ятати, що автор не має права змінювати ліцензію або розширювати права на матеріали, які йому не належать. Отже, якщо видання містить матеріали, які належать іншим суб'єктам авторського права, а автор має дозвіл лише на їх використання у тексті, то ці елементи зберігають свій окремий правовий статус. Саме тому міжнародною та українською видавничою практикою допускається поєднання різних ліцензій у межах одного видання.

У межах одного видання можуть співіснувати матеріали з різними ліцензіями, за умови чіткого зазначення цього в описі або підписі. Тобто основна монографія може бути поширена під публічною ліцензією, але сторонні елементи — під іншими умовами, наприклад «усі права захищено», або під іншою атрибуцією публічної ліцензії Creative Commons.

Обмеження, щодо видань у відкритому доступі. Деякі стандартні ліцензійні умови правовласників можуть бути несумісними з відкритим доступом. Наприклад, вони можуть обмежувати:

- кількість копій або завантажень;
- строк дії дозволу;
- територію поширення.

Важливо при зверненні до правовласника чітко зазначити, що публікація планується у відкритому електронному форматі та може бути вільно доступною в мережі «Інтернет».

Рекомендації для дослідників. При отриманні дозволу від суб'єкта авторського права на використання творів важливо:

- чітко описати, як саме і де буде використано твір (у тексті, на обкладинці, у додатках тощо);
- зазначити, на яких ліцензійних умовах планується поширення видання у відкритому доступі, зокрема із вказанням типу ліцензії;
- узгодити спосіб вказівки авторства і джерела походження контенту;
- зберегти письмове підтвердження дозволу (електронний лист, договір або форму згоди).

2.3.2. Використання твору без дозволу суб'єктів авторського права

Відповідно до п. 2 статті 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права», у певних випадках допускається використання охоронюваних творів без отримання згоди автора чи іншого суб'єкта авторського права. Таке використання є безоплатним, але з обов'язковим зазначенням імені автора та джерела запозичення. Основні категорії таких винятків стосуються освітньої, наукової, інформаційної та культурної діяльності і мають на меті забезпечити баланс між інтересами авторів і суспільною потребою у доступі до знань.

У науковій діяльності без дозволу суб'єктів авторського права, але із зазначенням імені автора і джерела запозичення, дозволяється:

1. Цитування та наукове використання, зокрема в перекладі з правомірно опублікованих творів за умови, що це зумовлено критичним, полемічним, науковим або інформаційним характером власного тексту. При цьому межі цитати мають бути чітко виділені із вказівкою на автора і джерело запозичення.

2. Використання для освітніх та наукових цілей, а саме відтворення або надання доступу до невеликих за обсягом

творів чи уривків для забезпечення навчального процесу або проведення наукових досліджень за умови, якщо:

- використання має суто освітню чи дослідницьку мету;
- використання не має самостійного економічного значення;
- використання здійснюється в межах навчального або наукового закладу, включно із захищеним електронним середовищем, доступ до якого мають тільки здобувачі освіти та педагогічні, науково-педагогічні працівники навчального закладу або працівники наукової установи;
- обсяг використання відповідає поставленій меті.

Отже, Закон України забезпечує гнучкий механізм правомірного використання чужих творів для цілей науки та освіти за умови:

- обов'язкового визнання авторства;
- відповідності обсягу використання визначеній меті;
- неприбуткового характеру дій.

2.3.3. Публічна ліцензія на використання об'єкта авторського права

Використання публічних ліцензій стало одним із ключових механізмів, що полегшують повторне використання творів у наукових публікаціях, зокрема в монографіях відкритого доступу. Відкрита ліцензія надає користувачам наперед сформульований дозвіл правовласника на певні способи використання твору. В такий спосіб знімається потреба щоразу отримувати індивідуальний дозвіл від автора чи іншого суб'єкта авторських прав.

Відкрите ліцензування базується на використанні стандартизованих публічних ліцензій, зокрема Creative Commons, які дозволяють користувачам повторно використовувати контент за чітко визначених умов. Правовласник, оприлюднюючи твір разом з умовами відкритої ліцензії, фактично надає будь-якій особі невиключну ліцензію на зазначених умовах.

В українському законодавстві подібний механізм закріплено у ст. 51 Закону України «Про авторське право і суміжні права», яка визначає поняття публічної ліцензії. Така ліцензія:

- є невиключною;
- надається необмеженому колу осіб шляхом оприлюднення її умов;
- може бути безвідкличною, якщо це прямо передбачено умовами;
- може бути як безоплатною, так і такою, що містить добровільний механізм внесення винагороди.

Твори, що були раніше опубліковані під ліцензіями Creative Commons, можуть вільно використовуватися за умови суворого дотримання вимог конкретної ліцензії.

Варто пам'ятати, що публічні ліцензії також мають юридичну силу, тому автори повинні дотримуватися встановлених правовласниками умов.

Ось деякі приклади ліцензування, щодо яких можуть виникнути труднощі у разі повторного використання:

- Ліцензія CC BY-SA дозволяє вільно використовувати, адаптувати та поширювати твір. Однак поширення похідних творів має здійснюватися виключно під тією самою ліцензією CC BY-SA.
- Ліцензія CC BY-ND передбачає максимально сувору заборону на внесення змін до твору. Вона дозволяє поширювати матеріал лише у його початковій, незмінній формі. Для будь-якої адаптації потрібен попередній дозвіл правовласника. Таку ліцензію застосовують переважно у випадках, коли автор прагне зберегти твір у незмінній формі та унеможливити будь-яку інтерпретацію або модифікацію без його участі.
- Ліцензія CC BY-NC дозволяє вільно використовувати, копіювати, поширювати та адаптувати матеріал за умови зазначення авторства, але лише в некомерційних цілях. Для будь-якого використання, яке може бути класифіковане як комерційне, користувач повинен отримати окремий дозвіл від автора або іншого суб'єкта авторських прав. Ця ліцензія є популярною серед авторів, які прагнуть забезпечити широке некомерційне поширення свого контенту, але зберегти контроль над потенційним комерційним використанням.

Твори з публічними ліцензіями можуть бути включені до монографії, що поширюється під іншою відкритою ліцензією. Основною умовою такого поєднання є:

- дотримання умов кожної окремої ліцензії;
- чітке позначення статусу кожного елемента у підписі, примітці або списку ілюстрацій.

2.3.4. Практичні рекомендації для забезпечення правомірного використання творів третіх сторін

У процесі підготовки наукової монографії автор несе відповідальність за дотримання авторських прав третіх сторін і за правомірність внесення до рукопису будь-яких текстових чи візуальних матеріалів, створених іншими особами. Нижче наведено практичні поради, які допоможуть забезпечити відповідність законодавству та видавничим стандартам.

Перед використанням будь-яких матеріалів третіх сторін авторам слід:

- 1) провести правову перевірку творів, а саме:
 - перевірити авторство та джерела усіх включених матеріалів;
 - встановити правовий статус твору — перевірити, чи перебуває він під охороною авторського права, у публічному надбанні, чи поширений під відкритою ліцензією;
- 2) отримати письмовий дозвіл від правовласника у випадку, якщо матеріал охороняється авторським правом і не підпадає під законні винятки;
- 3) не використовувати елементи, щодо яких неможливо встановити правовласника або умови використання;
- 4) запитувати індивідуальний дозвіл правовласника у разі сумнівних ситуацій;
- 5) створити таблицю використаних матеріалів із зазначенням джерела, статусу прав, дозволів або ліцензій;
- 6) за можливості, віддавати перевагу контенту із відкритих джерел та під публічними ліцензіями;
- 7) коректно зазначати атрибуцію: автора, назву джерела, рік, ліцензію, DOI тощо.

Висновки й рекомендації

Відкритий доступ до наукових монографій — це не лише відповідність формальним вимогам, а й етична відповідальність дослідника перед науковою спільнотою і суспільством. Кожна монографія, розміщена у відкритому доступі, — це внесок у демократизацію знань, подолання нерівності у доступі до інформації та прискорення наукового прогресу.

Автори наукових монографій в Україні мають значні права, зокрема первинне право на самоархівування своїх праць. Водночас важливо розуміти особливості службових творів, уважно ставитися до видавничих договорів та активно використовувати можливості відкритого доступу для максимального поширення результатів своїх досліджень.

Використовуючи свої права розумно та активно, дотримуючись рекомендацій щодо договірних відносин із видавництвами та інституційних процедур, дослідник не лише захищає свої інтереси як автора, а й максимізує вплив і значущість своїх досліджень. Монографія у відкритому доступі може стати основою для нових досліджень, навчальних програм, практичних упроваджень і політичних рішень далеко за межами окремої установи чи країни.

Використані джерела

- Закон України «Про авторське право і суміжні права». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.
- Капіца, Ю. М., & Хоменко, І. І., Упоряд. (2025). *Нормативні акти з питань охорони інтелектуальної власності та трансферу технологій*. Частина 5. Відкрита наука та інтелектуальна власність (2 вид., доповнене). Центр досліджень інтелектуальної власності та трансферу технологій НАН України. https://ipr.nas.gov.ua/?page_id=19.
- Цивільний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
- Barnes, L. (2018). Copyright and licensing – what do I need to know? Open Book Publishers Blog. <https://doi.org/10.11647/OBP.0173.0090>.
- Barnes, L. (2018). Green, Gold, Diamond, Black – what does it all mean? Open Book Publishers Blog. <https://doi.org/10.11647/OBP.0173.0089>.
- Business models for OA book publishing. (2024). OA Books Toolkit. <https://www.oabooks-toolkit.org/business-models-and-funding/article/10432084-business-models-for-open-access-book-publishing>.
- Choosing a Creative Commons licence. (2024). OA Books Toolkit. <https://www.oabooks-toolkit.org/publishing-open-access-books/book-contract-permissions-rights-and-license/article/4012101-choosing-a-license>.
- Creative Commons Attribution licence (CC BY). (n. d.). Wellcome. <https://wellcome.org/research-funding/guidance/open-access-guidance/creative-commons-attribution-licence-cc>.
- Esteve, A. (2024). Copyright and Open Access to Scientific Publishing. IIC - International Review of Intellectual Property and Competition Law. <https://doi.org/10.1007/s40319-024-01479-z>.
- Ferwerda, E. (2014). Open access monograph business models. *Insights: the UKSC Journal*, 27(s1), 35–38. <https://doi.org/10.1629/2048-7754.46>.
- Frankl, J. (2023). Towards an author-centered open access monograph program: Understanding open access cultures in scholarly

- publishing. *The Journal of Electronic Publishing*, 26 (1). <https://doi.org/10.3998/jep.3332>.
- Gatti, R. (2022). Is a Rights Retention Clause needed for OA books? Open Book Publishers Blog. <https://blogs.openbookpublishers.com/is-a-rights-retention-clause-needed-for-oa-books/>.
- Greco, A. N., & Wharton, R. M. (2008). Should university presses adopt an open access [electronic publishing] business model for all of their scholarly books? In L. Chan & S. Mornati (Eds.), *ELPUB2008. Open Scholarship: Authority, Community, and Sustainability in the Age of Web 2.0 — Proceedings of the 12th International Conference on Electronic Publishing held in Toronto, Canada 25-27 June 2008* (pp. 149–164). https://elpub.architecturez.net/system/files/pdf/149_elpub2008.content.pdf.
- Green, gold, diamond – different models for open access books. (2024). OA Books Toolkit. <https://www.oabooks-toolkit.org/business-models-and-funding/article/13868103-green-gold-diamond-different-models-for-open-access-books>.
- Lucraft, M. (2018). *The benefits of open access books are clear but challenges around funding remain*. <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2018/05/02/the-benefits-of-open-access-books-are-clear-but-challenges-around-funding-remain/>.
- Painter, C., Hudson, E., & Aplin, T. (2023). *Managing third-party copyright for open access publications: a good practice guide for researchers*. UK Research and Innovation. <https://www.ukri.org/publications/guidance-on-managing-copyright-under-ukri-open-access-policy/>.
- Pinter, F. (2018). Why book processing charges (BPCs) vary so much. *Journal of Electronic Publishing*, 21 (1). <https://doi.org/10.3998/3336451.0021.101>.
- Pyne, R., Emery, C., Lucraft, M., & Pinck, A. S. (2019). *The future of open access books: findings from a global survey of academic book authors*. <https://digitalcommons.unl.edu/scholcom/113/>.
- Shu, F., & Larivière, V. (2024). The oligopoly of open access publishing. *Scientometrics*, 129 (1), 519–536.
- Snijder, R. (2014). The Influence of Open Access on Monograph Sales: The experience at Amsterdam University Press. *LOGOS: The Journal of the World Book Community*, 25 (3), 13–23. <https://doi.org/10.1163/1878-4712-11112047>; https://www.researchgate.net/publication/272403201_The_Influence_of_Open_Access_on_Monograph_Sales.
- Speicher, L., Armando, L., Bargheer, M., Eve, M.P., Fund, S., Leão, D., & Souyioultzoglou, I. (2018). *Open Access Business Models White paper*. OPERAS. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1323708>.

- Steele, C. (2008). Scholarly Monograph Publishing in the 21st Century: The Future More Than Ever Should Be an Open Book. *The Journal of Electronic Publishing*, 11 (2). <https://doi.org/10.3998/3336451.0011.201>.
- Svensson, A., & Eriksson, J. (2013). Monographs and open access. *ScieCom Info*, 9 (1). <https://journals.lub.lu.se/sciecominfo/article/view/6126>.

ДОДАТОК 1

ПРАКТИЧНІ КРОКИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ

До укладання видавничого договору:

1. Завжди зберігайте авторську версію вашої монографії у форматі, придатному для архівування (PDF/A, Word).
2. Ви можете розмістити препринт монографії в інституційному репозитарії перед початком переговорів із видавництвом.
3. Виберіть відповідну ліцензію Creative Commons (рекомендують CC BY або CC BY-SA) для чіткого визначення умов використання вашої праці.
4. Повідомте видавництво про ваш намір зберегти право на розміщення у репозитаріях ще на етапі переговорів.

При укладанні видавничого договору:

1. Уважно читайте кожен пункт договору, особливо розділи про передання прав, ембарго-періоди та дозволені способи використання.
 2. Вимагайте збереження права на самоархівування у тексті договору — це має бути чітко прописано.
 3. Узгоджуйте розумні ембарго-періоди (не більше ніж 6–12 місяців) для постпринту (рецензованої, але не відформатованої версії).
 4. Надавайте лише невиключну ліцензію видавництву, зберігаючи за собою всі інші права, особливо на освітнє та наукове використання.
 5. Не підписуйте договори про повне передання прав, якщо це не є абсолютно необхідним.
- Якщо ви працюєте над службовим твором:

1. Ознайомтеся з інституційною політикою вашого закладу щодо відкритого доступу, відкритої науки та інтелектуальної власності.
2. Перевірте свій трудовий договір на наявність положень про службові твори та розподіл майнових прав.
3. Укладіть додаткову угоду з роботодавцем про розподіл майнових прав відповідно до ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права», якщо стандартні умови вас не влаштовують.
4. Узгодьте з керівництвом умови та терміни оприлюднення монографії у відкритому доступі.
5. Запропонуйте своїй установі прийняти інституційну політику відкритого доступу, якщо такої ще немає, використовуючи приклад НАН України.
Після публікації:
1. Розмістіть постпринт (рецензовану версію після прийняття до друку) у репозитарії після закінчення ембарго-періоду, якщо такий було встановлено.
2. Використовуйте всі доступні канали поширення: інституційний репозитарій, HPAT, тематичні репозитарії, академічні соціальні мережі.
3. Додайте метадані та ключові слова для кращої видимості вашої монографії у пошукових системах.
4. Вказуйте посилання на відкриту версію у всіх своїх публікаціях, презентаціях і наукових профілях.
5. Відстежуйте цитування вашої монографії, зокрема версії у відкритому доступі.

ДОДАТОК 2

КОНТРОЛЬНИЙ СПИСОК ДЛЯ АВТОРА МОНОГРАФІЇ

- ☐ Я зберіг / зберегла авторську версію монографії у відповідному форматі.
- ☐ Я вибрав / вибрала ліцензію Creative Commons для своєї праці.
- ☐ Я узгодив / узгодила розумний ембарго-період (якщо необхідно).
- ☐ Я розмістив / розмістила препринт в інституційному репозитарії або НРАТ.
- ☐ Я ознайомився / ознайомила з інституційною політикою свого закладу щодо відкритого доступу.
- ☐ Я з'ясував / з'ясувала, чи є моя монографія службовим твором, і узгодив це з роботодавцем.
- ☐ Я перевірів / перевірила видавничий договір щодо збереження права на самоархівування.
- ☐ Я узгодив / узгодила розумний ембарго-період (якщо необхідно).
- ☐ Я отримав / отримала невиключну ліцензію замість повного передання прав.
- ☐ Я додав / додала метадані та ключові слова до версії у репозитарії.
- ☐ Я вказав / вказала посилання на відкриту версію у своїх наукових профілях.
- ☐ Я інформую колег і студентів про доступність моєї монографії.

ДОДАТОК 3

РОЗВІЮВАННЯ ПОШИРЕНИХ МІФІВ

*«Якщо я розміщу монографію у відкритому доступі,
видавництво відмовиться її публікувати»*

Більшість поважних видавництв дозволяють розміщення препринтів і постпринтів. Багато міжнародних видавництв навіть заохочують це. Завжди уточнюйте політику конкретного видавництва.

*«Відкритий доступ знижує
якість рецензування»*

Відкритий доступ — це модель поширення, а не модель рецензування. Рецензування відбувається незалежно від моделі доступу. Ви можете пройти той самий суворий процес рецензування і водночас забезпечити відкритий доступ.

*«Я втрачу авторські права, якщо розміщу
монографію у відкритому доступі»*

Ви залишаєтеся автором і власником особистих немайнових прав. Використовуючи ліцензії Creative Commons, ви лише визначаєте умови використання, але не відмовляєтеся від авторства.

*«Відкритий доступ — це складно
і займає багато часу»*

Розміщення монографії у репозитарії займає 10–15 хвилин. Більшість репозитаріїв мають зручний інтерфейс, а бібліотекарі вашої установи можуть надати допомогу.

*«Ніхто не читатиме мою монографію
у репозитарії»*

Репозитарії індексуються всіма основними науковими пошуковими системами. Статистика показує, що публікації у відкритому доступі отримують більше завантажень і цитувань.

ДОДАТОК 4

ЗРАЗОК ЛІЦЕНЗІЙНОГО ДОГОВОРУ ЩОДО НАДАННЯ ПРАВА НА ВИДАННЯ МОНОГРАФІЇ У ВІДКРИТОМУ ДОСТУПІ

М. _____ «_» _____ 202_ р.

[Повна назва видавництва], в особі [посада, ПІБ], що діє на підставі [Статуту/довіреності], іменоване надалі **«ВИДАВНИЦТВО»**, з однієї сторони,

та

[ПІБ автора повністю], що проживає за адресою: [повна адреса], паспорт серії ____ № _____, виданий [ким і коли], ідентифікаційний код _____, іменований(а) надалі **«АВТОР» / «АВТОРИ»**, з іншої сторони,

разом іменовані **«СТОРОНИ»**, а кожна окремо **«СТОРОНА»**, уклали цей Договір про таке:

1. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

1.1. АВТОР надає ВИДАВНИЦТВУ невиключну ліцензію на використання твору — монографії під назвою **«[Назва монографії]»** (далі — **«ТВІР»**) шляхом його видання, поширення та оприлюднення у відкритому доступі.

1.2. Орієнтовний обсяг ТВОРУ: ____ авторських аркушів (____ друкованих аркушів).

1.3. ТВІР передається ВИДАВНИЦТВУ в електронному вигляді у форматі [Word/PDF/інший формат].

1.4. Мова ТВОРУ: [українська / інша мова].

2. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ВИДАВНИЦТВА

2.1. ВИДАВНИЦТВО зобов'язується:

2.1.1. Здійснити редакційно-видавниче опрацювання ТВОРУ (літературне редагування, коректуру, макетування та верстання, художнє оформлення).

2.1.2. Забезпечити технічне оформлення ТВОРУ відповідно до видавничих стандартів.

2.1.3. Надати ТВОРУ міжнародний стандартний книжковий номер ISBN та інші необхідні ідентифікатори (DOI — за можливості).

2.1.4. Оприлюднити ТВІР у відкритому доступі на власному вебсайті та/або в репозитаріях відкритого доступу не пізніше [термін, наприклад: 6 місяців] з дати підписання цього Договору.

2.1.5. Безоплатно надати АВТОРУ __ примірників ТВОРУ в електронному вигляді (PDF).

2.1.6. За бажанням АВТОРА та за окремою домовленістю — виготовити друковану версію ТВОРУ накладом __ примірників.

2.1.7. Зазначати на всіх примірниках ТВОРУ ім'я АВТОРА та ліцензію відкритого доступу.

2.2. ВИДАВНИЦТВО має право:

2.2.1. Вносити редакторські та коректорські правки до ТВОРУ за погодженням з АВТОРОМ.

2.2.2. Розміщувати ТВІР під ліцензією [Creative Commons CC BY 4.0 / CC BY-NC 4.0 / інша ліцензія].

2.2.3. Поширювати ТВІР у відкритому доступі через власні канали та треті сторони.

3. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ АВТОРА

3.1. АВТОР гарантує, що:

3.1.1. Є автором ТВОРУ або має всі необхідні права для укладення цього Договору.

3.1.2. ТВІР є оригінальним і не порушує авторських та суміжних прав третіх осіб.

3.1.3. ТВІР не містить інформації, що становить державну таємницю, та не порушує чинного законодавства України.

3.1.4. Раніше не передавав виключних прав на ТВІР іншим особам.

3.2. АВТОР зобов'язується:

3.2.1. Надати ВИДАВНИЦТВУ ТВІР у належно оформленому вигляді відповідно до вимог ВИДАВНИЦТВА.

3.2.2. Узгоджувати з ВИДАВНИЦТВОМ всі істотні зміни ТВОРУ на етапі редагування.

3.2.3. Перевірити й підписати видавничий оригінал-макет ТВОРУ до здачі його у виробництво.

3.3. АВТОР залишає за собою право:

3.3.1. Самостійно розміщувати ТВІР на власних ресурсах та в інституційному та інших репозитаріях із посиланням на видання ВИДАВНИЦТВА.

3.3.2. Використовувати ТВІР у наукових та освітніх цілях.

4. ЛІЦЕНЗІЯ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ

4.1. ТВІР публікується під міжнародною ліцензією **Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)**, що дозволяє вільне використання, поширення та відтворення ТВОРУ будь-якими особами за умови зазначення авторства.

[Альтернативні варіанти: CC BY-NC 4.0 (без комерційного використання), CC BY-SA 4.0 (з поширенням на тих самих умовах) — за домовленістю Сторін]

4.2. ВИДАВНИЦТВО забезпечує безстроковий публічний доступ до ТВОРУ в електронному форматі.

5. ФІНАНСОВІ УМОВИ

5.1. Видання ТВОРУ у відкритому доступі здійснюється **безоплатно** для АВТОРА / за рахунок коштів АВТОРА у розмірі __ грн.

5.2. АВТОР не отримує авторської винагороди, оскільки ТВІР публікується у відкритому доступі без комерційної мети.

[Альтернатива: АВТОР отримує авторську винагороду у розмірі _____ грн. після оприлюднення ТВОРУ на умовах, визначених окремою угодою]

6. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН

6.1. За порушення АВТОРОМ гарантій, зазначених у п. 3.1 цього Договору, АВТОР несе повну відповідальність за претензії третіх осіб та відшкодовує ВИДАВНИЦТВУ всі збитки.

6.2. За невиконання або неналежне виконання зобов'язань, визначених цим Договором, СТОРОНИ несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства України.

7. СТРОК ДІЇ ДОГОВОРУ

7.1. Договір набирає чинності з моменту підписання і діє протягом ___ років / безстроково.

7.2. Після закінчення строку дії Договору ТВІР залишається у відкритому доступі відповідно до умов обраної ліцензії Creative Commons.

8. ІНШІ УМОВИ

8.1. Усі зміни та доповнення до цього Договору оформляються письмово і підписуються обома СТОРОНАМИ.

8.2. У випадках, не передбачених цим Договором, СТОРОНИ керуються чинним законодавством України.

8.3. Договір складено українською мовою у двох примірниках, що мають однакову юридичну силу, по одному для кожної із СТОРІН.

9. РЕКВІЗИТИ ТА ПІДПИСИ СТОРІН

РЕКОМЕНДАЦІЇ

щодо використання ліцензій відкритого доступу
під час розміщення наукових результатів
та науково-технічної інформації в Інтернеті

ЗМІСТ

ВСТУП І ОБҐРУНТУВАННЯ.....	270
РОЗДІЛ 1. Концептуальні основи.....	277
1.1. Відкритий доступ і його моделі.....	277
1.2. Ліцензії відкритого доступу.....	277
1.3. Рекомендації авторам з України щодо використання ліцензій Creative Commons	280
1.4. Інші типові ліцензії для відкритого доступу.....	283
1.4.1. Open Data Commons (ODC) — PDDL, ODbL, ODC-By.....	283
1.4.2. Ліцензії для програмного забезпечення — MIT, Apache 2.0, GPLv3, LGPL.....	287
1.5. Принципи FAIR і ліцензування.....	290
1.6. Авторські права.....	293
1.7. Алгоритм розміщення матеріалів	296
РОЗДІЛ 2. Етичні аспекти	297
РОЗДІЛ 3. Рекомендації щодо вибору ліцензій	300
3.1. Загальні принципи.....	300
3.2. Рекомендовані ліцензії для різних типів контенту.....	300
3.3. Як розпізнати й уникнути «хижацьких» видавців.....	303
РОЗДІЛ 4. Технічні аспекти впровадження відкритого доступу.....	304
4.1. Платформи для публікації.....	304
4.2. Технічні вимоги	306
4.3. Практичні аспекти.....	307
РОЗДІЛ 5. Фінансування публікацій у відкритому доступі.....	308
РОЗДІЛ 6. Маркетинг, просування і оцінювання впливу	310
РОЗДІЛ 7. Галузеві особливості та спеціальні випадки.....	311
ВИСНОВКИ	313
ДОДАТОК. Шаблон ліцензійного договору.....	315

ВСТУП І ОБҐРУНТУВАННЯ

Відкритий доступ (Open Access, OA) — це спосіб надання безплатного доступу до наукових матеріалів через Інтернет, щоб кожен міг їх читати, завантажувати, копіювати чи використовувати за чіткими правилами (ліцензіями). Основна ідея полягає в тому, що знання, створені суспільним коштом (зокрема, коштом державного фінансування або грантів), мають бути доступними всьому суспільству.

Це допомагає:

- зробити українські дослідження доступними для вчених, студентів і громадськості в усьому світі;
- підвищити вплив української науки через більшу кількість цитувань і використання;
- виконати вимоги міжнародних програм, таких як «Горизонт Європа», які вимагають відкритості результатів досліджень;
- інтегрувати Україну до європейського дослідницького простору — спільноти, де науковці обмінюються знаннями відкрито.

При визначенні умов використання ліцензій відкритого доступу під час розміщення наукових результатів і науково-технічної інформації в Інтернеті рекомендують враховувати принципи та практики відкритої науки, вимоги законодавства ЄС і терміни, закріплені в законодавстві України та міжнародних нормативно-правових актах.

Національне законодавство:

- Закон України «Про авторське право і суміжні права» (від 1 грудня 2022 р. № 2811-IX) безпосередньо регулює можливість надання твору під публічною ліцензією (ст. 51), визначає правовий режим службового твору (ст. 14) та інші ключові аспекти¹.

¹ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX: станом на 18 листоп. 2025 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 03.12.2025).

- Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII) визначає основні поняття («науковий результат», «науково-технічна продукція») і суб'єктів наукової діяльності¹.
 - Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 892-р «Про затвердження Національного плану щодо відкритої науки» безпосередньо вимагає забезпечення відкритого доступу до наукових результатів, отриманих за державне фінансування².
- Міжнародні та європейські документи:
- Будапештська ініціатива (2002)³, Берлінська декларація (2003)⁴, Бетесдська заява про відкритий доступ до публікацій (Bethesda Statement on Open Access Publishing)⁵ (2003) — фундаментальні документи, що сформулювали принципи руху відкритого доступу.
 - Рекомендація ЮНЕСКО з відкритої науки (UNESCO Recommendation on Open Science) (2021) — комплексна міжнародна рамка⁶.
 - Директива ЄС 2019/1024 про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектора — встановлює стандарти для державних установ⁷.

¹ Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII: станом на 27 верес. 2025 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 03.12.2025).

² Про затвердження національного плану щодо відкритої науки: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 08.10.2022 № 892-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-p#Text> (дата звернення: 03.12.2025).

³ Budapest open access initiative, FAQ. Wayback Machine. <https://web.archive.org/web/20151014084707/http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/boaifaq.htm> (date of access: 09.12.2025).

⁴ Berlin declaration. Home. <https://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration> (date of access: 09.12.2025).

⁵ Bethesda Statement on Open Access Publishing. Ouvrir la Science. <https://www.ouvrirlascience.fr/bethesda-statement-on-open-access-publishing/> (date of access: 09.12.2025).

⁶ UNESCO recommendation on open science. UNESCO, 2021. <https://doi.org/10.54677/mnmh8546> (date of access: 09.12.2025).

⁷ Директива (ЄС) 2019/1024 Європейського Парламенту і Ради від 20 червня 2019 року про відкриті дані та повторне використання інформації державного сектору. Офіційний вебпортал парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_036-19#Text (дата звернення: 09.12.2025).

- Вимоги програми «Горизонт Європа» — обов'язкові для українських учасників цієї програми¹.

Мета рекомендацій

Забезпечити уніфікований підхід до використання ліцензій відкритого доступу (Open Access, OA) для розміщення наукових результатів, зокрема публікацій (статей, монографій, препринтів), даних, програмного забезпечення, навчальних матеріалів і науково-технічної інформації в Інтернеті. Це сприятиме підвищенню доступності, видимості та впливу української науки, відповідності принципам відкритої науки, інтеграції України до європейського дослідницького простору (ERA) та глобальної екосистеми відкритої науки.

Завдання рекомендацій

- Визначити оптимальні ліцензії для різних типів наукових матеріалів (публікації, дані, код, навчальні ресурси, монографії).
- Надати практичні рекомендації щодо вибору та застосування ліцензій Creative Commons (CC), Open Data Commons (ODC), MIT License, Apache License 2.0, GNU General Public License версія 3 (GPLv3) та інших стандартів.
- Забезпечити відповідність принципам FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable) та етичним стандартам (COPE², OASPA³).
- Сприяти гармонізації політик закладів вищої освіти та наукових установ із міжнародними стандартами, зокре-

¹ Нормативна база — Офіс Горизонт Європа в Україні. Офіс Горизонт Європа в Україні. <https://horizon-europe.org.ua/uk/about-he/regulations/> (дата звернення: 09.12.2025).

² Publication ethics. <https://publicationethics.org/> (date of access: 01.10.2023).

³ Home — OASPA. OASPA. <https://www.oaspa.org/> (date of access: 09.12.2025)

ма з вимогами «Горизонт Європа»¹, Plan S², UNESCO Recommendation on Open Science³ (2021).

- Розширити знання дослідників про правові, етичні та практичні вимоги наукових публікацій, зосередившись на регулюванні відкритого доступу, протидії «хижацьким» видавництвам і забезпеченні академічної доброчесності.
- Підтримати самоархівування як ключовий елемент «зеленого» шляху відкритого доступу, з акцентом на монографії.
- Проаналізувати моделі фінансування монографій відкритого доступу, маркетинг, просування та вимірювання впливу (альтметрики).
- Врахувати галузеві особливості та спеціальні випадки (персональні дані, патентування, комерціалізація).

Рекомендації щодо використання ліцензій відкритого доступу під час розміщення наукових результатів і науково-технічної інформації в Інтернеті розроблені відповідно до підпункту 10 пункту 1 «Забезпечення відкритого доступу до наукових результатів та науково-технічної інформації» Національного плану щодо відкритої науки, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 892-р⁴.

Міжнародно-правову основу ліцензій відкритого доступу складають:

- Будапештська ініціатива відкритого доступу 2002 року — <https://web.archive.org/web/20151014084707/http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/boaifaq.htm>;

¹ Нормативна база — Офіс Горизонт Європа в Україні. Офіс Горизонт Європа в Україні. <https://horizon-europe.org.ua/uk/about-he/regulations/> (дата звернення: 09.12.2025).

² Principles and implementation | Plan S. 'Plan S' and 'cOAlition S' — Accelerating the transition to full and immediate Open Access to scientific publications. <https://www.coalition-s.org/addendum-to-the-coalition-s-guidance-on-the-implementation-of-plan-s/principles-and-implementation/> (date of access: 09.12.2025).

³ UNESCO recommendation on open science. UNESCO, 2021. <https://doi.org/10.54677/mnmh8546> (date of access: 09.12.2025).

⁴ Про затвердження національного плану щодо відкритої науки: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 08.10.2022 № 892-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-p#Text> (дата звернення: 03.12.2025).

- Бетесдська заява про відкритий доступ до публікацій 2003 року щодо видавництва відкритого доступу (Bethesda Statement on Open Access Publishing) — <https://www.ouvrirelascience.fr/bethesda-statement-on-open-access-publishing/>;
- Берлінська декларація про відкритий доступ до знань у галузі природничих і гуманітарних наук 2003 року — <https://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration>;
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on scientific information in the digital age: access, dissemination and preservation {SEC(2007)181} — <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52007DC0056>;
- Commission Recommendation of 17 July 2012 on access to and preservation of scientific information² — <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/48558fc9-d4c8-11e1-905c-01aa75ed71a1>;
- Керівні принципи до правил про відкритий доступ до наукових публікацій і відкритий доступ до дослідження даних у «Горизонт 2020» від 21 березня 2017 року — https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf³;
- Рекомендації ЮНЕСКО з відкритого доступу 2021 року, прийняті на 41-й сесії Генеральної конференції, — <https://doi.org/10.54677/MNMH8546>⁴;
- Directive (EU) 2019/1024 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on open data and the re-use of

¹ Commission E. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: An energy policy for Europe. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52007DC0056>.

² Commission Recommendation of 17 July 2012 on access to and preservation of scientific information. Official Journal. L 194, no. 2012/417/EU. <http://data.europa.eu/eli/reco/2012/417/oj>.

³ Commission E. Horizon 2020 Open Access Pilot: Guide. https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf (date of access: 01.12.2025).

⁴ UNESCO Recommendation on Open Science. UNESCO, 2021. <https://doi.org/10.54677/mnmh8546> (date of access: 18.12.2025).

public sector information (recast) — <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1024/oj/eng>¹;

- Commission Recommendation (EU) 2018/790 of 25 April 2018 on access to and preservation of scientific information² — <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2018/790/oj>.

Умови Рекомендацій поширюються на суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, визначених Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>), зокрема на наукові установи незалежно від форми власності, сфери діяльності та підпорядкування, заклади вищої освіти³.

Міжнародні стандарти:

- UNESCO Recommendation on Open Science (2021)⁴;
- European Open Science Cloud (EOSC)⁵;
- Coalition for Advancing Research Assessment (CoARA)⁶;
- Research Data Alliance (RDA)⁷;
- Plan S та принципи cOAlition S⁸;
- OpenAIRE: A Quick Guide to Open Access⁹;

¹ Directive - 2019/1024 - EN - psi directive - EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1024/oj/eng> (date of access: 18.12.2025).

² EUR-Lex - 32018H0790 - EN - EUR-Lex. EUR-Lex — Access to European Union law — choose your language. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2018/790/oj/eng> (date of access: 18.12.2025).

³ Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII: станом на 27 верес. 2025 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 18.12.2025).

⁴ UNESCO Recommendation on Open Science. UNESCO, 2021. <https://doi.org/10.54677/mnmh8546> (date of access: 18.12.2025).

⁵ EOSC Association — EOSC Association. EOSC Association. <https://eosc.eu/> (date of access: 18.12.2025).

⁶ CoARA — Coalition for Advancing Research Assessment. CoARA — Coalition for Advancing Research Assessment. <https://www.coara.org/> (date of access: 18.12.2025).

⁷ Research Data Alliance. <https://www.rd-alliance.org/> (date of access: 18.12.2025).

⁸ 'Plan S' and 'cOAlition S' — Accelerating the transition to full and immediate Open Access to scientific publications. 'Plan S' and 'cOAlition S' — Accelerating the transition to full and immediate Open Access to scientific publications. <https://www.coalition-s.org/> (date of access: 18.12.2025).

⁹ A Quick Guide to Open Access. OpenAIRE. <https://www.openaire.eu/a-quick-guide-to-open-access> (date of access: 18.12.2025).

- EIFL Guideline for Authors¹;
- GDPR (для персональних даних у дослідженнях)².

Українські ініціативи та нормативна база:

- Національний план відкритої науки (2022);
- Стратегічний план діяльності МОН до 2027 року;
- Дорожня карта використання науки, технологій, інновацій для досягнення цілей сталого розвитку (2023);
- Угода про асоціацію між Україною та ЄС (2017);
- Програма «Горизонт Європа».
- Ініціативи НАЗЯВО щодо якості освіти;
- Проєкти цифровізації науки, зокрема Національний репозитарій академічних текстів (НРАТ), OUCI;
- Закон України «Про авторське право і суміжні права» (№ 3792-XII, редакція 2023 р.): регулює цифрові публікації, дозволяє ліцензування без передання прав; ст. 21 дозволяє вільне використання для наукових цілей за умови цитування;
- нормативні акти МОН та НАН щодо публікації наукових результатів (наприклад, накази про репозитарії);
- міжнародні угоди (Бернська конвенція (ратифікована 1995 р.), угода TRIPS (з 2008 р.)), що забезпечують захист авторських прав у транскордонних дослідженнях.

¹ EIFL | EIFL | <https://www.eifl.net/> (date of access: 18.12.2025).

² Regulation - 2016/679 - EN - gdpr - EUR-Lex. EUR-Lex — Access to European Union law — choose your language. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng> (date of access: 18.12.2025).

РОЗДІЛ 1. Концептуальні основи

1.1. Відкритий доступ і його моделі

Відкритий доступ (OA) забезпечує безплатний онлайн-доступ до наукових результатів із правом читання, завантаження, копіювання, поширення та використання за чітко визначених умов. Моделі відкритого доступу:

- «золотий» шлях (Gold) — публікація в журналах відкритого доступу / платформах з APC/BPC (Book Processing Charge для монографій);
- «зелений» шлях (Green) — самоархівування в репозитаріях;
- «діамантовий» шлях (Diamond) — безплатна публікація без APC/BPC;
- для монографій — модель freemium (безплатний доступ до базової версії, платні додаткові сервіси, як-от друкована книжка) та відкладений доступ (монографія стає відкритою через певний час, наприклад, 12 місяців).

1.2. Ліцензії відкритого доступу

Creative Commons (CC) — стандарт для контенту.

Ініціатива Creative Commons (CC) виникла як пряма реакція на системну дисфункцію у сфері авторського права на межі тисячоліть. Склалися такі умови: автоматичне надання повного обсягу прав («усі права захищені») на будь-який творчий результат у момент його фіксації в об'єктивній формі (за стандартами законодавства, подібного до закону США про авторське право), вступило в гостру суперечність із технологічними можливостями глобальної цифрової мережі «Інтернет» щодо неконтрольованого копіювання та дистрибуції контенту¹. Це створило так звану культуру дозволу (permission culture), яка, на думку критиків, паралізувала

¹ Lessig, L. (2004). *Free Culture*. The Penguin Press, p. 282.

інновації та вільний обмін знаннями. Ключовою подією, що каталізувала появу альтернативи, стала судова справа *Eldred v. Ashcroft* (2003)¹, в якій Верховний суд США підтвердив конституційність рішення Конгресу про продовження термінів дії авторських прав. Одним з ініціаторів та ідеологів альтернативного підходу був професор права Лоуренс Лессіг, радник позивачів у цій справі та автор концептуальної праці «Вільна культура» (*Free Culture*, 2004), що стала інтелектуальною основою майбутнього руху².

Офіційно організацію Creative Commons було засновано у 2002 р. в США як неприбуткову. Її організаційною базою став Центр Інтернету та суспільства при Юридичній школі Стенфордського університету. Серед засновників, крім Л. Лессіга (перший CEO), були професор інформатики Массачусетського технологічного інституту Гел Абельсон, правознавець Джеймс Бойл та інші активісти руху за відкритий доступ. Метою було створення легального механізму, який дав би можливість авторам добровільно відмовитися від частини виключних прав за заздалегідь визначеними умовами, спрощуючи легальне повторне використання творів³. Перший набір із шести стандартних публічних ліцензій Creative Commons версії 1.0 оприлюднили 16 грудня 2002 р. Він базувався на модульній архітектурі, що поєднує чотири базові умови: зазначення авторства (BY), некомерційність (NC), без похідних творів (ND) і поширення на тих самих умовах (SA)⁴.

Початкові ліцензії CC, створені в рамках американської правової системи, потребували адаптації для використання в інших юрисдикціях. Це привело до запуску програми з інтернаціоналізації. Першою локалізованою (ported) версією ліцензій стала японська, адаптована у 2004 р. групою

¹ *Eldred v. Ashcroft*, 537 U.S. 186 (2003).

² Lessig, L. *Free Culture*. The Penguin Press, p. 229.

³ The Story of Creative Commons - Creative Commons. Creative Commons. <https://creativecommons.org/course/cc-cert-edu/unit-1-what-is-creative-commons/1-1-the-story-of-creative-commons/> (date of access: 19.12.2025).

⁴ Creative Commons Unveils Machine-Readable Copyright Licenses - Creative Commons. Creative Commons. <https://creativecommons.org/2002/12/16/creativecommonsunveilsmachinereadablecopyrightlicenses/> (date of access: 30.12.2025).

під керівництвом професора Юкіо Фудзівара¹. Процес локалізації передбачав не просто переклад тексту, а його адаптацію до національної правової термінології та особливостей інституту авторського права. Цей крок перетворив CC з американського проєкту на справді глобальну мережу, де кожна країна-учасниця формувала власне «відділення» (affiliate) для підтримки ліцензій. Станом на початок 2020-х років мережа налічувала понад 700 організацій та осіб у більш ніж 105 юрисдикціях у всьому світі².

Важливим напрямом розвитку стало технічне вдосконалення ліцензій і розширення їхнього функціоналу. Версія 3.0 (2007) ліцензій значно поліпшила сумісність із іншими вільними ліцензіями, зокрема з GNU GPL³. Окремим значним досягненням стало створення інструменту CC0 (вимовляють «CC Zero») у 2009 р. — юридичного інструменту для відчуження прав у суспільне надбання (public domain dedication), що дозволило авторам та установам, зокрема музеям та архівам, легально звільняти контент від усіх обмежень авторського права⁴. Версія 4.0, реліз якої відбувся в 2013 р., стала найбільш універсальною та міжнародно-орієнтованою, мінімізувавши потребу в подальшій локалізації та оптимізувавши використання для прав на бази даних та суспільні освітні ресурси⁵.

В Україні ліцензії адаптовано українською мовою. Нині останню версію 4.0 перекладено повністю. Як зазначено на

¹ Deed - Attribution-NonCommercial 2.1 Japan - Creative Commons. Homepage - Creative Commons. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/2.1/jp/deed.en> (date of access: 30.12.2025).

² International OER Community Update - Creative Commons. <https://creativecommons.org/2008/10/01/international-oer-community-update/> (date of access: 30.12.2025).

³ Version 3.0 - Public Discussion Launched - Creative Commons. <https://creativecommons.org/2006/08/09/version30publicdiscussionlaunched/> (date of access: 30.12.2025).

⁴ Deed - CC0 1.0 Universal - Creative Commons. Homepage - Creative Commons. <https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/> (date of access: 30.12.2025).

⁵ Legal Code - Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International - Creative Commons. Homepage - Creative Commons. URL: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.en> (date of access: 30.12.2025).

сайті Creative Commons Україна, «Україна стала четвертою країною, яка переклала тексти ліцензій національною мовою, після Фінляндії, Норвегії і Нідерландів».

Ліцензії Creative Commons (CC) є стандартом для регулювання умов використання наукових матеріалів¹:

- **CC BY** (зазначення авторства) — можна копіювати, поширювати, змінювати за умови вказівки автора;
- **CC BY-SA** (зазначення авторства — поширення на тих самих умовах) — похідні роботи (наприклад, переклади) мають ту саму ліцензію;
- **CC BY-NC** (некомерційне використання) — не можна використовувати для заробітку;
- **CC BY-ND** (без похідних творів) — не можна змінювати;
- **CC BY-NC-SA** (некомерційне використання) — похідні під тією самою ліцензією;
- **CC BY-NC-ND** — найсуворіша, забороняє комерційне використання та зміни;
- **CC0** — автор відмовляється від прав, робота стає суспільним надбанням.

1.3. Рекомендації авторам з України щодо використання ліцензій Creative Commons

Використання ліцензій Creative Commons (CC) є стратегічним рішенням для автора, яке визначає доступність, вплив і легальне повторне використання вашої роботи. Ось ключові рекомендації, адаптовані до українського контексту.

Усвідомте свою мету й аудиторію. Перш ніж вибрати ліцензію, поставте запитання:

- Чи хочете ви максимізувати поширення та вплив? Виберіть найбільш вільну ліцензію CC BY або CC BY-SA. Це оптимально для наукових статей, монографій, навчальних матеріалів і контенту, створеного коштом державного фінансування. Вона дозволяє перекладати, адаптувати та безперешкодно поширювати вашу роботу.
- Чи хочете захистити роботу від комерційного використання без вашої згоди? Розгляньте CC BY-NC або

¹ Chooser - Creative Commons. Creative Commons. <https://creativecommons.org/chooser/> (date of access: 30.12.2025).

CC BY-NC-SA. Цей вибір може бути актуальним для деяких творчих проєктів, але пам'ятайте: він обмежує потенційне використання навчальними закладами чи бізнесом, які можуть стягувати плату за послуги.

- Чи бажаєте повністю відкрити доступ, передавши роботу в суспільне надбання? Використовуйте ліцензію CC0 для наборів даних, програмного коду або контенту, від якого ви хочете повністю відмовитися. Це підтримує відкритість на рівні світових стандартів.

Для наукових публікацій і освітніх матеріалів вибирайте золотий стандарт — CC BY.

Ця ліцензія, яку рекомендують провідні міжнародні фонди (наприклад, Фонд Білла та Мелінди Гейтсів, Wellcome Trust) і програма «Горизонт Європа».

Вона забезпечує:

- максимальну видимість — вашу роботу можуть легально розміщувати в репозитаріях, перекладати, використовувати в освітніх курсах;
- відповідність принципам відкритої науки — CC BY є обов'язковою умовою для публікації в більшості провідних журналів відкритого доступу.

Використовуйте ліцензію CC BY-SA для спільного формування знань.

Якщо ви публікуєте навчальні матеріали, підручники або бази знань, ліцензія CC BY-SA (з умовою «на тих самих умовах») гарантує, що всі похідні роботи (адаптації, оновлення) залишатимуться так само відкритими.

Уникайте суворих ліцензій (ND — NoDerivatives, без похідних) для наукового контенту.

Ліцензії із заборонаю на створення похідних робіт (CC BY-ND, CC BY-NC-ND) суттєво обмежують суспільну користь вашої праці: її не можна легально перекласти, адаптувати для людей з інвалідністю, використати у навчальному курсі частково. Це робить їх неприйнятними для сучасної відкритої науки та освіти.

Для офіційних і державних матеріалів дотримуйтесь чинних стандартів.

Згідно з українським законодавством, інформація, розміщена на державних порталах, має супроводжуватися відкритими ліцензіями, переважно Creative Commons. Створюючи контент державним коштом (дослідження, ана-

літика, підручники), вибирайте CC BY або CC BY-SA, як це передбачено наказами МОН.

Технічна рекомендація: обов'язково зазначайте ліцензію на роботі (творі). Використовуйте:

- текстовий ярлик («Ця робота ліцензована на умовах ліцензії Creative Commons із зазначенням авторства 4.0 міжнародна»);
- графічну піктограму (значок CC);
- машиночитну версію (RDFa), що дасть змогу пошуковим системам і каталогам (як-от DOAJ, DOAB) правильно індексувати вашу роботу.

Із питань адаптації ліцензій до українського права звертайтеся до:

- офіційного сайту Creative Commons Ukraine <https://www.creativecommons.org.ua/> або глобального сайту Creative Commons <https://creativecommons.org/>
- Open Knowledge Foundation <https://okfn.org/en/>

Для українських учених, викладачів і авторів правильний вибір ліцензії Creative Commons — це потужний інструмент просування своїх ідей. Віддавайте перевагу вільним ліцензіям (CC BY, CC BY-SA, CC0), щоб забезпечити глобальну видимість, легальне повторне використання і зробити внесок у світовий відкритий простір знань. Це не лише відповідає світовим трендам, а й посилює роль України в глобальній науковій спільноті.

Приклади використання ліцензій Creative Commons:

- Для публікацій за результатами досліджень, які фінансують коштом державного бюджету України або через гранти (наприклад, «Горизонт Європа») рекомендованою ліцензією є CC BY, що забезпечує максимальну відкритість і відповідність вимогам.
- Для монографій, які мають залишатися відкритими разом з усіма похідними роботами, рекомендованою ліцензією є CC BY-SA, яка вимагає поширення похідних на тих самих умовах.
- Для наукових даних, що потребують максимального повторного використання, оптимальною є ліцензія CC0, яка передає дані в суспільне надбання без жодних обмежень.
- Для навчальних матеріалів, призначених для некомерційного використання, доцільно обирати ліцензію CC

BY-NC-SA, яка забороняє комерційне використання та забезпечує відкритість похідних робіт.

- Для дисертацій, що потребують збереження цілісності тексту, рекомендовано ліцензії CC BY-ND або CC BY-NC-ND, які забороняють внесення змін до оригінального твору.

1.4. Інші типові ліцензії для відкритого доступу

Для визначення прав та обов'язків користувачів ліцензії відкритого доступу можна користуватися стандартними (типовими) ліцензіями відкритого доступу.

1.4.1. *Open Data Commons (ODC) – PDDL, ODbL, ODC-By*

Open Data Commons (ODC) — це набір готових, юридично надійних ліцензій, спеціально розроблених для захисту та вільного поширення даних і баз даних¹.

Ліцензія Open Data Commons (ODC) — це ліцензія, яка розроблена спеціально для відкритих даних і наборів даних та містить положення та умови для обміну даними, забезпечуючи належне присвоєння авторства, і часто — положення для обміну модифікаціями або похідними роботами. Це вільна ліцензія, подібна до копілефт-ліцензій для програмного забезпечення (як GNU GPL), але призначена спеціально для баз даних. Вона гарантує, що дані залишаються вільними та відкритими.

Три основні зобов'язання, які бере на себе користувач:

1. Зазначення авторства: не можна просто взяти базу даних і видати за свою. Треба обов'язково вказати, звідки ви її взяли (хто її створив).
2. Поширення на тих самих умовах (копілефт): якщо ви змінили, доповнили або переробили базу даних і хочете поширювати її далі, ви зобов'язані робити це під тією самою ліцензією ODbL. Тобто ви не можете «закрити» покращену версію бази даних.

¹ Home – Open Data Commons: legal tools for open data. Home – OpenDataCommons:legaltoolsforopendata.<https://opendatacommons.org/> (date of access: 30.12.2025).

3. Технологічна нейтральність: ви можете поширювати базу даних у захищеному вигляді (наприклад, через DRM), але тоді ви зобов'язані також надати її версію без цих технічних обмежень, щоб інші могли її використовувати згідно з ліцензією¹.

**Порівняльна таблиця основних ліцензій
Open Data Commons (ODC)**

Критерій порівняння	ODC Public Domain Dedication and License (PDDL) ²	ODC Open Database License (ODbL) ³	ODC Attribution License (ODC-By) ⁴
Основне призначення	Для даних	Специфічно для баз даних (як структура, так і вміст)	Для даних і баз даних
Філософія / суть	Найвільніша. Передання у суспільне надбання (public domain) або максимально вільна ліцензія	Копілефт (Share-Alike) для даних. Дозволяє використання за умови, що похідні роботи залишаються відкритими	Тільки атрибуція. Найпростіша умова для вільного використання
Основні дозволи	Вільно копіювати, модифікувати, поширювати для будь-яких цілей (і комерційних також)	Вільно копіювати, поширювати, використовувати, створювати похідні бази та твори	Вільно копіювати, модифікувати, поширювати для будь-яких цілей (і комерційних також)

¹ Open Data Commons Open Database License (ODbL) v1.0 – Open Data Commons: legal tools for open data. Home – Open Data Commons: legal tools for open data. <https://opendatacommons.org/licenses/odbl/1-0/> (date of access: 16.02.2026).

² Open Data Commons Public Domain Dedication and License (PDDL) – Open Data Commons: legal tools for open data. Home – Open Data Commons: legal tools for open data. <https://opendatacommons.org/licenses/pddl/> (date of access: 30.12.2025).

³ Open Data Commons Open Database License (ODbL) – Open Data Commons: legal tools for open data. Home – Open Data Commons: legal tools for open data. <https://opendatacommons.org/licenses/odbl/> (date of access: 30.12.2025).

⁴ Open Data Commons Attribution License (ODC-By) – Open Data Commons: legal tools for open data. Home – Open Data Commons: legal tools for open data. <https://opendatacommons.org/licenses/by/> (date of access: 30.12.2025).

Критерій порівняння	ODC Public Domain Dedication and License (PDDL) ²	ODC Open Database License (ODbL) ³	ODC Attribution License (ODC-BY) ⁴
Ключові обмеження (умови)	Немає. Жодних вимог до атрибуції чи подальшого ліцензування	1. Атрибуція. 2. Share-Alike: похідні бази даних мають бути ліцензовані на умовах ODbL. 3. Відкритість бази: при публікації похідної бази її структура та вміст також мають бути відкриті під ODbL	Тільки атрибуція. Необхідно вказати авторство оригінальної роботи
Ідеальний випадок використання	Максимальне сприяння повторному використанню без будь-яких бар'єрів. Урядові набори даних, фундаментальні наукові дані	Створення спільноти навколо відкритої бази даних, де всі покращення та похідні продукти залишаються відкритими (екосистема)	Ситуації, де важливо лише вказати джерело. Наукові набори даних, звітність, статистика
Аналог у світі ПЗ	CC0, Unlicense	GNU GPL (ліцензія з обов'язковим копілефтом)	MIT/BSD ліцензії, CC BY
Приклад	Багато наборів даних на порталі data.gov	OpenStreetMap (глобальна відкрита мапа)	Багато наборів даних з обов'язковим цитуванням джерела

Незважаючи на широке визнання ліцензії ODC-BY через її простоту та юридичну ясність, практика її застосування виявила низку суттєвих обмежень. Аналіз, проведений у спільноті розробників, систематизує ці виклики у чотири категорії¹:

1. Розмивання атрибуції: при створенні похідних баз даних із кількох джерел просте підсумовування посилань стає

¹ Unveiling Open Data Commons Attribution License – A Comprehensive Exploration of Open Data Licensing. Team IT Security. <https://tsecurity.de/de/2777736/IT+Programmierung/Unveiling+Open+Data+Commons+Attribution+License+--+A+Comprehensive+Exploration+of+Open+Data+Licensing/> (date of access: 16.02.2026).

технічно складним, що може нівелювати вимогу про авторство.

2. Немає компенсації: ліцензія не містить важелів для стягнення плати з комерційних користувачів, що ставить під сумнів економічну сталість проєктів.
3. Проблеми сумісності: інтеграція даних під ліцензією ODC-Bu з даними під копілефт-ліцензіями (наприклад, GPL) може створювати юридичні колізії.
4. Складність контролю: через брак автоматизованих засобів перевірки відповідальність за дотримання умов лягає на «добру волю» спільноти, що є ненадійним механізмом у довгостроковій перспективі.

Ці спостереження підкреслюють, що подальший прогрес у галузі відкритих даних потребуватиме не лише вдосконалення ліцензійних текстів, а й розроблення технологічної інфраструктури для їх підтримки.

ODC Open Database License (ODbL) — це взаємна (або копілефт) ліцензія з особливими умовами, зручними для баз даних. ODbL рекомендовано Фондом відкритих знань (OKF). ODbL є ліцензією, створеною для захисту відкритості баз даних. Вона надає користувачеві всесвітню, безоплатну, невиключну ліцензію на використання, видобування (extraction), повторне використання (re-utilisation) та створення похідних баз даних (derivative databases).

Ключові умови ліцензії ODbL, що регулюють використання даних:

1. Зазначення авторства (Attribution): будь-яке публічне використання бази даних або творів, створених на її основі, вимагає чіткого зазначення джерела (назви бази даних та гіперпосилання на неї за наявності) разом із повідомленням про ліцензування під ODbL.
2. Поширення на тих самих умовах (Share-Alike): якщо на основі даних створюється модифікована або доповнена версія бази даних (похідна база даних) і вона публічно використовується, така похідна база даних обов'язково має поширюватися виключно під ліцензією ODbL.
3. Технологічна нейтральність: у разі поширення даних із використанням технічних засобів захисту (наприклад, DRM), ліцензіат зобов'язаний також надати версію даних без таких обмежень.

Важливо зазначити, що ODbL регулює права на базу даних як на структуроване зібрання (наприклад, її схему, організацію та права *sui generis* виробника бази даних згідно з Директивою ЄС 96/9/EC). Права на окремі елементи вмісту (Contents) бази даних, такі як фотографії, тексти чи аудіо-записи, регулюються окремо і можуть мати власні ліцензійні умови. Ліцензія ODbL не надає жодних гарантій щодо точності чи повноти даних, які поширюються на умовах «як є» (as is)¹.

Важливе застереження: ODbL регулює права саме на базу даних як таку (за європейським поняттям *sui generis database right*). Вміст баз даних (наприклад, тексти, фотографії) може мати окреме авторське право і ліцензуватися іншим чином (наприклад, CC BY-SA).

Приклади використання:

- усесвітній проєкт OpenStreetMap2 використовує ліцензію ODbL для своєї карти та геоданих. Це гарантує, що всі похідні карти залишатимуться відкритими;
- багато урядових відкритих даних (наприклад, деякі набори даних data.gov) використовують PDDL для максимально вільного повторного використання;
- ODC-By часто використовують для наукових наборів даних, де важливо лише вказати джерело.

1.4.2. Ліцензії для програмного забезпечення — MIT, Apache 2.0, GPLv3, LGPL

Для ліцензування програмного забезпечення використовують дві основні категорії ліцензій:

- 1) дозвільні (permissive) ліцензії — мінімальні обмеження, максимальна інтеграція;
- 2) ліцензії копілефт (copyleft) — збереження свободи похідних робіт.

¹ ODC Open Database License (ODbL). Interoperable Europe Portal. <https://interoperable-europe.ec.europa.eu/licence/odc-open-database-license-odbl> (date of access: 16.02.2026).

² OpenStreetMap. OpenStreetMap. <https://www.openstreetmap.org/#map=6/48.54/31.17> (date of access: 30.12.2025).

Дозвільні ліцензії

Ліцензія Массачусетського технологічного інституту (MIT, Massachusetts Institute of Technology) надає користувачеві необмежені права на використання, копіювання, модифікацію, об'єднання, публікацію та поширення програмного коду, зокрема його використання у пропрієтарних продуктах, за єдиної умови — збереження оригінального повідомлення про авторські права та тексту самої ліцензії у всіх копіях чи значних частинах програмного забезпечення. Код надається «як є», без жодних гарантій, а автори не несуть відповідальності за будь-які претензії чи збитки, пов'язані з його використанням¹.

Отже, якщо ви бачите код під ліцензією MIT, ви можете сміливо брати його, вставляти у свій (навіть комерційний і закритий) проєкт, змінювати й продавати продукт. Ваш обов'язок — не видаляти імена оригінальних авторів. Ваш власний код при цьому залишається вашою власністю і не потребує відкриття.

Apache License 2.0 — дозволяє вільне використання, як і MIT, однак передбачає патентні права. Ця ліцензія поєднує свободу дозвільних ліцензій із потужними юридичними механізмами для корпоративного середовища²:

1. Патентний захист: захищає спільноту та користувачів від патентних позовів самих же контрибуторів.
2. Чіткі правила для співпраці: визначення «внесок» (contribution) створює прозорий механізм для відкритої співпраці.
3. Гнучкість для бізнесу: дозволяє створювати закриті похідні продукти, чітко відокремлюючи їх від «внесків» у відкритий проєкт.
4. Професійна повнота: детальні визначення та умови мінімізують юридичні ризики.

Отже, Apache 2.0 — це «корпоративна» версія дозвільної ліцензії, розроблена для безпечного використання у великих проєктах із багатьма контрибуторами, де критично важливими є питання патентів, торгових марок та розмежування між відкритим ядром і приватним розвитком.

¹ MIT License. <http://www.opensource.org/licenses/mit-license.php> (date of access: 11.12. 2025).

² Laurent, A. M. S. (2004). *Understanding Open Source and Free Software Licensing*. O'Reilly Media, Incorporated, pp. 14–15, 18–24, 34–81.

Ліцензії копілефт

GPL — це ліцензія сильного копілефту, створена для захисту свободи на всіх рівнях. Вона ідеально підходить для застосунків, ядра ОС та інструментів, де важливо, щоб весь ланцюжок розвитку залишався відкритим (GNU/Linux, Git, GIMP). GPL будує екосистему, де все залишається вільним.

LGPL — це ліцензія слабкого копілефту, створена для максимального поширення бібліотек. Вона є стратегічним компромісом, що дає змогу технології безперешкодно інтегруватися в пропрієтарний світ, зберігаючи при цьому свободу самої бібліотеки (GNU C Library).

Приклади використання ліцензій для програмного забезпечення

Ліцензія MIT підходить для бібліотек та інструментів, які розробник хоче максимально поширити серед комерційних проєктів. Вона дозволяє компаніям інтегрувати код у свої закриті продукти без необхідності відкривати власний код, що сприяє широкому впровадженню технології.

Ліцензія Apache 2.0 доцільна для великих проєктів із багатьма контрибуторами, особливо коли ймовірні патентні ризики. Вона забезпечує юридичний захист як для розробників, так і для компаній, що використовують код у комерційних продуктах, зберігаючи гнучкість дозвільних ліцензій.

Ліцензію GPL вибирають для проєктів, де важливо зберегти відкритість усіх похідних робіт. Вона гарантує, що будь-які модифікації чи розширення коду залишатимуться доступними спільноті, що сприяє розвитку відкритої екосистеми.

Ліцензія LGPL використовується для бібліотек, які мають бути доступними як для відкритих, так і для пропрієтарних проєктів. Вона дозволяє використовувати бібліотеку в комерційних закритих програмах, водночас зобов'язуючи публікувати будь-які зміни, внесені до самої бібліотеки.

Практичні рекомендації: для максимального поширення використовуйте MIT або Apache 2.0, для корпоративних

проектів із ризиком патентних суперечок — Apache 2.0, для гарантії відкритості всіх похідних робіт — GPLv3.

1.5. Принципи FAIR і ліцензування

Ліцензування є не просто формальністю, а критично важливим елементом екосистеми відкритої науки, який забезпечує реалізацію принципів FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable). Чітко визначена ліцензія перетворює набір даних або будь-який інший цифровий об'єкт із простого ресурсу на повноцінний компонент наукової інфраструктури, придатний для повторного використання як людьми, так і машинами. Нижче детально розглянуто, як ліцензування корелює з кожним із чотирьох принципів FAIR¹.

Findable (відшуковуваність): унікальні ідентифікатори (DOI) й багаті метадані.

Принцип Findable вимагає, щоб дані та метадані були легкодоступними для пошуку як для людей, так і для комп'ютерів. Ліцензування відіграє тут ключову роль через збагачення метаданих.

- Унікальні ідентифікатори. Хоча постійні ідентифікатори, такі як DOI (Digital Object Identifier), безпосередньо призначають об'єкту, а не ліцензії, вони є першим кроком до знаходження об'єкта та його ліцензійних умов². Репозитарії, які підтримують FAIR, обов'язково надають такі ідентифікатори³. Наприклад, французький архів HAL надає унікальний ідентифікатор кожному депозиту, а для статей у журналах Episciences використовує DOI, що ро-

¹ FAIR Data, Workflows, and Research / Access / Hands-on: Access / R. Andrews et al. Galaxy Training Network. <https://my.galaxy.training/training-material/topics/fair/tutorials/fair-access/tutorial.html> (date of access: 16.02.2026).

² Discoverability: Good Practices for Repositories. COAR. <https://coar-repositories.org/tools-and-resources/coar-community-framework-for-good-practices-in-repositories/discoverability-good-practices-for-repositories/> (date of access: 16.02.2026).

³ FAIR Guidelines - CBI & EDOC 2026. conf.researchr.org conference management system. <https://conf.researchr.org/info/cbi-edoc-2026/fair-guidelines> (date of access: 16.02.2026).

бить метадані, включно з ліцензією, частиною загально-доступної інформації¹.

- Багаті метадані. Інформація про ліцензію є невід'ємною частиною багатих метаданих. Вона має бути машиночитною, щоб автоматичні системи пошуку могли не лише знайти об'єкт, а й одразу визначити умови його використання².

Accessible (доступність): чіткі умови доступу, зазначені в ліцензії.

Принцип Accessible гарантує, що користувачі (зокрема машини) можуть отримати доступ до даних за їхнім ідентифікатором за допомогою стандартизованих протоколів. Ліцензія визначає умови цього доступу: вона не впливає на технічний протокол (наприклад, HTTP або FTP), однак роз'яснює, хто і за яких умов може скористатися цим протоколом для отримання даних³. Ліцензія є частиною угоди між власником даних і користувачем. Рівні доступу: принцип FAIR не вимагає, щоб усі дані були відкритими («as open as possible, as closed as necessary»). Ліцензія якраз і визначає цей рівень:

- відкритий доступ — ліцензії Creative Commons (CC BY, CC0) дозволяють вільний доступ та використання будь-ким;
- контрольований доступ — для конфіденційних даних ліцензія може обмежувати доступ, вимагаючи автентифікації або схвалення комітетом із доступу до даних (Data Access Committee). Навіть у таких випадках метадані (включно з інформацією про ліцензію та умови отримання доступу) мають залишатися відкритими⁴.

Interoperable (інтероперабельність): стандартизовані формати і протоколи.

Інтероперабельність означає здатність даних взаємодіяти з іншими даними та системами. Ліцензування сприяє

¹ FAIR principles. Accueil. https://www.ccsd.cnrs.fr/en/fair-guidelines/?utm_source=mailpoet&utm_medium=email&utm_campaign=actuhal-newsletter-n4 (date of access: 16.02.2026).

² Open science. European Research Executive Agency. https://rea.ec.europa.eu/open-science_en (date of access: 16.02.2026).

³ FAIR Data, Workflows, and Research / Access / Hands-on: Access / R. Andrews et al. Galaxy Training Network. <https://my.galaxy.training/training-material/topics/fair/tutorials/fair-access/tutorial.html> (date of access: 16.02.2026).

⁴ Ibid.

цьому через використання стандартних, машиночитних форматів.

- Машиночитні ліцензії. Для того, щоб комп'ютерні системи могли автоматично обробляти та комбінувати дані з різних джерел, інформація про ліцензію має бути подана у формалізованому, машиночитному вигляді. Це дозволяє програмному забезпеченню визначити сумісність ліцензій різних наборів даних перед їх об'єднанням¹.
- Стандартні протоколи обміну метаданими. Використання протоколів, як-от OAI-PMH, Dublin Core, для передання метаданих між репозитаріями є ключовим елементом FAIR².

Reusable (придатність до повторного використання):

наявність чітких ліцензій для повторного використання.

Цей принцип найбільш тісно пов'язаний із ліцензуванням. Він вимагає, щоб дані були не просто доступні, а й мали чітко визначені умови, за якими їх можна законно використовувати, змінювати та поширювати.

- Чітка й доступна ліцензія на використання даних: це безпосередньо принцип R1.1 зі специфікації FAIR: «(meta) data are released with a clear and accessible data usage license». Без ліцензії дані не можна вважати придатними для повторного використання, оскільки їхній юридичний статус невизначений.
- Юридична визначеність для різних цілей: ліцензія знімає юридичні перешкоди для повторного використання. Вона визначає, чи можна використовувати дані для комерційних цілей, чи можна їх змінювати (створювати похідні роботи) і за яких умов необхідно вказувати авторство. Наприклад, ліцензія Creative Commons Attribution (CC BY) дозволяє широке повторне використання, включно з адаптацією та комерційним використанням, за умови належного атрибування.

¹ Miller, K., & Guzek, V. (2025, September 29). How FAIR-R Is Your Data? Enhancing Legal and Technical Readiness for Open and AI-Enabled Reuse. In *Open Science Conference 2025 (OSC), Hamburg*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17228112>

² Use of OAI-PMH – OpenAIRE Guidelines documentation. OpenAIRE Guidelines – OpenAIRE Guidelines documentation. https://guidelines.openaire.eu/en/latest/data/use_of_oai_pmh.html (date of access: 16.02.2026).

- Захист прав авторів та стандартизація: ліцензія захищає права творців даних, одночасно надаючи користувачам чіткі права. Як зазначають у Center for Direct Scientific Communication (CCSD), «ліцензія визначає умови повторного використання, полегшує повторне використання даних і захищає права авторів». Вибір поширеної, стандартної ліцензії (наприклад, з-поміж ліцензій Creative Commons) є найкращою практикою, оскільки їхні умови вже добре відомі та зрозумілі світовій науковій спільноті¹.

Отже, ліцензування є наскрізним елементом, який перетворює абстрактну концепцію FAIR на практичну, юридично обґрунтовану реальність. Чітка ліцензія робить дані не просто знайденими та доступними, а й готовими до законної та ефективної інтеграції в майбутні дослідження.

1.6. Авторські права

Важливим аспектом упровадження відкритої науки є розуміння того, що відкритий доступ не порушує і не скасовує авторське право, а навпаки, базується на ньому, надаючи авторам інструменти для свідомого та гнучкого управління своїми правами на користь великого поширення наукових знань. Відкритий доступ функціонує в межах чинного законодавства про авторське право, а не всупереч йому. Автори використовують передбачені законом механізми, щоб надати світу дозвіл на читання, копіювання та використання їхніх робіт. Більшість моделей відкритого доступу, особливо ті, що використовують ліцензії Creative Commons, дозволяють авторам зберегти за собою повне авторське право, надаючи видавцеві лише невиключну ліцензію на публікацію твору².

¹ No deposit without a licence! Ensure transparent communication of publication reuse conditions. Accueil. <https://www.ccsd.cnrs.fr/en/2025/11/no-deposit-without-a-licence-ensure-transparent-communication-of-publication-reuse-conditions/#respond> (date of access: 16.02.2026).

² LibGuides: Copyright Resources: Author Rights. All Guides by Subject - Guides List - LibGuides at University of Nevada, Las Vegas. <https://guides.library.unlv.edu/c.php?g=901386&p=6486087> (date of access: 16.02.2026).

Законодавча база України

В Україні відносини у цій сфері регулюються Законом «Про авторське право і суміжні права», що надає авторам виключне право дозволяти або забороняти використання твору. Ліцензування є ключовим інструментом реалізації цього права: автор, залишаючись власником авторських прав, може надати іншим особам дозвіл на певні види використання свого твору через ліцензійний договір¹ (додаток).

Збереження авторських прав при публікації

На практиці автори часто стикаються з типовою видавничою угодою, яка передбачає передання (assignment) усіх авторських прав видавцеві². Це означає, що автор втрачає контроль над твором і для його подальшого використання (наприклад, розміщення на власному сайті чи у відкритому репозитарії) йому потрібно буде щоразу просити дозвіл у видавця³.

Однак існують дієві стратегії, які дають авторам можливість зберегти свої права.

Використання доповнення до угоди з видавцем (Author Addendum)

Суть методу: замість того, щоб підписувати стандартну угоду видавця «як є», автор може додати до неї юридичний документ, який вносить зміни до умов. Цей документ, відомий як авторське доповнення (Author Addendum), залишає

¹ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII: станом на 1 січ. 2023 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 16.02.2026).

² Retaining rights | Scholarly Communications - MIT Libraries. MIT Libraries. <https://libraries.mit.edu/scholarly/copyright/retaining-rights/> (date of access: 16.02.2026).

³ LibGuides: Copyright Guide: Publishing: your rights. Home - Home - LibGuides at University of Derby. <https://libguides.derby.ac.uk/c.php?g=707926&p=5245998&preview=f3e28fd755c33ea538b92e49eac6898e> (date of access: 16.02.2026).

за автором право власності на авторське право та визначає ключові права, які автор бажає зберегти¹.

Які права авторів зазвичай зберігаються:

- повторне використання своєї роботи у викладанні, в майбутніх публікаціях та професійній діяльності;
- розміщення своєї роботи (самоархівування) в інституційному (наприклад, у репозитарії університету) або профільному (наприклад, arXiv, PubMed Central) репозитарії, а також на власному вебсайті².

Існують перевірені шаблони таких доповнень, наприклад авторське доповнення, розроблене SPARC (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition) або (MIT).

Стратегія збереження прав (Rights Retention Strategy, RRS)

Суть методу: це більш проактивний підхід, ініційований альянсом дослідницьких фондів cOAlition S (який об'єднує такі фонди, як Wellcome Trust, UKRI та інші)³. Стратегія полягає в тому, що автор ще на етапі подання рукопису до журналу робить у ньому чітке застереження (Rights Retention Statement) про те, що на цей рукопис уже поширюється відкрита ліцензія (наприклад, CC BY) і що ця умова має переважну силу над будь-якою подальшою видавничою угодою. Фонд FCT (Португалія) наводить приклад такого формулювання: «Для цілей відкритого доступу автор застосував ліцензію Creative Commons CC BY до будь-якої прийнятої версії рукопису (Accepted Author Manuscript), що виникла в результаті цього подання»⁴.

¹ Subject and Research Guides: Open Access: Author Rights and Creative Commons. Home - Waranara Library Subject and Research Guides - Subject and Research Guides at Macquarie University. https://libguides.mq.edu.au/open_access/author_rights (date of access: 16.02.2026).

² Retaining rights | Scholarly Communications - MIT Libraries. MIT Libraries. <https://libraries.mit.edu/scholarly/copyright/retaining-rights/> (date of access: 16.02.2026).

³ Rights Retention | Open Research | University of Exeter. University of Exeter. <https://www.exeter.ac.uk/research/openresearch/oa/rightsretention/> (date of access: 16.02.2026).

⁴ Scientific Articles - Versions and Licenses - FCT. FCT. <https://www.fct.pt/en/faq/politica-de-ciencia-aberta-acesso-aberto/artigos-cientificos-versoes-e-licencas/> (date of access: 16.02.2026).

Переваги: RRS гарантує, що автор (або його установа) зберігає достатньо прав, щоб негайно й без жодних обмежень (ембарго) розмістити прийняту версію рукопису (Author Accepted Manuscript, AAM) у відкритому репозитарії під вільною ліцензією, навіть якщо сам журнал є передплатним. Це робить відкритий доступ більш справедливим, оскільки він не залежить від спроможності автора сплатити видавничий збір (Article Processing Charge, APC)¹.

1.7. Алгоритм розміщення матеріалів

1. Визначення типу контенту: публікація (препринт, AAM, постпринт), дані, код чи навчальний матеріал.
2. Вибір ліцензії: на основі рекомендацій з розділу 1.2.
3. Депонування в репозитарії:
 - використовувати інституційні репозитарії (перелік на <https://nrat.ukrintei.ua/korysni-resursy/>) або міжнародні платформи (Zenodo, OpenAIRE);
 - надати DOI через Crossref або DataCite.
4. Додавання метаданих:
 - зазначити автора, назву, ліцензію, фінансування (назва проєкту, номер гранту);
 - використовувати стандарти Dublin Core або DataCite.
5. Перевірка відповідності:
 - переконатися, що ліцензія відповідає вимогам видавця чи гранту;
 - перевірити доступність через OAI-PMH.
6. Моніторинг:
 - відстежувати завантаження, цитування та повторне використання через репозитарії.

¹ Rights Retention Strategy - Vrije Universiteit Amsterdam. Vrije Universiteit Amsterdam. <https://vu.nl/en/about-vu/more-about/rights-retention-strategy> (date of access: 16.02.2026).

РОЗДІЛ 2. Етичні аспекти

Відкритий доступ до наукових публікацій не знімає, а навпаки, актуалізує питання дотримання високих етичних стандартів. Прозорість і доступність досліджень мають ґрунтуватися на доброчесності на всіх етапах — від проведення дослідження до його опублікування та поширення.

Рецензування: стандарти прозорості й найкращої практики

Якість і довіра до наукових видань, включно з виданнями відкритого доступу, забезпечується насамперед надійним процесом рецензування. Журнали та платформи для публікації монографій мають дотримуватися міжнародно визнаних стандартів.

Чотири провідні організації — Комітет з етики публікацій (COPE), Директорій журналів відкритого доступу (DOAJ), Асоціація видавців відкритого доступу (OASPA) та Всесвітня асоціація медичних редакторів (WAME) — об'єднали зусилля для розроблення спільних «Принципів прозорості та найкращої практики в академічному видавництві» (Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing)¹. Ці принципи є фундаментом для видавничої етики².

Плагіат: відповідальність і інструменти перевірки

Відкритий доступ робить наукові праці більш помітними, що, своєю чергою, підвищує відповідальність авторів за

¹ Publication Ethics. Collaborations and Endorsements. https://publicationethics.org/about/what-we-do/collaborations-and-endorsements?utm_campaign=pot&utm_id=journals-contact-institutions-guidance&utm_medium=pdf&utm_source=website (date of access: 17.02.2026).

² Teixeira da Silva, J. A., & Moussa, S. (2024). The COPE / DOAJ / OASPA / WAME Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing: A Critical Analysis. *ETHICS IN PROGRESS*, 15 (1), 130–154. <https://doi.org/10.14746/eip.2024.17>

оригінальність тексту. Відкритість не скасовує дотримання правил академічної доброчесності.

Усі рукописи, незалежно від того, чи готують їх до публікації у передплатному чи відкритому журналі, мають проходити перевірку на наявність запозичень. Політика щодо визначення плагіату та дублюючих публікацій має бути чітко прописана¹.

Академічна доброчесність: прозорість джерел і фінансування

Академічна доброчесність є основою довіри до наукового доробку. Відкритий доступ вимагає ще більшої прозорості від авторів. Автори зобов'язані належно оформлювати всі запозичення з інших робіт. Це є базовою вимогою, яка не залежить від моделі доступу до публікації. Обов'язковою вимогою є декларування джерел фінансування дослідження. Крім того, автори мають розкривати потенційні конфлікти інтересів, які могли б вплинути на результати роботи. Як зазначено в етичних рекомендаціях для авторів, публічна довіра до наукового процесу та достовірність опублікованих статей значною мірою залежить від того, наскільки прозоро врегульовано конфлікти інтересів. Рекомендують використовувати для цього стандартизовані форми, наприклад форму Міжнародного комітету редакторів медичних журналів (ICMJE)².

Комітети з етики та робота з чутливими даними

Публікація результатів досліджень, особливо в галузях медицини, біології та психології, які залучають людей або тварин, потребує обов'язкового дотримання біоетичних норм. Принципи FAIR не скасовують, а лише акцентують необхідність чіткого юридичного та етичного супроводу таких даних.

¹ Ethics C. o. P. Code of Conduct. https://publicationethics.org/membership/code-of-conduct?utm_campaign=ethics-toolkit&utm_medium=pdf&utm_source=website (date of access: 01.10.2023).

² Ethical considerations - Revista Portuguesa de Oncologia. Revista Portuguesa de Oncologia. <https://rponcologia.com/en/ethical-considerations/> (date of access: 17.02.2026).

Для досліджень за участю людей обов'язковою є письмова інформована згода пацієнта (або батьків / опікунів) на участь у дослідженні й публікацію отриманих даних, зокрема фотографії чи відео¹. Навіть якщо дані взято з відкритого репозитарію, автори, які їх використовують удруге, повинні переконатися, що первинне збирання даних мало відповідний етичний супровід і дозвіл на поширення. Якщо оригінальне дослідження не передбачало згоди на публікацію у відкритому доступі, це може створити етичну проблему.

Усі рукописи, що базуються на дослідженнях за участю людей, тварин або з використанням конфіденційних даних, повинні містити інформацію про схвалення дослідницького протоколу відповідним комітетом з етики (Institutional Review Board, Ethics Committee). Журнали мають право відхилити рукописи, в яких не дотримано цих вимог². Видання повинні мати чітко прописану політику етичного нагляду (ethical oversight), яка охоплює не лише згоду на публікацію, а й питання роботи з вразливими групами населення, етичного проведення досліджень на тваринах та людьми, а також поводження з конфіденційними даними. Для досліджень на тваринах слід також дотримуватися міжнародних стандартів звітності, таких як ARRIVE (Animal Research: Reporting of In Vivo Experiments)³.

Отже, етичні аспекти є невід'ємним складником відкритої науки. Дотримання стандартів рецензування, боротьба з плагіатом, забезпечення академічної доброчесності й повага до прав учасників досліджень формують той фундамент довіри, на якому має будуватися ефективний і справедливий відкритий обмін знаннями.

¹ WMA - The World Medical Association-WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Participants. WMA – The World Medical Association – The World Medical Association. <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki/> (date of access: 17.02.2026).

² Annals of Occupational and Environmental Medicine. Annals of Occupational and Environmental Medicine. <https://www.aoemj.org/policy/ethics.php> (date of access: 17.02.2026).

³ ARRIVE: Animal Research Reporting In Vivo Experiments | NC3Rs. NC3Rs. <https://nc3rs.org.uk/our-portfolio/arrive-animal-research-reporting-vivo-experiments> (date of access: 17.02.2026).

РОЗДІЛ 3. Рекомендації щодо вибору ліцензій

3.1. Загальні принципи

- Максимальна відкритість: перевагу віддають ліцензіям CC BY або CC0 для максимальної доступності.
- Відповідність вимогам: ліцензії мають відповідати умовам грантів («Горизонт Європа», Plan S).
- Захист авторства: зазначення авторства є обов'язковим (окрім CC0).
- Простота: ліцензії мають бути зрозумілими для дослідників і користувачів.
- Уникнення «хижацьких» видавців: перевірка журналів через DOAJ, OASPA, Think.Check.Submit.

3.2. Рекомендовані ліцензії для різних типів контенту

- Наукові публікації
 - Рекомендована ліцензія: CC BY для максимальної відкритості та відповідності вимогам «Горизонт Європа».
 - Альтернатива: CC BY-SA для проєктів, де важлива цілісність похідних робіт.
 - Обмеження: уникати CC BY-NC або CC BY-ND для публікацій, що фінансуються державними коштами.

Примітка: перевіряти політику видавця через Sherpa/ReMEO щодо ембарго та дозволених версій (AAM, постпринт).
- Дослідницькі дані
 - Рекомендована ліцензія: CC0 для максимальної повторного використання.
 - Альтернатива: CC BY, якщо необхідно зберегти авторство.

- Обмеження: CC BY-NC лише для даних, що не фінансуються публічно.
- Програмне забезпечення
 - Рекомендована ліцензія: MIT License, Apache License 2.0 для відкритих кодів.
 - Альтернатива: GPLv3 для забезпечення відкритості похідних робіт.
- Навчальні матеріали:
 - Рекомендована ліцензія: CC BY або CC BY-SA.
 - Альтернатива: CC BY-NC-SA для некомерційних освітніх проєктів.

Вибрати необхідну ліцензію можна зокрема за допомогою інтерактивного вебінструмента **CC License Chooser**¹. Він проводить користувача через простий покроковий процес вибору, а в результаті надає готовий код і текст для вбудовування, які чітко повідомляють умови ліцензії іншим людям.

Як працює CC License Chooser? Покроковий процес

Хоча на сторінці не відображено динамічних кроків опитування, вона демонструє результат роботи того, хто вибирає ліцензію, і пояснює логіку вибору.

1. Визначення мети: перш ніж користуватися інструментом, варто подумати, чому ви хочете поділитися роботою, і як, на вашу думку, інші її використовуватимуть. Це ключові запитання для вибору.
2. Ознайомлення з опціями: інструмент презентує всі сім варіантів ліцензування (шість ліцензій + суспільне надбання CC0), згрупованих за ступенем відкритості. Кожен варіант супроводжується:
 - піктограмами (іконками) — швидке візуальне розуміння умов (BY, NC, SA, ND);
 - коротким описом — чітке пояснення, що дозволено, а що заборонено (наприклад, «дозволяє поширювати, змінювати та створювати похідні роботи тільки для некомерційних цілей»).

¹ Chooser - Creative Commons. Creative Commons. <https://creativecommons.org/chooser/> (date of access: 17.02.2026).

- елементами ліцензії: розшифрування, що означає кожна піктограма.
3. Вибір відповідного варіанта: користувач вибирає той тип ліцензії, який найкраще відповідає його цілям. Сторінка надає всю інформацію для усвідомленого вибору.
 4. Отримання готового коду / тексту: внизу сторінки розташований конструктор. Після вибору ліцензії користувач може:
 - увести назву твору, своє ім'я та URL (за бажанням);
 - скопіювати готовий HTML-код, щоби вбудувати його на свій вебсайт. Код містить текст ліцензії, піктограми та гіперпосилання на юридичний текст;
 - скопіювати простий текстовий рядок для паперових робіт або інших носіїв.

Які варіанти ліцензій пропонує CC License Chooser?

1. CC0 1.0 (Public Domain Dedication). Відмова від авторських прав. Твір передається до суспільного надбання. Дозволено все: поширення, зміни, комерційне використання, без жодних умов.
2. CC BY 4.0. Найбільш вільна ліцензія. Дозволено все, але з обов'язковим зазначенням авторства (BY).
3. CC BY-SA 4.0. Дозволено все, із зазначенням авторства. Якщо твір змінюється, результат має поширюватися під такою самою ліцензією (SA — ShareAlike).
4. CC BY-ND 4.0. Дозволено копіювання та поширення, навіть комерційне, але без жодних змін (ND — NoDerivatives) та з обов'язковим зазначенням авторства.
5. CC BY-NC 4.0. Дозволено все, але лише для некомерційних цілей (NC — NonCommercial) та із зазначенням авторства.
6. CC BY-NC-SA 4.0. Дозволено змішувати та адаптувати, але лише для некомерційних цілей, із зазначенням авторства, а результат ліцензується на тих самих умовах.
7. CC BY-NC-ND 4.0. Найбільш обмежувальна. Дозволено лише завантажувати та ділитися оригіналом у незмінному вигляді та для некомерційних цілей, із зазначенням авторства.

Важливі застереження перед використанням CC License Chooser

На сторінці інструменту також наголошується на двох критичних моментах, які потрібно усвідомити перед застосуванням ліцензії:

- Ліцензія є невідкличною. Вибравши ліцензію, ви не зможете скасувати її для тих, хто вже отримав твір на її умовах.
- Ви повинні мати права. Застосовувати ліцензію може лише власник авторських прав або особа з його дозволу. Якщо ви створили твір у межах роботи, права можуть належати роботодавцеві.

3.3. Як розпізнати й уникнути «хижацьких» видавців

«Хижацькі» видавці експлуатують модель відкритого доступу, пропонуючи швидку публікацію за плату без належного рецензування. Ознаки «хижацьких» журналів:

- агресивні запрошення через email;
- низькі APC (<150 доларів США);
- оманливі твердження про рецензування чи індексацію;
- непрозора інформація про редакційну колегію;
- непрофесійні контактні адреси (наприклад, @gmail.com);
- брак чіткої інформації про ліцензії.

Рекомендації для перевірки:

- Використовувати Think.Check.Submit (<https://thinkchecksubmit.org/>)¹.
- Перевіряти журнали в DOAJ (<https://doaj.org/>) та OASPA.
- Аналізувати політики через Open Policy Finder (колишній Sherpa/RoMEO)².

¹ Identify trusted publishers for your research • Think. Check. Submit. Think. Check. Submit. <https://thinkchecksubmit.org/> (date of access: 17.02.2026).

² Open policy finder. Open policy finder. <https://openpolicyfinder.jisc.ac.uk/> (date of access: 17.02.2026).

РОЗДІЛ 4. Технічні аспекти впровадження відкритого доступу

Успішна реалізація політики відкритого доступу потребує не лише розуміння правових та етичних зас, а й належного технічного забезпечення. Вибір правильних платформ, дотримання стандартів форматування файлів, якісне опрацювання метаданих і надання сталих ідентифікаторів є важливими умовами для того, щоб зробити наукові монографії та дані справді відкритими, доступними та придатними для повторного використання відповідно до принципів FAIR¹.

4.1. Платформи для публікації

Вибір платформи для публікації монографій у відкритому доступі є першим і визначальним кроком. Сучасна інфраструктура пропонує як спеціалізовані міжнародні сервіси, так і національні рішення.

Міжнародні платформи для монографій²:

- OAPEN (Open Access Publishing in European Networks) — фундаментальна колекція високоякісних, рецензованих академічних книг відкритого доступу, переважно в галузі гуманітарних та соціальних наук. OAPEN надає безкоштовне розміщення монографій, забезпечуючи їх довгострокове зберігання та доступність.

¹ Snijder, R. (2013). A higher impact for open access monographs: disseminating through OAPEN and DOAB at AUP. *Insights: the UKSG journal*, 26 (1), 55–59. <https://doi.org/10.1629/2048-7754.26.1.55> (date of access: 17.02.2026).

² Research Guides: Open Access guide: OA Books. Home - Research Guides at University of Saskatchewan. <https://libguides.usask.ca/open-access/books> (date of access: 17.02.2026).

- DOAB (Directory of Open Access Books) — індексний каталог, який агрегує інформацію про рецензовані монографії відкритого доступу з різних видавництв. Внесення книжки до DOAB значно підвищує її видимість, довіру до неї та спрощує її пошук для бібліотек і читачів.
- Open Book Publishers — некомерційна організація, що працює за моделлю «діамантового» (безоплатного для авторів) відкритого доступу. Вона публікує роботи в різних форматах (включно з безкоштовним онлайн-доступом), отримуючи дохід від продажу друкованих версій, що дає їй можливість не стягувати плату з авторів.
- Ubiquity Press — видавець, що пропонує гнучкі моделі фінансування. Надає повний спектр послуг із публікації (рецензування, DOI, поширення, індексація) за чітко визначену плату (Book Processing Charge, BPC), яка може покриватися грантом або установою автора. Автори зберігають авторські права та вибирають ліцензію CC BY або CC BY-NC.

Українські платформи для монографій:

- НРАТ (Національний репозитарій академічних текстів), створений Державною науковою установою «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» (UkrINTEI), — це загальнодержавна платформа для збирання, зберігання та надання доступу до академічних текстів, зокрема дисертацій та монографій, створених в Україні¹. Репозитарій доступний за посиланням <https://nrat.ukrintei.ua>.
- Інституційні репозитарії. Більшість українських університетів і наукових установ мають власні репозитарії (на базі програмних платформ, як-от DSpace або EPrints), де зберігаються і є відкритими публікації їхніх співробітників. Вони є важливим елементом національної інфраструктури відкритої науки.

¹ Положення про Національний репозитарій академічних текстів: Постанова Каб. Міністрів України від 19.07.2017 № 541. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-p#Text> (дата звернення: 17.02.2026).

4.2. Технічні вимоги

Щоб забезпечити довготривале збереження, доступність та інтероперабельність публікацій, необхідно дотримуватися певних технічних стандартів.

- Формати файлів. Вибір формату впливає на можливість доступу до файлу в майбутньому. Перевагу віддають відкритим, непатентованим форматам¹.
 - Для монографій основним форматом є PDF (бажано PDF/A для довготривалого зберігання). Для зручності читання на різних пристроях рекомендують також публікувати книжки у форматах EPUB (для електронних книжок) і HTML/XML (для кращої пошукової оптимізації та семантичної розмітки).
 - Основним форматом для табличних даних є CSV (як простий, відкритий та інтероперабельний формат). Для структурованих даних, обміну між системами та конфігураційних файлів широко використовують формати JSON і XML.
- Метадані (описи для пошуку). Якісні метадані забезпечують знаходження ресурсу. Вони мають містити назву, авторів, ліцензію, ключові слова, анотацію. Для забезпечення інтероперабельності використовують стандартизовані схеми:
 - Dublin Core — універсальний набір елементів метаданих, рекомендований для опису цифрових ресурсів².
 - ONIX (ONline Information eXchange) — міжнародний стандарт для книжкової індустрії, який використовують видавці для передавання детальної інформації про книжки (включно з метаданими про доступність) торговельним партнерам і бібліотекам³.
- DOI (Digital Object Identifier) — унікальний і постійний ідентифікатор для цифрових об'єктів. Надання DOI є

¹ Sharing and Publishing Data – Hub. https://crsuzh.pages.uzh.ch/datastew/cookbook/data_publishing/index.html (date of access: 17.02.2026).

² Creating Metadata. DCMI. https://www.dublincore.org/resources/userguide/creating_metadata/ (date of access: 17.02.2026).

³ ONIX standards – BookNet Canada. BookNet Canada. <https://www.booknetcanada.ca/onix-standards> (date of access: 17.02.2026).

ключовою вимогою принципу Findable (відшуковуваність)¹. Для книжок, глав, наборів даних DOI отримують через реєстраційні агенції, найвідоміші з яких — Crossref (для переважної більшості академічних журналів і книжок) і DataCite (спеціалізується на наукових даних).

- Ліцензії. Інформація про ліцензію є обов'язковою частиною метаданих. Для того, щоб цю інформацію могли «розуміти» комп'ютери (принцип Interoperable), її слід додавати у машиночитних форматах, як-от RDFa (вбудований у HTML) або JSON-LD (стандарт для структурованих даних на основі JSON)². Це дає змогу пошуковим системам та іншим сервісам автоматично визначати умови використання твору. Контексти для JSON-LD та RDFa підтримуються консорціумом W3C.

4.3. Практичні аспекти

Упровадження відкритого доступу на рівні установи потребує формалізації процедур і контролю. В установі необхідно розробити та затвердити внутрішні документи, які регламентують цей процес: зразки угод з авторами, політику вибору ліцензій (наприклад, рекомендувати використовувати CC BY для максимального поширення), а також порядок депонування робіт в інституційному репозитарії. Для інтеграції різних систем (наприклад, журнальної платформи, репозитарію та системи надання DOI) важливо забезпечити їхню технічну сумісність. Аудит API-інтерфейсів (Application Programming Interfaces) цих платформ допомагає переконатися, що вони можуть безперешкодно обмінюватися даними, автоматично оновлювати метадані та передавати інформацію про ліцензії, що є запорукою стабільної роботи всієї інфраструктури відкритого доступу установи.

¹ doi Handbook. Home Page. <https://doi.org/doi-handbook/HTML/index.html> (date of access: 17.02.2026).

² JSON-LD Recommended Context. Awesome Lists | Ecosyste.ms: Awesome. <https://awesome.ecosyste.ms/projects/github.com/w3c/json-ld-rc> (date of access: 17.02.2026).

РОЗДІЛ 5. Фінансування публікацій у відкритому доступі

Забезпечення сталого фінансування є одним із ключових викликів для впровадження відкритого доступу до монографій. На відміну від журнальних статей, книжки потребують значно більших початкових інвестицій у редакційну підготовку, рецензування, коректуру та дизайн. Саме тому розуміння наявних моделей фінансування та вміння комбінувати різні джерела є критично важливим для авторів, видавців і установ, які прагнуть публікувати монографії у відкритому доступі.

Сучасна екосистема відкритих монографій пропонує кілька перевірених бізнес-моделей, які допомагають зробити книжки доступними для всіх безоплатно, одночасно покриваючи витрати на їхнє створення та поширення.

- Плата за публікацію (Book Processing Charge, BPC) — це найпоширеніша модель у комерційних і деяких університетських видавництвах. Як зазначено вище, автор або його установа сплачує видавцеві фіксований збір. Для монографій розмір BPC зазвичай коливається в межах 5000 — 15 000 євро, хоча може бути як нижчим (500 євро), так і вищим (до 18 500 євро). Критики цієї моделі вказують на ризик виникнення нерівності, оскільки автори з менш забезпечених установ можуть не мати коштів для оплати¹.
- Інституційна підтримка. Багато університетів і наукових установ створюють власні видавництва або фонди для підтримки публікацій своїх дослідників. Вони можуть покривати витрати на публікацію частково або повністю в рамках своєї інфраструктурної підтримки науки. Це та-

¹ MDPI. Book Processing Charges Explained. <https://www.mdpi.com/books/blog/post/book-processing-charges-explained>. (date of access: 17.02.2026).

кож може реалізовуватися через централізовані угоди з видавцями (так звані членські угоди, або угоди на рівні установи), коли установа сплачує внесок, що покриває публікації для всіх її дослідників.

- Грантове фінансування. Національні та міжнародні наукові фонди все частіше дозволяють вносити витрати на публікацію у відкритому доступі до бюджетів дослідницьких проєктів.
- Краудфандинг — альтернативна модель, яка дає можливість зібрати кошти безпосередньо від майбутніх читачів і спільноти. Спеціалізовану платформу Unglue.it створено саме для збирання коштів на «звільнення» книжок (викуплення прав у видавця для випуску у відкритому доступі)¹.
- «Діамантовий» шлях (Diamond Open Access) — модель, за якої публікація є безкоштовною як для авторів (немає APC), так і для читачів. Витрати покриваються за рахунок інституційних внесків, університетських бюджетів, грантів або добровільної праці науковців. Це часто практикують університетські видавництва, наукові товариства й незалежні некомерційні видавці, такі як Open Book Publishers².
- Freemium (гібридна модель) — ця модель передбачає наявність безоплатної базової версії продукту (наприклад, PDF-версії книжки у відкритому доступі) та платних додаткових форматів або послуг. Читачі можуть безкоштовно читати книжку онлайн або завантажити PDF, але придбати книжку у м'якій або твердій палітурці, аудіоверсію чи спеціальне видання вони можуть за окрему плату. Це дозволяє видавцям отримувати дохід, зберігаючи основну версію твору відкритою³.

¹ Unglue.it - A Community Supporting Free eBooks. unglue.it – Support Free eBooks. <https://unglue.it/> (date of access: 17.02.2026).

² Open Book Publishers. Home | Open Book Publishers. <https://www.openbookpublishers.com/> (date of access: 18.02.2026).

³ The OpenEdition Freemium programme. OpenEdition: four platforms for electronic resources in the humanities and social sciences: OpenEdition Books, OpenEdition Journals, Hypotheses, Calenda. <https://www.openedition.org/14043?lang=en> (date of access: 18.02.2026).

РОЗДІЛ 6. Маркетинг, просування і оцінювання впливу

Публікація монографії у відкритому доступі потребує подальшого просування, щоб наукова праця знайшла свого читача й отримала визнання в академічній спільноті. Основними інструментами для цього є пошукова оптимізація, активність у соціальних мережах та індексація в авторитетних каталогах. Оптимізація передбачає додавання релевантних ключових слів у метадані, що допомагає книжці з'являтися в результатах пошуку Google Scholar та інших академічних баз даних¹. Поширення інформації через професійні соціальні мережі, як-от ResearchGate, Academia.edu та Mendeley, значно розширює аудиторію потенційних читачів. Внесення монографії до міжнародних каталогів DOAB, українського індексу цитувань OUCI та Google Scholar забезпечує її видимість для світової наукової спільноти².

Для оцінювання впливу опублікованих робіт дедалі частіше використовують альтметрики — показники уваги до публікації в ширшому інформаційному просторі, які враховують кількість завантажень, згадки в соціальних мережах, обговорення на форумах і збереження в менеджерах цитувань. Основними інструментами для відстеження таких показників є Altmetric³, що надає зважений показник уваги до публікації, та PlumX⁴, який агрегує метрики з різних категорій. Альтметрики особливо корисні для демонстрації впливу досліджень за межами академії та для швидкого виявлення публікацій, що викликали інтерес у спільноти.

¹ Sharing and promoting your article | Elsevier. [www.elsevier.com. https://www.elsevier.com/researcher/author/submit-your-paper/sharing-and-promoting-your-article](https://www.elsevier.com/researcher/author/submit-your-paper/sharing-and-promoting-your-article) (date of access: 18.02.2026).

² OUCI Про проєкт. OUCI. <https://ouci.dntb.gov.ua/about/> (date of access: 18.02.2026).

³ What are altmetrics?. Altmetric. <https://www.altmetric.com/about-us/what-are-altmetrics/> (date of access: 18.02.2026).

⁴ PlumX Metrics | Uncover and tell the stories of research | Elsevier. [www.elsevier.com. https://www.elsevier.com/insights/metrics/plumx](https://www.elsevier.com/insights/metrics/plumx) (date of access: 18.02.2026).

РОЗДІЛ 7. Галузеві особливості та спеціальні випадки

Різні наукові галузі мають власну специфіку роботи з даними та публікаціями, що впливає на вибір ліцензій і підходів до відкритого доступу. У природничих науках ключовим об'єктом є дані досліджень, для яких часто використовують ліцензію Open Database License (ODbL), що дозволяє вільно використовувати бази даних за умови збереження авторства та відкритості похідних баз¹. Лабораторні протоколи та програмне забезпечення зазвичай ліцензують за допомогою CC BY або вільних ліцензій для коду. У медицині ситуація ускладнюється потребою захисту персональних даних пацієнтів відповідно до GDPR та Закону України «Про захист персональних даних». Клінічні дані перед оприлюдненням мають проходити анонімізацію або псевдонімізацію². Медичні зображення, як-от у відкритих репозитаріях онкологічних даних, часто публікують під ліцензією CC BY, що дозволяє навіть комерційне використання, хоча невелика частка може мати обмеження CC BY-NC для некомерційного використання³.

У гуманітарних науках центральне місце посідають тексти, архіви та об'єкти культурної спадщини. Для них часто вибирають ліцензію CC BY-SA, яка вимагає поширення похідних робіт на тих самих умовах, що сприяє збереженню відкритості. Особливою проблемою тут є візуальний контент: дослідники, особливо історики мистецтва, стикаються

¹ Johansen, T. (2007). *Development of a New Method for Material Optimisation*. SINTEF, 2007. <https://www.sintef.no/projectweb/matmora/downloads/johansen/>.

² McCluskey, C. Personal Data or Not? CJEU Weighs In on Pseudonymisation in EDPS v. SRB | Insights & Resources | Goodwin. Goodwin | Innovation & Capital | Global Law Firm. <https://www.goodwinlaw.com/en/insights/publications/2025/09/alerts-technology-dpc-personal-data-or-not> (date of access: 18.02.2026).

³ Imaging Data Commons | CRDC. Home Page | CRDC. <https://datacommons.cancer.gov/repository/imaging-data-commons> (date of access: 18.02.2026).

з високими витратами на отримання прав на відтворення зображень із музеїв та архівів, навіть якщо самі твори вже є суспільним надбанням. Це створює додатковий фінансовий бар'єр для публікації монографій у відкритому доступі, хоча деякі установи починають змінювати політику на користь безкоштовного доступу до зображень, а такі ініціативи, як Open GLAM, підтримують цей рух¹.

Інженерні науки та розроблення програмного забезпечення мають власну екосистему ліцензій. Креслення, технічна документація і код можуть поширюватися під вільними ліцензіями, як-от MIT або GPL. Вибір між ними залежить від того, чого хоче автор: дозволити закрите комерційне використання коду (MIT) чи залишити всі вдосконалення відкритими (GPL)². У соціальних науках основними продуктами є опитування, звіти та аналітичні матеріали, для яких добре підходить універсальна ліцензія CC BY, що забезпечує широке поширення зі збереженням авторства.

Спеціальні випадки потребують окремої уваги. Робота з персональними даними, як уже зазначено, потребує анонімізації або псевдонімізації, а також обов'язкового погодження з етичними комітетами.

¹ monographs publishing Archives - Unlocking Research. Unlocking Research. <https://unlockingresearch-blog.lib.cam.ac.uk/tag/monographs-publishing/> (date of access: 18.02.2026).

² Guide to Providing Source Code. <https://support.superhivemarket.com/article/252-guide-to-providing-source-code> (date of access: 18.02.2026).

ВИСНОВКИ

Упровадження політики відкритого доступу в Україні відкриває значні можливості для розвитку національної науки. Насамперед це підвищення видимості українських досліджень, які стають доступними глобальній аудиторії через міжнародні платформи та каталоги. Важливим є також приведення національної практики у відповідність до європейських стандартів, як-от вимог програми «Горизонт Європа», ініціативи Plan S та рекомендацій ЮНЕСКО. Гармонізація українського законодавства з правом Європейського Союзу, зокрема через запровадження таких термінів, як «відкрита наука», «відкритий доступ» і «принципи FAIR», дасть можливість українським дослідникам ефективніше інтегруватися в європейський дослідницький простір і брати участь у міжнародних проєктах.

Крім того, дотримання принципів відкритої науки сприяє захисту репутації учених, допомагаючи уникнути співпраці з «хижацькими» видавцями, а також максимізує повторне використання наукових матеріалів завдяки чіткому ліцензуванню. Важливим завданням є запровадження системи моніторингу відкритого доступу з відповідним набором індикаторів, що дасть змогу об'єктивно оцінювати прогрес у цій сфері.

Перспективи подальшого розвитку відкритої науки в Україні пов'язані з кількома ключовими напрямками. По-перше, це поглиблення інтеграції з європейськими інфраструктурами, такими як OpenAIRE, EOSC і RDA. По-друге, важливим є створення національного порталу для управління ліцензіями та метаданими, а також розроблення україномовних освітніх курсів із ліцензування та відкритої науки для підвищення компетентності дослідників. По-третє, дедалі більшого значення набуватиме автоматизація процесів за допомогою штучного інтелекту — для до-

помоги у виборі ліцензій, перевірці журналів та аналізі відповідності метаданих принципам FAIR.

Реалізація цих рекомендацій сприятиме підвищенню якості, доступності та впливу української науки, а також її повноцінній інтеграції в глобальну екосистему відкритої науки, що є необхідною передумовою для подальшого розвитку міжнародної наукової співпраці та зростання конкурентоспроможності українських досліджень.

ДОДАТОК

Шаблон ліцензійного договору

ЛІЦЕНЗІЙНИЙ ДОГОВІР
про надання дозволу на використання об'єкта авторського
права та/або суміжних прав

Місто: _____

Дата: «_» _____ 20__ р.

Ми, що нижче підписалися,

Ліцензіар: _____,
(повне ім'я фізичної особи або повне найменування юридичної особи)

в особі _____,
(посада, ПІБ)

що діє на підставі _____,
(статуту, довіреності, свідоцтва тощо)

з однієї сторони, та

Ліцензіат: _____,
(повне ім'я фізичної особи або повне найменування юридичної особи)

в особі _____,
(посада, ПІБ)

що діє на підставі _____,
(статуту, довіреності, свідоцтва тощо)

з іншої сторони (надалі разом — Сторони, а кожен окре-
мо — Сторона),

керуючись Цивільним кодексом України та Законом Украї-
ни «Про авторське право і суміжні права» (далі — Закон),
уклали цей договір (далі — Договір) про наступне:

1. ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ

1.1. Терміни, що використовуються в цьому Договорі, вживаються у значенні, наведеному в Законі України «Про авторське право і суміжні права».

1.2. Об'єкт інтелектуальної власності (Твір/Об'єкт): _____

(зазначити назву, характеристику, обсяг твору, фонограми, відеограми, виконання тощо)

1.3. Спосіб використання: _____

(вказати конкретні способи: відтворення, розповсюдження примірників, публічне виконання, публічний показ, імпорт, прокат, переклад, перероблення, внесення до інформаційних баз даних, доведення до загального відома через Інтернет тощо).

2. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

2.1. Ліцензіар надає Ліцензіату дозвіл на використання зазначеного в п. 1.2 цього Договору Об'єкта визначеними в п. 1.3 цього Договору способами на умовах, викладених нижче.

2.2. Права на використання Об'єкта надаються як:
(вибрати потрібний варіант)

а) виключна ліцензія: Ліцензіар надає Ліцензіату право на використання Об'єкта у визначений спосіб (способи) у встановлених межах, при цьому Ліцензіар не має права використовувати Об'єкт у цей самий спосіб (способи) та надавати такі самі права іншим особам;

б) невиключна ліцензія (одинична ліцензія): Ліцензіар надає Ліцензіату право на використання Об'єкта у визначений спосіб (способи) у встановлених межах, при цьому Ліцензіар зберігає право самостійно використовувати Об'єкт у цей самий спосіб (способи) та надавати такі самі права іншим особам.

(Примітка. Відповідно до ст. 50 Закону, якщо вид ліцензії не визначено, її вважають невиключною).

3. СТРОК І ТЕРИТОРІЯ ДІЇ ДОГОВОРУ

3.1. Територія дії Договору: _____

(вказати країну, регіон або «територія України». Якщо не визначено — згідно із законом дія обмежується територією України).

3.2. Строк дії Договору. Договір набирає чинності з моменту його підписання і діє до «___» _____ 20__ року.

(або інший варіант): Договір укладено на 5 (п'ять) років. Якщо за шість місяців до закінчення цього строку жодна із сторін не повідомить письмово другу сторону про відмову від договору, договір вважають продовженим на невизначений строк.

(Примітка. Згідно зі ст. 50 Закону, якщо строк не визначено — договір діє 5 років з можливістю пролонгації).

4. ЛІЦЕНЗІЙНА ВИНАГОРОДА ТА ПОРЯДОК РОЗРАХУНКІВ

4.1. За надання прав, передбачених цим Договором, Ліцензіат сплачує Ліцензіару ліцензійну винагороду.

4.2. Винагорода виплачується у формі:

(вибрати потрібний варіант/варіанти):

а) паушальний платіж (фіксована сума): _____ гривень;
б) роялті (відрахування у % від доходу, отриманого від використання Об'єкта): _____ %;

в) комбінований платіж (мінімальна гарантійна сума + роялті);

г) інше: _____.

4.3. Виплата здійснюється на поточний рахунок Ліцензіара в такі строки: _____.

(наприклад: «щоквартально, до 15 числа місяця, наступного за звітним кварталом» або «одноразово, протягом 10 банківських днів із дати підписання Договору»).

5. ОСОБЛИВІ УМОВИ (ДЛЯ ВИДАВНИЧОГО ДОГОВОРУ)

Застосовують, якщо Договір є ліцензійним видавничим договором згідно з ч. 2 ст. 50 Закону.

5.1. Наклад. Максимальний наклад примірників Об'єкта становить _____ примірників.

5.2. Якщо Ліцензіат введе в обіг (реалізує) весь наклад раніше спливу строку дії Договору, Договір припиняється з моменту реалізації усього накладу.

5.3. Якщо на момент закінчення строку дії Договору весь наклад не буде реалізовано, Ліцензіат зобов'язаний сплатити Ліцензіару винагороду в повному обсязі, передбачену цим Договором.

5.4. Ліцензіат має право відтворити більшу кількість примірників виключно з метою дотримання вимог Закону України «Про обов'язковий примірник документів».

6. ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ СТОРІН

6.1. Ліцензіар зобов'язується:

- не вчиняти дій, що перешкоджають Ліцензіату здійснювати надані йому права (у випадку виключної ліцензії);
- на вимогу Ліцензіата надавати додаткові гарантії щодо наявності у нього прав на Об'єкт.

6.2. Ліцензіат зобов'язується:

- використовувати Об'єкт виключно способами, передбаченими п. 1.3 цього Договору;
- дотримуватися особистих немайнових прав автора (зазначати ім'я автора, не допускати перекручень тощо) згідно зі ст. 11 Закону;
- своєчасно сплачувати ліцензійну винагороду;
- надавати Ліцензіару звіти про використання Об'єкта у строки, передбачені цим Договором (або на вимогу Ліцензіара).

6.3. Ліцензіат має право:

(відповідно до ч. 5 ст. 50 Закону, якщо інше не передбачено договором)

- учиняти дії допоміжного характеру, необхідні для використання Об'єкта;
- залучати третіх осіб для виконання своїх обов'язків без укладення субліцензійного договору, якщо це об'єктивно необхідно;
- (якщо дозволено Договором) надавати дозвіл на використання Об'єкта третім особам (субліцензіатам) на умовах, визначених у розділі 7 цього Договору.

7. СУБЛІЦЕНЗІЙНІ ДОГОВОРИ (заповнюють за потреби)

7.1. Ліцензіат має право укладати субліцензійні договори з третіми особами.

7.2. Обсяг прав, що надаються за субліцензійним договором, не може перевищувати обсяг прав, наданих Ліцензіату за цим Договором (зокрема щодо способів використання, території та строку).

7.3. Ліцензіат залишається відповідальним перед Ліцензіаром за дії субліцензіатів.

8. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН

8.1. За невиконання або неналежне виконання умов Договору Сторони несуть відповідальність згідно з чинним законодавством України.

8.2. Ліцензіат несе відповідальність перед Ліцензіаром за будь-яке використання Об'єкта способами, не передбаченими цим Договором.

8.3. Сторона, яка порушила умови Договору, зобов'язана відшкодувати другій Стороні завдані таким порушенням збитки.

9. ФОРС-МАЖОР

9.1. Сторони звільняються від відповідальності за часткове або повне невиконання зобов'язань за цим Договором, якщо це невиконання є наслідком дії обставин непереборної сили (форс-мажор), що виникли після укладення Договору внаслідок надзвичайних подій, які Сторони не могли ні передбачити, ні запобігти розумними заходами.

10. ПОРЯДОК ЗМІНИ ТА РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ

10.1. Усі зміни та доповнення до цього Договору оформлюють письмово і підписують уповноважені представники Сторін.

10.2. Договір може бути розірвано достроково за взаємною згодою Сторін, або в односторонньому порядку у випадках, передбачених чинним законодавством України, з обов'язковим письмовим повідомленням другої Сторони не пізніше ніж за 6 (шість) місяців.

(Примітка. Для договорів, продовжених на невизначений строк, строк попередження про відмову становить 6 місяців, якщо інше не встановлено домовленістю сторін згідно з ч. 4 ст. 50 Закону).

11. ІНШІ УМОВИ

11.1. Цей Договір складено у двох примірниках, які мають однакову юридичну силу, по одному для кожної із Сторін.

11.2. У всьому, що не передбачено цим Договором, Сторони керуються чинним законодавством України.

11.3. Усі спори, що виникають з цього Договору або пов'язані з ним, вирішуються шляхом переговорів між Сторонами. Якщо відповідний спір неможливо вирішити шляхом переговорів, його вирішують у судовому порядку за встановленою підвідомчістю та підсудністю такого спору відповідно до чинного законодавства України.

12. МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ, БАНКІВСЬКІ РЕКВІЗИТИ ТА ПІДПИСИ СТОРІН

Ліцензіар Повне найменування: _____ _____	Ліцензіат Повне найменування: _____ _____
Місцезнаходження: _____ _____	Місцезнаходження: _____ _____
ІПН/ЄДРПОУ: _____ Ел. пошта/тел.: _____ _____	ІПН/ЄДРПОУ: _____ Ел. пошта/тел.: _____ _____
_____ (підпис, ПІБ)	_____ (підпис, ПІБ)
М.П. (за наявності)	М.П. (за наявності)